

СУЧАСНА ГУМАНІТАРНА БІБЛІОТЕКА

Мартін Гайдеггер

ОЧИМА СУЧАСНИКІВ

Київ
«Стилос»
2002

ББК 87.3(4НІМ)6

М29

ЦЕ ВИДАННЯ ЗВІЙСНЕНО ЗА ФІНАНСОВОЇ ТА ЕКСПЕРТНОЇ
SPONSORED BY THE INTERNATIONAL RENAISSANCE FOUNDATION
ПІДТРИМКИ МІЖНАРОДНОГО ФОНДУ "ВІДРОДЖЕННЯ" В РАМКАХ
IN THE FRAMES OF JOINT PROGRAM WITH THE CENTER FOR PUBLISHING
СПІЛЬНОЇ ПРОГРАМИ З ЦЕНТРОМ РОЗВИТКУ ВИДАВНИЧОЇ
DEVELOPMENT OF THE OPEN SOCIETY INSTITUTE - BUDAPEST
СПРАВИ ІНСТИТУТУ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА - БУДАПЕШТ

Серія «Сучасна гуманітарна бібліотека» заснована Українським
філософським фондом у 2001 році

Редколегія серії:

д. ф. н. О. В. Білий, к. ф. н. А. Л. Богачов, д. ф. н. В. С. Горський,
к. ф. н. О. Є. Гомілко, д. ф. н. А. М. Єрмоленко, д. ф. н. М. Д. Култаєва,
д. ф. н. А. М. Лой, к. ф. н. С. В. Пролєсв (голова), к. ф. н. Л. А. Ситниченко
(вчений секретар), д. ф. н. О. І. Хома

Переклад з німецької *д. ф. н. Култаєвої* за ред. *Д. П. Пилипчука*

Додатки *д. ф. н. Култаєвої*

Відповідальний редактор *к. ф. н. Л. А. Ситниченко*

М 29 Мартін Гайдеггер очима сучасників. - К.: Стилос, 2002 - 128 с
ISBN 996-8009-08-8

До збірки ввійшли спогади старшого за віком колеги М. Гайдеггера - К. Ясперса та його колишніх студентів, багато з яких - Г. Арєндт, Г. Йонас, К. Льовіт, Г. Піхт - стали всесвітньо відомими. Спогади складаються з таких підрозділів: особистість філософа; Гайдеггер - мислитель і педагог; політичний портрет Гайдеггера.

Такий поділ дуже умовний, а сам філософ не випадково виступає суперечливою, неоднозначною постаттю. Саме діалогічне спілкування з ним уможливило відповіді на низку запитань, пов'язаних з життям та творчістю одного з найвидатніших філософів ХХ ст.

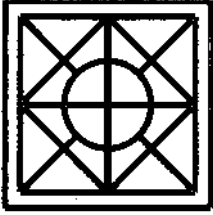
ББК 87.3(4НІМ)6

© Український філософський фонд, 2002.

© «Стилос», видання, 2002.

© Ю. Бородай, обкладинка, 2002.

ISBN 996-8009-08-8

М. Д. Култаєва

**М. ГАЙДЕГґЕР
У СПОГАДАХ
КОЛЕГ ТА УЧНІВ**

Мемуари тих, хто живе у світі думки, неминуче стають філософськими. Адже пам'ять мимоволі зупиняє і зберігає ті миттєвості, де навіть буденні події висвітлюють певний ракурс або виявляють можливість теоретичної інтерпретації. Надто коли йдеться про фігуру такого масштабу, як Мартін Гайдеггер. Тут важко уникнути спокуси розглянути майстра під мікроскопом або крізь телескоп (хто на що здатен) власного мислення. Дзеркало мемуарних спогадів ніколи не буває вищого гатунку, у ньому завжди багато викривлень і плям від радощів та прикростей актуального минулого. Філософські мемуари - це живе спілкування. Їх цінність - у діалогічному ставленні до головної дійової особи, яка дає відповіді на наші запитання. Опосередкований характер таких відповідей робить діалог, до якого залучається і читач, відкритим: все залежить тільки від нашої допитливості.

До збірки увійшли спогади старшого за віком колеги Гайдеггера - К. Ясперса, з яким він приятелював протягом десятиліть, а потім, за досить драматичних обставин, ці стосунки обірвались, та його колишніх студентів; деякі з них - Г. Арендт, Г. Йонас, К. Льовіт, Г. Піхт - стали всесвітньо відомими. Запропоновані спогади складаються з таких підрозділів: особистість філософа; Гайдеггер - мислитель і педагог; політичний портрет Гайдеггера. Безперечно, такий поділ дуже умовний. У спогадах людина і її творчість, дії,

вчинки постають як цілісність, що переживається мемуаристом. Крім того, ця цілісність стає імпульсом для власного теоретизування у горизонті гайдеггерівського мислення. Так, із внутрішньої суперечки з Гайдеггером виростають ясперсівська концепція філософської критики і полеміки¹, філософсько-антропологічне вчення про людину та історію К. Льовіта². Отже, спогади дають можливість заглянути до творчої лабораторії дуже оригінальних філософів ХХ століття. Заслуговують на увагу також різні способи наближення до складного нелінійного мислення Гайдеггера. Унікальність такого мислення потребує неординарної інтерпретації, один з варіантів якої пропонує Г. Арендт. Вона дуже вдало розкриває таємницю феномена Гайдеггера, що повертає до себе увагу не лише істориків філософії.

Особистість Гайдеггера, як і започаткований ним стиль філософського мислення, належать до символів сучасної політичної історії з усіма її суперечностями, нез'ясованостями, смисловими розмитостями. Надзвичайно гострим і болісним питанням є ставлення мислителя та його думки до ідеології націонал-соціалізму. Отже, не так просто, як здається на перший погляд, відповісти на питання про оселю мислення Гайдеггера. Над його адресою й досі сперечаються і фахівці, і гайдеггерознавці за покликанням. Таких теж чимало, бо символічна постать мислителя провокує спроби вивести стиль мислення із його стилю життя і навіть із зовнішнього вигляду.

Проте будь-які спроби «прописати» фігуру світового рівня у будь-якій місцині - безнадійна справа, бо така особистість одночасно належить до різних соціокультурних просторів. У вітчизняну духовну культуру Гайдеггер увійшов у 60-і роки як провісник майбутніх суспільних змін. Його ім'я було тоді для багатьох із нас паролем свободи, заклик до

¹ Див.: *Jaspers K. Philosophische Autobiographie. München, 1977. S. 106-109.*

² Див.: *Löwith K. Heidegger. Denker in duerftiger Zeit. F. a. M., 1960.*

визволення власного буття від диктату безособовості, регламентації соціальної, політичної і навіть приватної поведінки. Екзистенціалізм у контексті радянського тоталітаризму ставав своєрідною позиційною цінністю, попри заборони та інформаційний голод. Неофіційне філософське спілкування за тих часів часто проходило під знаком Гайдеггера. Перекази основних положень екзистенціальної аналітики, що існували у формі квазікритики або циркулювали як «усна філософська творчість», істотно впливали на представників так званого «андеграунду». Отже, Гайдеггер-символ передував своїй власній філософії, спонукаючи нову генерацію філософів не до екзегетики марксизму, а до творчого мислення.

Показово, що і в своїй країні Гайдеггер як символ оновлення випереджав безпосередній вплив своїх творів - ще до їх написання. Г. Арендт розповідає, як носилась по Німеччині у 20-х роках чутка про Гайдеггера - «таємничого короля у королівстві мислення»³. Цей факт ще потребує соціологічного і культурологічного аналізу. Але одразу ж можна сказати, що далеко не останню роль у даному феномені відігравала особистість молодого філософа. У цьому зв'язку виникає питання, чи пов'язане філософське мислення Гайдеггера з його персональним буттям? На це питання існують різні відповіді: кожен із авторів наведених нижче спогадів дотримується власної позиції щодо цього. Одні наголошують на тотожності (К. Ясперс), інші - на повній відмінності творіння від творця (Ю. Габермас)⁴. Щоб визначитись у цій дискусії, треба насамперед відмовитися від вузького розуміння філософської творчості і такої її об'єктивованої форми, як філософська спадщина, куди традиційно включають усе написане філософом. Поза межами такого розуміння залишається усна філософська творчість. Вона вза-

³ Див.: *Arendt Я. Martin Heidegger zum 80. Geburtstag // Merkur, 1969, № 10. S. 894.*

⁴ Див.: *Jaspers K. Philosophische Autobiographie. S. 104-105; Habermas J. Heidegger - Werk und Weltanschauung // Farias V. Heidegger und der Nationalsozialismus. F. a. M., 1989. S. 12.*

галі (може, за винятком Сократа) не розглядається як історико-філософський факт. Проте філософське спілкування є необхідним моментом філософської творчості. Воно включає в себе як комунікативні процеси між філософами в одному із різних часових вимірів, у різноманітних організаційних формах, так і філософсько-педагогічну діяльність.

Проте відтворити діалог чи полілог між сучасниками можна лише опосередковано, порівнюючи висловлювання, знаходячи нових свідків і учасників комунікативних подій. В такому випадку особистість відіграє надзвичайно важливу роль, адже для спілкування далеко не байдуже, хто і як говорить. Інколи це важить навіть набагато більше, ніж сам предмет розмови. Формування суб'єкта філософської комунікації тісно пов'язане з особистістю, з творенням власного життя мислителя. Подеколи таке творення стає втіленням і продовженням філософії. Відбувається свідомо стилізація власного життя.

Чи був таким Гайдеггер? Рефлексії сучасників дають багатий матеріал, який підтверджує наявність даної тенденції. Її втіленням стає вже той зовнішній вигляд, в якому знаходять прояв консерватизм, провінційність і національно-народний романтизм - антипод універсального романтизму. Вбрання шварцвальдського селянина Гайдеггер носив протягом усього життя. Щоправда, можна так і не одягатись, але бути в душі водночас космополітом і провінціалом. Т. Манн вважає ці риси характеристикою німецького національного менталітету, ґрунтуючись на досвіді самопізнання: «Несподівано для самого себе я вже занурився у суперечливу стихію німецької психології, коли я висловив твердження щодо натури німця, де співіснують потреба у спілкуванні зі світом і жах перед ним, космополітизм і провінційність. Я не можу тут помилятися, адже сам відчув це ще зовсім молодим. Отже, подорож із Німеччини через Боденське озеро до Швейцарії вже була подорожжю до великого світу... Швейцарія, нейтральна, багатомовна, уся пронизана французьким впливом і овійована усіма вітрами Заходу... була і насправді

значно більше «світом», Європою, ніж політичний колос на півночі, де слово «інтернаціональний» вже давно стало лайливим епітетом і де у задушливій атмосфері провінційної пихи вже було неможливо дихати»⁵. В цій провінційності, що належала до старанно акцентованого стилю життя філософа, головною рисою якого була селянська простота, Гайдеггер вбачав щось споконвічне, символ свого походження, щось на зразок землі і коріння. Провінційність - Гайдеггер дуже не любив подорожувати і виїжджати за межі Німеччини - пізніше визначила політичні уподобання і мрії «таємничого короля у королівстві мислення». Нагадаємо, що Кант, також байдужий до мандрівок, цілком у дусі ідеології просвітництва, прагнув подолати свою локальну обмеженість принаймні в одязі: він одягався по-модному.

Для Гайдеггера напівфольклорний одяг був своєрідними одностроями. Можна припустити, що до селянського консерватизму домішувались також нереалізовані амбіції священика: він починав своє навчання як теолог. Консерватизм католицизму, до якого Гайдеггер належав за конфесією, молодий теолог поєднував з інтересом до реформаторських новацій Лютера. Гайдеггера дуже приваблювала фігура народного проповідника, який міг робити зрозумілими високі духовні матерії і проблеми. Мовні пошуки Гайдеггера, його робота над категоріальним апаратом екзистенціальної аналітики продовжують справу, започатковану Лютером, але вже на терені філософського мислення. Мовні знахідки Гайдеггера, акцентування внутрішньої форми слів, що виконують термінологічні функції, суто німецькі моделі словотворення з ускладненою метафоризацією (вони майже не піддаються перекладу), - хіба це не доповнення до одягу, який також спонукав до герменевтичних вправ?

Студенти з німецької глибинки, не в останню чергу завдяки його манері одягатися, вважали Гайдеггера «своєю лю-

⁵ *Манн Т.* Германия и немцы // *Манн Т.* Собр. соч. - Т. 10. - М., 1961. - С. 305.

диною» й мали довіру до нього, на відміну від недоступних університетських професорів. «Одягався наш кумир просто, - пише Г. Цезар, - наче селянин із Шварцвальду. Так само простим він був у розмові. Я часто вранці зустрічав Його Високість (так за традицією німецькі студенти мали звертатись до ректора) у трамваї, в кінці вагона. Він охоче розмовляв зі мною і дозволив мені, біологові, взяти участь у роботі семінару з гегелівської філософії права. Гайдеггер пробудив моє мислення, за що я завжди буду вдячний йому»⁶.

Проте декого з університетської еліти та заможних студентів дратував такий, у нас би сказали - «хуторянський», вигляд «короля мислення». Це відчувається у висловлюваннях К. Ясперса і К. Льовіта. Обидва зазначають потяг Гайдеггера до самостилізації, яку Льовіт віднаходить і в текстах свого вчителя. Зокрема він зауважує: «Гайдеггер вдається до самостилізації, називаючи себе пастухом, слугою, провісником «буття», охоронцем «Європи». Ця скромність викликає підозру у нещирості, адже саме він звинувачує всю історію філософської думки від Платона до Ніцше у «забутті буття», бо всі великі і значні філософи начебто не запитували про приховану істину буття і не думали про неї»⁷. Однак Гайдеггер і справді першим у історії європейської філософії поставив ці питання, що й зробило його одним з найвидатніших філософів ХХ століття. Ю. Габермас, високо шануючи ерудицію і відвертість Льовіта, у своїй оцінці внеску Гайдеггера до скарбниці світової філософії зауважує: «Після виходу з друку «Буття і часу» Гайдеггер одразу ж став визначним мислителем високого рангу. Навіть ті з колег, що ніколи не були з ним у близьких стосунках, наприклад, Георг Міш, одразу ж визнали за ним «глибоке дихання», «майстерність філософа», що започатковує новий напрям. Дійсно, Гайдеггер дуже оригінально переплавив напрямки,

⁶ *Caesar G. Wanderungen durch die bewegten Zeiten. Sassenberg, 1994. S. 21.*

⁷ *Löwith K. Samtliche Schriften. Bd. 8. Stuttgart, 1984. S. 163.*

що змагалися між собою, - герменевтику Дільтея і феноменологію Гуссерля - і отримав новий сплав, до якого вдалося додати прагматичні мотиви Макса Шелера, а також наблизитись до історичного подолання суб'єктивної філософії. ... На сьогодні цей новий поворот залишається найглибшим здобутком німецької філософії після Гегеля»⁸.

Це ретроспективна оцінка, що ґрунтується на апробації часом. Проте новаторство Гайдеггера і його особистість саме у період інтенсивної «переплавляючої» роботи сприймалися неоднозначно, передусім університетськими професорами. Деякі навіть вдавалися до містифікацій. Так, для Кассірера молодий приват-доцент, з яким довелося публічно дискутувати, - «чорнявий демон». Зовнішній вигляд суперника дратує неокантіанського авторитета більше, ніж його, до речі, дуже влучна аргументація. Симпатії глядачів - на боці «демона», який відверто порушує правила гри. А взагалі чи можна, поза тим, що Кант називав «цивілізованістю», встановити норми і правила філософської дискусії? Якщо так, то хто їх встановлює, визначає мову, якою має вестись полеміка? Який рефері відповідає за філософський консенсус? Ясперс у своїх спогадах про спілкування з Гайдеггером висуває цілу низку аргументів на користь і шкідливість філософської критики для мислення. Щоб критика або полеміка мали сенс, опоненти мусять мати спільний ґрунт, знаходити спільну мову. Гайдеггер обстоював формально протилежну, але змістовно схожу позицію: мислення повинно мати суперника, навіть ворога, йти проти течії, постійно сперечатись зі «своїм-чужим» - в цьому смисл твердження про необхідність створювати собі ворога, якщо не нажив його у процесі мислення.

Отже, на думку Гайдеггера, існує два підходи не тільки до філософської дискусії, а й взагалі до умов і передумов філософської творчості. Тепличний, де у тиші на ґрунті попередньої традиції зростає мислення, і суворий, природний, де мислення зустрічається віч-на-віч із перешкодами й небезпе-

⁸ *Habermas J.* Heidegger - Werk und Weltanschauung. S. 12-13.

ками. За Гайдеггером, мисленню особливо загрожують три небезпеки, яким має протистояти мислитель; інакше мислення не відбудеться. Отже: «Доброю і тому цілющою небезпекою є сусідство поета, що співає. Злою і тому найзагрозливішою небезпекою є саме мислення. Воно повинно мислити проти самого себе, на що здатне лише в окремих, поодиноких випадках. Поганою і тому неясною небезпекою є філософування»⁹. Цей афористичний підсумок досвіду мислення зробив уже зрілий філософ у 1947 р. А за часів спілкування з Ясперсом він лише фіксує необхідність безпеки для руху мислення; що більше, він хоче унаочнити внутрішню суперечність як справжню буттєву форму думки; звідси й виникає образ ворога, що не вписується у концепцію тепличного вирощування мислення Ясперса.

Загострення інтелектуального зору - одна з важливих передумов самозаглиблення мислення у концепції Гайдеггера. Зауважимо, що зорово орієнтоване мислення у даному випадку не є якоюсь специфічною характеристикою інтелектуальної творчості, а набуває екзистенціального характеру, активно впливаючи на буття мислителя. Показовою в цьому плані є характеристика одного з найвідоміших учнів філософа Г. Г. Гадамера: «Вже перша зустріч з його поглядом розкривала, ким він був, і показувала, ким він є: людиною, що бачить. Це мислитель, що бачить. Унікальність Гайдеггера на тлі всіх інших філософських учителів нашого часу полягає в тому, що він зображує речі дуже наочно, хоча й надзвичайно примхливою мовою, яка може обманути будь-які «освічені» очікування. Йдеться не тільки про миттєвості, коли завдяки влучному слову вдається увімкнути несподівані спалахи споглядання; ні, це триває протягом усього понятійного аналізу. Гайдеггер не рухається від думки до думки, спираючись на аргументацію, а наближається до одного й того ж із різних боків, завдяки чому понятійний опис стає пластичним; сюди залучається третій вимір відчутної дійсності»¹⁰.

⁹ *Heidegger M.* Aus der Erfahrung des Denkens. Pfullingen, 1981. S. 15.

¹⁰ *Gadamer H.G.* Kleine Schriften. München, 1972. S. 204.

Око філософа, його погляд виступають тут знаряддями реалізації заклику «До самих речей!», висунутого вчителем Гайдеггера, засновником феноменології Е. Гуссерлем. Інколи у перекладах речі замінюються на предмети (див.: Современная западная философия. Словарь. - М., 1991. - С. 83, 318). У контексті гайдеггерівської філософії таке тлумачення не тільки не має сенсу (як і з погляду феноменології Гуссерля), а й принципово неможливе. Предмет (Gegenstand) - це те, що суб'єкт ставить перед собою з метою пізнання. Дозволимо собі метафору: предмет якщо не раб, то принаймні кріпак: він не конституює свого власного простору, а стоїть там, де і як поставив його розсудок; предмет не має своєї мови, за нього висловлюються інші.

За Гайдеггером, головне завдання філософа - не вступати у стосунки з предметами і висловлюватися за них, а «оволодівати мистецтвом мислення, щоб несподівано з когось вийшов майстер»¹¹. Отже, філософ - це майстер у справах мислення, або, посилаючись на греків, - деміург. За Гайдеггером, кожна людина виступає деміургом своєї буттєвості, вона не є, а має бути. Ця імперативність у формі заданості буття не має готових взірців, патентованого алгоритму дій і відредагованої програми формування особистості, тут не можна дати рекомендацій, як досягти життєвого успіху. Гайдеггер наголошує, що людське буття створюється так, як поет створює вірш, за умови, що і поет, і вірш є справжніми¹².

Мистецтво мислення і за своїм змістом, і за спрямованістю відрізняється від науки логіки; принципове значення має також, що в першому випадку ти вчишся сам, продукуючи свої власні вироби, в другому ж - тебе повчають, а до кожного завдання додається готова відповідь наприкінці підручника. Новий підхід до таємниці творчого мислення сприяв популярності Гайдеггера серед студентів, що вирішили зробити філософію справою свого життя. Г. Арендт роз-

¹¹ Heidegger M. Aus der Erfahrung des Denkens. S. 11.

¹² Там само. - S. 7.

повідас, що студенти її генерації йшли до Гайдеггера по науку мислення, а не за дипломом у надії на матеріально забезпечене життя¹³.

Через які ж образи унаочнює Гайдеггер «справу мислення»? Насамперед це образ лісоруба. Не випадково одна з найкращих книг філософа називається «Лісові стежини». Не тільки тому, що читачеві пропонується мандрувати за філософом його заплутаними стежками, долаючи численні перешкоди. Проте читач тут на екскурсії у заповіднику екзистенціально орієнтованої філософської думки. У кожного ж, хто прагне стати причетним до філософської творчості, має бути свій ліс, свої шляхи і потаємні стежки. Звідки ж вони беруться? Ліс - це думки, які Гайдеггер охоче порівнює з деревами: вони і мають коріння, і тягнуться до неба, дерево є живим взірцем історичності. «Вони зростають із буття і тягнуться до його істинності»¹⁴. Ці думки, висловлювання, наспіви буття стають у своєму сплетінні дрімучим лісом. Адже тільки парк розбивається за планом і має свої маршрути для просвітницьких прогулянок, як, наприклад, традиційні історико-філософські курси. У дрімучому ж лісі йде собі лісоруб із сокирою і прокладає свій шлях. Так філософ робить у лісі просіку, щоб у її просвіті встигнути охопити зором суттєве - екзистенцію.

Екзистенція і просвіт - це центральні поняття-метафори гайдеггерівської філософії. Екзистенція не має усталеного місця. Вона вільна, її ніяк не зробиш предметом. Щодо просторової визначеності вона одвічна «екс». Але зовсім не так, як скажімо, екс-чемпіон, що несе все життя своє «екс», наче корону. Екзистенція бігає наввипередки сама із собою. Тільки у просвіті - просіці, прорубаній мислителем, - можна на якусь мить охопити її перед черговим стартом. Якби не було цього рухливого «екс», яке спонукає до творчості, то буття перетворилося б на перебування. Серед значень кореня

¹³ *Arendt H.* Martin Heidegger zum 80. Geburtstag. S. 896.

¹⁴ *Heidegger M.* Aus der Erfahrung des Denkens. S. 25.

цього загадкового слова є також «платформа», «станція». Але не можна все життя простояти на платформі, чекаючи на потяг до світлого майбутнього.

Гайдеггер був не тільки майстром робити просіки у гушавинах смислів та ідей. На думку Г. Арендт, він був ще й дуже вправним буровиком і прохідником, працював під ґрунтом традиційного мислення. Вона порівнює думку Гайдеггера з буром, що проникає до самих глибин, до витоків мислення. Осягнення підвалин буття потребує підземних ходів; їх було прокладено так багато, що завалилась будова європейської метафізики, саме тоді, коли скінчився її час¹⁵. Така ґрунтова робота прокладання все нових ходів у підґрунті мислення дозволяє зрозуміти одну специфічну рису теоретичної спадщини філософа: відсутність спадкоємності між окремими працями. Щоразу філософ починає знову. Власне повернення до початку і є тим таємничим процесом, коли мислення стає мислити проти себе, запитувати і висловлюватись по-новому. Отже, філософська творчість потребує не тільки гострого інтелектуального зору, а й витонченого слуху; це завдання для «вуха нашого мислення».

Філософська мова Гайдеггера - не для всякого вуха. Слід відзначити, що Гайдеггер продовжив роботу Гегеля над пошуками національної форми висловлювання універсальних смислів. Вірцем та імпульсом тут служить давньогрецька філософія. На це джерело свого часу вказав улюблений поет Гайдеггера - Гьольдерлін. Розкриваючи свої творчі наміри, він особливу увагу звертав на те, що «починаючи з греків хоче писати по-новому, тобто по-вітчизняному»¹⁶.

Гайдеггер оновлює не тільки категоріальний апарат теоретичного аналізу, який і без того є принципово новим у екзистенціальній аналітиці (про метафоричну наочність цієї термінології вже згадувалось вище. В його теоретичних роботах, промовах, доповідях важливе смислове навантаження

¹⁵ *Arendt H. Martin Heidegger zum 80. Geburtstag. S. 901.*

¹⁶ *Hölderlin F. Sämtliche Werke. Leipzig, 1965. S. 1299.*

несуть архітектоніка і композиція, принципові моменти посилюються ритмізацією, звукописом. Тут відтворюється мовна гра поезії і містики німецького середньовіччя.

Всі ці особливості притаманні і лекціям. Магнітофонні записи, що збереглись, дають уявлення про його манеру читати лекційний текст, який проголошується наче вірш у авторському виконанні: акцентується ритм і внутрішня мелодія. Проте це не справляє враження театральності, а дає змогу активізувати процеси розуміння, залучитись до співавторства. Але таке залучення не відбувається автоматично, а передбачає подолання «одноколісного мислення», з яким усе життя сперечався філософ.

Власне, це стає програмою Гайдеггера-педагога, на якій варто зупинитись окремо. Ті, хто навчався у Гайдеггера, зазначають його новаторське ставлення до завдань філософії як навчальної дисципліни та її вивчення в університеті. Викладацький стиль Гайдеггера може служити зразком «педагогіки від особистості», що була започаткована Кантом. Викладач, точніше вчитель, має виконувати, за Гайдеггером, маєвтичну функцію - допомагати студентові навчитись мислити. Тут втілюється і певний теологічний досвід філософа - у педагогічній діяльності він керується католицьким принципом субсидіарності, шануючи свободу студента як передумову розвитку мислення. Гайдеггер акцентує увагу на суттєвому значенні діалогічної структури справжньої педагогічної дійсності, де є вчитель і учень, але відносини між ними складаються не за типом суб'єктно-об'єктних, а виступають різними проявами принципу становлення людського буття. У вступному слові до лекції «Що таке мислення?» Гайдеггер звертає увагу на сутнісну тотожність обох учасників педагогічного спілкування, ієрархічна побудова якого є тільки організаційною, а отже, формальною. Він пише: «Вчитель робить тільки одне - навчає вчитись. Саме тому його діяльність залишає враження відсутності навчання, адже під «навчанням» часто мають на увазі здобування корисних знань і повідомлень. Проте вчитель випереджає учнів лише в

одному - йому треба набагато більше вчитись, ніж їм. Вчитель має бути здібнішим до навчання, ніж учень. Йому більше бракує впевненості у своїй справі, ніж учневі - у своїй. Таким чином, авторитет ніколи не буває визначальним у стосунках між вчителем і учнем. Саме тому стати вчителем - це дуже висока мета, значно вища за рівень відомого доцента»¹⁷.

Про те, як проходили філософські семінари під керівництвом Гайдеггера, розповідають люди, різні за фахом та життєвим шляхом. Всі вони навчалися у Гайдеггера в різні роки. Але їх спогади загалом збігаються: Гайдеггер був антиавторитарним викладачем, сприяв духовному зростанню особистості своїх учнів, за розвитком яких пильно стежив, гостро відчуючи відповідальність педагога. Він намагався прищепити студентам навички самостійного мислення, адже охопити стрімку екзистенцію в її миттєвому осяянні кожен може лише у створеному ним самим просвіті. Щоб крокувати своїм шляхом, треба мати мужність йти проти авторитетів, а у студентські роки - перестати озиратися на викладача, сентенції та оцінки якого інколи сприймаються за перепустку до царини мислення. «Тут не гайдеггерують», - міг обірвати майстер учня на семінарі, коли той намагався догодити йому сумлінним наслідуванням. Чому така реакція? Тому, що в цьому випадку учень ніколи не побачить будь-якого просвіту - тільки спини професорів та доцентів. Гайдеггер завжди рішуче виступав проти такої захребетної філософії у викладанні і творчості. В цьому його підтримував і Ясперс: обидва шукали шляхів оновлення філософії. Гайдеггер підтримував, підбадьорював кожного студента в його прагненні до самостійності. В. Бімель навчався у Гуссерля і Гайдеггера, а отже, міг порівняти стилі їх викладання. На семінарах, пригадує Бімель, Гуссерль завжди був головною дійовою особою; все заняття було монологом професора, що Гуссерль вважав особливим педагогічним талантом¹⁸. Зовсім

¹⁷ *Heidegger M.* Was heisst Denken? Tuebingen, 1984. S. 50.

¹⁸ *Biemel W.* Heidegger. Hamburg, 1984. S. 16.

по-іншому ставився до семінарів Гайдеггер, який своїм педагогічним завданням вважав не популяризацію власних поглядів чи власного «досвіду мислення», а розвиток самостійного мислення студентів. Слід відзначити інтенсивний характер внутрішньої роботи на семінарі, яку неможливо оцінювати за формальними ознаками: за семестр студенти «проходили» лише три сторінки (!) старанно дібраного тексту з Аристотеля, але це значно більше сприяло розвитку філософського мислення, ніж інформаційно перенасичена програма¹⁹. В тому немає нічого дивного, адже засвоєння тематично розгорнутого курсу передбачає, власне, більш-менш механічне засвоєння матеріалу, формуючи відтак філософа-захребетника.

Сам Гайдеггер як учень зберіг на все життя вдячність своїм вчителям - Рікертю і Гуссерлю. Вони були для нього насамперед не філософськими авторитетами, а мислителями, які спонукали до роздумів. Ясперс, наприклад, дотримувався іншої позиції, наполягаючи на радикальному відмежуванні від усієї «університетської філософії». У вдячному ставленні свого молодшого товариша до розкритикованих ними професорів (Гайдеггер присвятив свою першу книжку Рікертю, а другу - Гуссерлю) він вбачав якусь нещирість²⁰. Проте Гайдеггер, визнаючи необхідність і відповідальність екзистенціального вибору у філософському спілкуванні, як уже згадувалося вище, уникав спокуси одноколітного мислення. Адже і Рікерт, і Гуссерль, попри авторитарну манеру викладання, могли бути і були справжніми вчителями справжніх учнів. Останні також беруть безпосередню участь у створенні особистості вчителя, формування якої відбувається у спілкуванні зі студентами у просторі справжньої, а не імітаційно-фіктивної педагогічної дійсності.

Оскільки теза про подолання одноколітного мислення відіграє принципову роль у філософсько-педагогічній концепції Гайдеггера, розкриємо цю тезу дещо детальніше. Тут

¹⁹ *Biemel W.* Heidegger. Hamburg, 1984. S. 16.

²⁰ *Jaspers K.* Philosophische Autobiographie. S. 100.

Йдеться не тільки про психологічні особливості сприймання учбового та наукового матеріалу і взагалі інформації, а про ускладнені смислові конструкції, які не підлягають спрощенню, навіть у тому випадку, коли слаборозвинуте «вухо нашого мислення» самотужки робить селекцію. У таких конструкціях містяться, як правило, суперечності, які зовсім не вимагають подолання, а, навпаки, мають принципове значення саме у своєму співіснуванні. Мислення взагалі є, за Гайдеггером, ризикованою справою; той, хто береться за це мистецтво, мусить бути готовим до стрибків, сходження на круті скелі, з яких відкривається безодня старих збережених смислів. Ось тоді і пам'ять перетворюється із затишного музею на агору, де відбуваються події: скандали, з'ясування стосунків, пошуки злагоди. Якби Гайдеггер жив за радянських часів, хто знає, може, він, описуючи пробуджену пам'ять, вдався б до метафори комунальної квартири.

Тихе, лагідне, на перший погляд, одноколієне мислення є дуже підступним, адже через нього вже не може висловлюватись буття. Це зовсім не та продуктивна тиша, що виникає після бурі збентежених смислів. Отже, небезпека одноколієного мислення полягає в імітації творчості, в тому, що воно, забезпечуючи начебто плавний, логічно послідовний хід думки, насправді не рухається з місця, або їде в напрямку прокладеної кимось колії. Щоправда, тут є можливість прориву, можна зійти з колії. М. Гумільов описує таку пригоду з катастрофічним передчуттям у відомому вірші про заблукалий трамвай. Але це вже розрив з одноколієним мисленням. Де ж коріння такого мислення, яке шукає вже вторганих шляхів? Гайдеггер вважає, що воно походить із сутності техніки: «Справа була б занадто легкою, - пише він, - якби одноколієне мислення відповідало лише людському прагненню до зручності, ... воно є однією з форм панування техніки, яка сутнісно воліє безумовної однозначності і саме тому потребує її»²¹.

²¹ Heidegger M. Was heisst Denken? S. 56.

Можна сперечатися з антитехніцизмом і антисцієнтизмом, притаманними Гайдеггеру, однак його попередження щодо ейфорії у впровадженні так званих «нових технологій» у навчальному процесі, особливо при викладанні гуманітарних дисциплін, примушує замислитись. Дійсно, схематизований матеріал - здобуток «одноколійного мислення» - добре зберігається у запасниках пам'яті, але нічого не дає для буттєвої творчості особистості. Вчення, за Гайдеггером, - це важка робота, «повинність», виконання якої вимагає від людини рішучості, витримки, концентрації зусиль. Отже, педагог-Гайдеггер йде супроти тих дидактичних теорій, що наполягали на перетворенні навчального процесу на гру. До речі, такого погляду дотримувався свого часу не тільки Гайдеггер. Засновник антропософської вальдорфської педагогіки Р. Штайнер, хоча й наполягав на впровадженні елементів гри, наприклад, у викладанні історії, проте не менш рішуче, ніж Гайдеггер, виступав проти так званого «педагогічного кітччу», коли пропонується замінити працю навчання на радісну безвідповідальну гру з розважальними дидактичними витівками. Аргумент Штайнера: «Якщо людина буде навчатись тільки весело, без усякого примусу і подолання труднощів, вона не зможе серйозно ставитись до своїх життєвих завдань»²².

18

Однолінійність мислення, яку, випереджаючи час, помітив майже у зародковому стані Гайдеггер, перетворилася сьогодні на одну з визначальних рис масової культури. Між іншим, це знаходить прояв також і в мові, у слововжитку, зокрема у поширенні абrevіатур, з перевагою всіляких скорочень, що обґрунтовуються «мовною економією». Звертаючись до студентів, Гайдеггер зауважує з цього приводу: «Напевно, ніхто з присутніх не замислювався серйозно над тим, що відбувається, коли ви замість університету кажете «уні» (німецький варіант скорочення, відповідає українському «універ», що також стало поширеним у вітчизняній мо-

²² Див.: *Lindenberg Ch. Rudolf Steiner. Hamburg, 1982. S. 122.*

лодіжній субкультурі). У такому скороченні, як «уні», є щось від «кіно». Щоправда, кінотеатр відрізняється від вищої школи. Проте назвисько «уні» не є випадковим чи прохідним. Хто знає, може, воно вже стало доречним, і ви відвідуєте й закінчуєте саме «уні». Питання полягає в тому, провісником якого порядку виступає поширення мовних новацій. Адже це може бути такий порядок, за якого легко втратити самих себе»²³.

Звернення Гайдеггера, як і всі його філософсько-педагогічні міркування й нотатки, має зовнішній і внутрішній виміри. Зовнішній бік, або фактичний, у даному випадку зумовлений бажанням протистояти натиску американізації німецької духовної культури після Другої світової війни. Одним із проявів цього натиску було поширене вживання абрєвіатур на англломовний лад. Проте Гайдеггеру була добре відома й інша практика висловлювань через скорочення, а саме: фразеологія одноколійного мислення в ідеології Третього рейху²⁴. Отже, внутрішній бік - це набуте із власного досвіду застереження щодо скорочених, прискорених і, на перший погляд, легких шляхів радикального оновлення.

Сучасники Гайдеггера не можуть обійти у своїх спогадах прикрий епізод невдалого «підключення» Гайдеггера до мережі ідеології націонал-соціалізму. Ця метафорика була розповсюдженою у Німеччині 30-х років, її використовують, описуючи ректорство Гайдеггера (1933-34 рр.), майже всі мемуаристи і літописці життя філософа. Винятком є Г. Арєндт. Вона дає більш глибоку інтерпретацію цього факту, хоча й не відвертається від його наслідків і політичного резонансу. Г. Арєндт, всесвітньо відомий авторитет з теорії і практики тоталітаризму, наводить паралель між долею Платона і Гайдеггера, показує, як небезпечно для філософа втручатися у чужі справи, братися не за своє ремесло²⁵. Гайдеггер не

²³ *Heidegger M.* Was heisst Denken? S. 58.

²⁴ *Klemperer V.* LTI. Leipzig, 1970. S. 111.

²⁵ *Arendt H.* Martin Heidegger zum 80. Geburtstag. S. 901.

«підключався» до ідеології націонал-соціалізму. Певніше, що тут трапилась - авантюрна пригода взаємної помилки. Гайдеггеру здавалося, що «народна революція» дала простір для радикального оновлення суспільства на екзистенціальних принципах. Соціальний хаос філософ хотів змінити на ієрархічно побудовану структуру буття за принципом служіння долі народу. Це оновлення, на його думку, мало починатися з університету.

У сучасному гайдеггерознавстві або сором'язливо уникають аналізу промови філософа при його вступі на посаду ректора, або аналізують її виключно у політичному контексті (відгуки такого аналізу помітні у спогадах, що наводяться нижче), наповнюючи категорії екзистенціальної аналітики політико-ідеологічним змістом. Безперечно, прагматичний аспект промови «Самоствердження німецького університету», як, до речі, й промови «Німецький студент як робітник», «Пам'яті Альберта Лео Шлагетера», лекції «Основне питання філософії», потребує об'єктивного розкриття, адже вони сприймалися як безпосередня агітація за націонал-соціалізм.

Принципові розходження з ідеологією націонал-соціалізму, його філософією виховання і перспективами філософії Гайдеггера виявилися вже у 1934 р. Може, залишився ще політичний романтизм: зовнішній - в ідеологів Третього рейху, внутрішній, заснований на пошуках споконвічного і справедливого, - у Гайдеггера. Якщо порівняти провідні положення офіційної націонал-соціалістичної філософії виховання з філософсько-педагогічними установками Гайдеггера, то не можна не помітити їх відмінності. Так, якщо Е. Крік та А. Боймлер головним у вихованні вважали нав'язування молоді світоглядної орієнтації націонал-соціалізму, то Гайдеггер вважав, що справжню, нову картину світу і новий світогляд ще треба створити. Документально підтверджується, наприклад, що він пропонував видатному біологові сучасності О. Спеману взяти участь у цій роботі. Будь-яка повинність, за Гайдеггером, є результатом вільного вибору; на

цьому ґрунтується його етика служіння. В ідеології націонал-соціалізму, як відомо, великого значення набуває примус і брутальна, антигуманна практика перевиховання. Не випадково Гайдеггер, починаючи з 1934 р., став об'єктом гострої критики Е. Кріка, який навіть звинувачував экс-ректора у незнанні німецької мови²⁶.

Філософсько-політична трагедія Гайдеггера полягає насамперед у тому, що він помічав не тільки неспроможність тоталітаризму, а й вади демократії, зокрема лабільність інститутів держави і права, занадто обмежену у часі дію принципу відповідальності, недостатню солідарність із попередніми та майбутніми поколіннями²⁷.

У своїй ректорській промові Гайдеггер (швидше в контексті) полемізує також із ліберальною концепцією університету. Його старший товариш, К. Ясперс, ще 1923 р. видав невеличку брошуру «Ідея університету». На неї не було безпосередньої реакції Гайдеггера, але точились плітки, що він нібито назвав її пустопорожньою. Ясперс, як свідчать його спогади, прислухався до пліток і ображався, - щоправда, мовчки. Тема оновлення університету була предметом амбіцій обох філософів. Після Другої світової війни у Ясперса знову з'являється низка публікацій, присвячених перспективам університету як навчального закладу і можливостям трансформації університетської освіти. Ці публікації витримано у просвітницько-гуманістичному руслі. Університетська свобода для Ясперса пов'язана насамперед із лібералізацією всіх аспектів навчально-педагогічної діяльності. Проте така лібералізація, як свідчить досвід сучасних західних університетів, призводить до того, що руйнується сутнісний зв'язок між учителем і учнем, розхитується внутрішня дисципліна. Про свою педагогічну діяльність Ясперс сам розповідав, що читав лекції з історії філософії поза

²⁶ *Kriek E. Brief an Jaensch vom 14.02.1934 // Farias V. Heidegger und der Nationalsozialismus. S. 274.*

²⁷ *Heidegger M. Was heisst Denken? S. 65.*

усяким планом, відштовхуючись від власних інтересів²⁸. Гайдеггера дивувала, а може, й драгувала відсутність зовнішньої дисципліни у Ясперса, його певна академічна ботемність. «А коли Ви працюєте?», - міг безцеремонно запитати Гайдеггер свого приятеля, що полюбляв жити зручно і затишно, увесь у сфері приватного²⁹. Сам Гайдеггер, як Кант і Фіхте, підпорядкував своє життя чіткому самоконтролю, внутрішній дисципліні, відповідальності. Цих рис, на його думку, бракувало німецькому університетові для того, щоб використати свою академічну свободу як позитивну, конструктивну силу. Цього, за Гайдеггером, не вистачало не тільки університету, а й загалом німецькій нації, яка потребує виховання, щоб стати гідною самої себе. Расова теорія націонал-соціалізму - концептуальна основа його ідеології - була принципово чужою для Гайдеггера. Не треба забувати, що у Фрайбурзькому університеті за часів ректорства «шварцвальдського селянина» мали змогу працювати викладачі неарійського походження. «Самоутвердження німецького університету, - підкреслює Гайдеггер, - є споконвічною, спільною волею до його сутності. Німецький університет є для нас вищою школою, яка завдяки науці і через науку стає вождем і охоронцем долі німецького народу, виховуючи і дисциплінуючи його. Воля до сутності німецького університету є волею до науки, що виступає одночасно волею до історичного духовного завдання німецького народу»³⁰.

Проблема співвідношення національного і універсального в ідеї університету потребує завжди конкретного осмислення, бо діяльність університету формує майбутнє нації, зумовлює напрям її розвитку. Гайдеггер зазнав поразки у спробах керувати цим процесом, і не тому, що підключився не до того струму, не помітив протилежного знаку. Пробле-

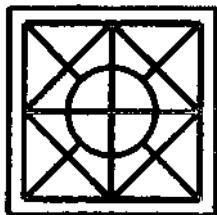
²⁸ *Jaspers K.* Philosophische Autobiographie. S. 42.

²⁹ Там само. С. 96.

³⁰ *Heidegger M.* Die Selbstbehauptung der deutschen Universität. Breslau, 1934. S. 6.

ми оновлення університету, як і так званого «відродження нації», належать до розряду практичних; теоретизування навколо них приводить в дію утопічне мислення з усіма його спокусами. Але це вже тема для інших роздумів.

У вибраних нами спогадах Гайдеггер навмисно поданий як суперечлива, неоднозначна постать; переживання її через чуже спілкування, безперечно, викликати питання, відповіді на які знаходяться у творах мислителя і відкриваються тим, хто опановує його мистецтво.

К. Ясперс

ГАЙДЕГґЕР¹

К. Ясперс (1883-1969) - відомий німецький філософ, один із засновників екзистенціалізму, хоча сам він відмежовується від цього напрямку, наголошуючи на самотності свого екзистенціального філософування. 1920 по 1933 р. товаришував з Гайдегґером. З 1921 по 1937 р. - професор філософії у Гайдельберзькому університеті. 1937-1945 рр. - звільнено з посади. У 1948-1961 рр. - професор філософії Базельського університету. Помер у 1969 р. (Базель).

Те, що я наприкінці Першої світової війни почув про Гайдегґера, дозволяло сподіватись на появу справжнього філософа в академічному середовищі. Він був на сім років молодшим за мене, приват-доцентом, асистентом у Гуссерля, широкі кола громадськості майже нічого не знали про нього, хоча починала зароджуватись легенда. Я тоді вже надрукував «Психопатологію» і «Психологію світоглядів». Мені хотілося зустрітись із ним.

Для Гайдегґера наша зустріч була несподіванкою, для мене - підбадьоренням. Залишилося велике враження від неприхованого філософського завзяття молодшого колеги.

¹ *Jaspers K. Philosophische Autobiographie. - München, 1977. - S. 92-111.*

Вибір філософської професії в його обґрунтуванні мав щось від стилю кардинальних рішень людей, котрі, обираючи свій життєвий шлях, знають про необхідність ризикувати і приносити жертви. Серед сучасників у цеху філософів мене цікавив тільки Гайдеггер. Це й досі так. З деякими іншими я підтримую добрі стосунки, вчусь у них, шаную їхні досягнення, але ж як філософи вони самі нічого не сказали і не зробили задля філософії. А Гайдеггер відкрив проблемні зв'язки, які здавались глибоко прихованими.

Весною 1920 р. ми з дружиною завітали на кілька днів до Фрайбурга, щоб поговорити з Гуссерлем і Гайдеггером. Тоді святкували день народження Гуссерля. Ми і ще багато гостей були запрошені на каву. За столом дружина Гуссерля називала Гайдеггера «феноменологічною дитиною». Я розповів про свою ученицю, дуже обдаровану людину, Афру Гейгер. Вона поїхала до Фрайбурга, щоб навчатись у Гуссерля. Але відбираючи людей до свого семінару, професор їй відмовив. Отже, через академічний схематизм обоє втратили можливість спілкування, оскільки Гуссерль не скористався нагодою познайомитися з нею особисто. Гайдеггер жваво підтримав мене. То була солідарність молодих людей проти авторитету абстрактного упорядкування. Гуссерль у розмові здавався дуже простим. Я не помічав і сліду тієї хвалькуватості, що дуже неприємно вразила мене в 1913 р. у Геттінгені. Він говорив про філософські речі, що мали для нього суттєве значення, все ж інше, як він дружньо зауважив, було йому байдуже. Проте він запитав мене про мої інтереси, що якраз і торкались цього іншого. У Гайдеггера зіпсувався настрій. Взагалі атмосфера цього кавування була недоброю. Віддавало міщанством, я не міг почуватись вільно, не вистачало безпосереднього спілкування, духовної іскри, прагнення до шляхетності. Щоправда, дружельобність Гуссерля випромінювала щось тепле, але без сили і величі. Здавалось, він дуже добре відчуває себе в цій атмосфері. Я ж вже віддалився від усього такого, зазнав пестошів свободи на малій своїй вітчизні, а також у Гайдельберзі, і вважав, що так і має бути. Тут тільки Гайдеггер відрізнявся від усіх. Я побував у

нього. Ми удвох сиділи в його кабінеті, я міг спостерігати його вивчення Лютера, дивуючись інтенсивності цієї роботи. Викликала симпатію і його манера розмовляти: говорив він дуже стисло і влучно.

Більше я вже ніколи не їздив до Фрайбурга. І не випадково. Я запрошував Гайдеггера до себе. Він охоче погоджувався на ці відвідини, бо був рухливішим. Я дуже влячний йому за ці візити до Гайдельберга, що сприяли багаторічним живим стосункам між нами. Ці наші стосунки були тільки нашими. Я не знайомив Гайдеггера зі своїми друзями, якщо вони тільки випадково не забігали до мене. І хоч це було не-навмисно, тут можна все ж розпізнати прояв дефіциту спілкування: ми не хотіли впускати нікого іншого до власного субстанціонального світу.

Коли Гайдеггер приїздив до нас, ми обидва зазвичай працювали. Протягом дня робили кілька перерв, щоб поговорити. Вже перші наші бесіди надихали мене. Навіть важко уявити собі те задоволення, яке я відчував від розмови з людиною на увесь філософський цех людиною, яка взагалі здатна говорити серйозно. Чи було щось спільного між нами? Якщо протягом короткого часу і здавалося, що ми крокуємо одним шляхом, то потім це виявилось непорозумінням. Але для мене це було істиною, від якої навіть зараз не можу відмовитись. Ясна річ, ми разом виступали проти традиційної професорської філософії. Проте незрозуміло було, чим же мала стати ота професорська філософія, до якої ми вступили із волею до навчання і ще нечіткою впевненістю у необхідності її реформування. Йшлося не стільки про оновлення самої філософії, скільки її університетської форми існування, зміну якої ми обидва вважали нашим завданням. Спільним було захоплення К'еркегором.

Під час наших розмов - через відмінність наших темпераментів - говорив переважно я. Гайдеггер за своєю натурою належав до мовчунів; це спонукало мене інколи навіть до надмірної балакучості.

Повсякденні події також давали поштовхи філософському мисленню. За тих часів, у середині 20-х років, у Гайдельберзі

був такий порядок: від населення йшли листи до ректорату, тож до моїх обов'язків як досвідченого психіатра і представника від філософів у ректораті належало відповідати на надзвичайні питання поза межами компетенції адміністрації. Так, одного разу секретар приніс мені листа служниці з Франкфурта: «Дехто хоче довідатись, чи існує щось менше за ніщо». Цей лист з орфографічними і граматичними помилками зняковіло запитував високу науку, а чи насправді існує ніщо. Це був наляканий, жакливий лист, можливо, від шизофренічки, що писала, озираючись на смерть, але висловила свої думки незвичайними реченнями, абстрагуючись від усього. Гайдеггер гостював у мене, і я одразу все йому розповів. Жоден з моїх колег не був здатний сприйняти цього листа з такою серйозністю, як Гайдеггер. Збігалася також наша оцінка іронічного зауваження секретаря щодо цього листа: це був для нас символ безтурботності світу.

В ті перші роки я не зміг погодитись тільки з одним. Коли ми познайомились, якраз вийшла з друку моя «Психологія світоглядів». Ця книга мала успіх серед читачів, на відміну від колег-філософів: Рікерт майже знищив її з позицій, які не входили в моє дослідження; Гайдеггер надзвичайно уважно прочитав книгу, схвалив як заявку на нове і нещадно розкритикував увесь її зміст, гостріше, ніж усі інші. Я взяв у нього рукопис цієї критики. Вона здавалась мені несправедливою і безплідною, як свідчив текст, що не викликав у мене аніякого інтересу. Я йшов іншими шляхами, зовсім не тими, що він пропонував. Отже, у мене не було бажання сперечатися з цією критикою, вдаватись до дискусій, роз'яснювати розбіжність наміру питань і настанов. Та я б і не зміг тоді легко впоратись із цим усім, бо мої філософські наробки ще знаходились *in statu nascendi*² й інстинктивно тримались осторонь від усього, що їх не живило.

Моєму розвитку сприяли вимоги до понятійного апарату. Якою має бути дисциплінована робота над філософським мисленням, я вже знав на прикладах Ласка і Рікерта. Але

² У зародковому стані.

їхні зусилля здавалися мені дещо штучними і беззмістовними. Ця робота зацікавила мене лише після знайомства з Гуссерлем у 1910 р. Гайдеггер істотно посилив це враження; його позиція, спосіб висловлювати свої думки мали на собі відбиток школи Гуссерля. Завдяки Гайдеггеру я побачив у сучасникові щось нове, чого не було у минулому, що спонукало до філософування. Серед сучасників, включаючи Гайдеггера, ніхто не був зразком для моєї роботи, проте у нього було щось, чим я міг користуватись як формою, орієнтацією на своєму шляху, у ставленні до старого, у пошуках виразу того, чим так глибоко вражала мене молодь і на що бракувало слів.

Гайдеггер розкрив мені християнську, особливо католицьку традицію мислення, яку я, безперечно, знав і раніше, але багато чого не помічав. І тут став у пригоді свіжий погляд людини, яка сутнісно перебувала у цій традиції і водночас успішно займалась її подоланням. Він подарував мені багато широко розсипаних зауважень, розповідей, посилянь. Пригадую його розповіді про Августина, Тому Аквінського, Лютера. Він бачив сили, що діяли в них. Я вдячний йому за рекомендацію цінної літератури, за зосередження моєї уваги на окремих місцях.

В ті дні, коли ми безпосередньо були разом, і довго ще після цього панував настрій солідарності. В наших розмовах траплялась дивовижна безтактність щодо буденних справ. «А коли ж Ви працюєте?» - міг запитати він, вражений тим, що я пізно прокидався, полюбляв помріяти, полежати на дивані. Він до нестями розбивав мій стиль, недисциплінованість, балакучість. У 1924 р. я займався Шеллінгом; з презирством, в якому відчувалась атмосфера наукової філософії Гуссерля, він кинув: «Та це ж тільки літератор!». Проте Гайдеггер зовсім не хотів повчати мене, обмежувати свободу йти своїм шляхом. Ми обидва, явно і неявно, підтримували один одного.

Попри спільні нахили, взаємостимулювання, співпадіння інтересів, нам бракувало гармонії у практичних оцінках, у звичках, в повсякденній поведінці. Це якось відсувалося свідомістю, хоча вже в перші роки у мене викликали силь-

ний опір деякі його повсякденні судження і висновки. У наших стосунках із самого початку не було ентузіазму. Наша дружба не йшла від серця. Відчувалась якась дистанція - через зовнішні обставини, у поведінці і висловлюваннях. Отже, наші стосунки були складними; чистими і ширими вони були лише в чудові часи розмов.

Почали траплятись події, що викликали у мене відчуження. У 1923 р. я надрукував невеличку роботу «Ідея університету». З Фрайбурга передали, що Гайдеггер начебто відгукнувся про неї як про найпустішу з пустих. При зустрічі я розповів йому про це. Зауважив, що наші стосунки потребують відвертості. Я не проти таких зауважень. Але перш ніж казати іншим, пристойніше було б безпосередньо висловити своє ставлення. Гайдеггер рішуче заявив, що він нічого такого не казав. На що я кинув: «Тоді проблема для мене вже не існує, і не будемо згадувати про неї». Гайдеггера вразила моя реакція: «Такого я ще ніколи не бачив». Для мене це було не дуже переконливою відповіддю. Такі випадки траплялися й надалі, їх повторення перетворювалось на прикрі факти. Вже тоді у 1923 р. мені переказували, що він заявив: «Ясперс і я ніколи не змогли б бути товаришами по боротьбі». Відтоді наші стосунки затьмарились чимось ірреальним, що так само важко було прийняти, як і відкинути.

Сам того не помічаючи або не замислюючись над тим, я почав віддалятися від усього, що було мені не до вподоби. Може, і він реагував так само. Наш зв'язок був важливим для мене, адже, попри всі умовності, ми разом бачили небезпеку, надзвичайність, межі, хоча і з різних позицій. Я визнавав за ним глибину, саме тому мені було важко терпіти те інше, невизначене. Я мав друга, що позаочі зраджував мене, але незабутньою залишиться наша близькість у щасливі, нічим не затьмарені часи. Здавалось, ніби демон вселився в нього. Отже, мої почуття до нього жилися суттєвим, відкидаючи все другорядне. Протягом десятиліття посилювалась напруга між прихильністю й відчуженням, захопленістю його досягненнями та обуренням з приводу наглої безглуздість,

відчуттям єдності в самій основі філософування і підозрою, що й там він займає цілком іншу позицію.

Згодом почала змінюватись атмосфера наших зустрічей. Раніше Гайдеггер приїздив з відвертою доброзичливістю, на яку я одразу ж відповідав взаємністю. Тепер він заходив начебто з неохотою, відчувалась навіть якась недружелюбність. Проте все це цілком розвіювалося через день чи два. Знову панувала лагідна атмосфера, починались, як мені здається ще й сьогодні, відверті, невимушені, зацікавлені бесіди. Виникало враження упередженості, що зникала потім у процесі спілкування, крига починала танути.

Я й сам тоді ще не помітив, але з появою «Буття і часу» наші стосунки вже не поглиблювались, а перетворювались на суто зовнішні. Я відреагував на книгу не дуже зацікавлено, так само, як на його попередню критику моєї «Психології світоглядів». Ще у 1922 р. Гайдеггер вже читав мені кілька сторінок зі свого рукопису. Все це здавалося мені незрозумілим. Я прагнув висловлюватися звичайною мовою. Згодом Гайдеггер зауважив при нагоді, що він просунувся уперед, подолав свої вади і незабаром чимось мене здивує. Я нічого не знав про зміст книги до її виходу з друку 1927 р. І ось тепер побачив твір, що вражав інтенсивністю розробки, конструктивністю понятійного апарату, влучністю нового просвітленого слововжитку. Однак сяйво його сильного аналізу не відвернуло мене від пошуків іншого у філософії. Я радів успіхам небайдужої мені людини, але читав неохоче, часто зупинявся, бо стиль, зміст, спосіб мислення були мені чужими. Відчувалося, що ця книга для мене не мала принципового значення, щоб виступати проти неї чи сперечатись. На відміну від бесід з Гайдеггером, вона не давала мені аніякого імпульсу.

Я, певно, розчарував Гайдеггера. Адже був старший за віком, цілком зосереджений на власних філософських проблемах, щоб сумлінно читати, а потім критикувати його книжку, як це зробив він з моєю «Психологією світоглядів», - тоді ще зовсім молода людина, що вигострювала на критиці своє власне мислення. Цілком зрозуміло, що і мої подальші

публікації в свою чергу не викликали у нього справжнього інтересу. Там, де стосунки між людьми є дійсно творчими і випереджають результати і досягнення, трапляється так, що інтерес до завершеного творіння значно менший за силу продуктивного спілкування. Виникає враження, що все вже відомо, то й не треба занурюватись у читання. Але між мною і Гайдеггером було не тільки це. Виявилася, скоріше, прихована відчуженість наших праць.

Моє ставлення і до книги, і до нього самого було продовженням тієї напруги чи двозначності, що зародилися із самого початку. Як і раніше, я керувався спільними інтересами, отже, сподівався знайти в книжці щось близьке для себе. Цього не сталося; я ж був захоплений своїм. Мені не сподобався тон книги, що й проявилось у моїх запитаннях до Гайдеггера: «А як вплинуло мислення цієї книги на Вас самого? Це сукупність розкритих смислів чи вираз імпульсу екзистенції? Що має викликати у читача вивчення цієї книги?» Добре пам'ятаю, як ставив ці питання у маленькій кімнаті під самим дахом мого дому, але не пригадую відповідей Гайдеггера.

Іншого разу я нагадав йому про наше спільне ставлення до колег, дивуючись, що він цитує професорів, хоча його проблеми були цілком іншими. Першу книгу він присвятив Рікерту, другу - Гуссерлю, тобто людині, про яку він розповідав мені з неприхованою зневагою. Адже він таким чином стає традиційною приналежністю світу, проти якого ми виступали. На це він: «Ну, то що ж? А Ви традиційні у своїй фактичній філософії?»

Для мене завжди було і залишається принциповим питання: куди спрямовується мислення, які мотиви викликає воно у читача, до чого підбадьорює і надає сил, що усуває і допомагає забути? Я не міг дати відповіді собі самому на питання, чим є книга Гайдеггера у цьому сенсі, бо з цим потрібно було ще розібратись.

Коли в 1933 р. цілком і повністю змінилось наше буття і настав час відповідати, про що і навіщо мислиш, до чого прагнеш. Ось тоді я вже не міг продовжувати поблажливо

ставитись до Гайдеггера і його мислення, закриваючи очі на його вади, не критикувати їх по-справжньому.

Наприкінці березня 1933 р. Гайдеггер відвідав нас востаннє. Все було, як і раніше, незважаючи на перемогу націонал-соціалізму на березневих виборах. Він подарував мені платівку із записом григоріанської церковної музики, ми слухали її. Додому мій гість поїхав раніше, ніж планував. «Треба включатись», - сказав він, маючи на увазі бурхливий розвиток націонал-соціалістичної реальності. Я здивувався і вже ні про що не запитував.

Щоправда, ми зустрічалися ще в травні: Гайдеггер приїздив з доповіддю, але це була дуже коротка зустріч: як ректор Фрайбурзького університету він мав виступити перед гайдельберзькими студентами та професорами; голова гайдельберзького студентства Шель називав його у своєму привітанні «товаришем Гайдеггером». Змістом його блискової за формою доповіді була програма націонал-соціалістичного оновлення університету. Ставились вимоги тотальної зміни духовної сутності. Професори, що зараз займали посади, визнавались у своїй більшості нездатними розв'язувати нові завдання. Через десять років начебто з'явиться нова генерація здібних доцентів. їм і треба буде передати ці посади. До тієї пори проголошувався перехідний стан. Далі йшло обурення з приводу багатьох явищ університетського життя, серед яких називалась також висока заробітна плата. Студенти дякували йому бурхливими оплесками, до яких приєднались кілька професорських. Я сидів нерухомо у кінці першого ряду з витягнутими ногами, руки у кишенях.

Я вже не міг бути відвертим у приватних розмовах. Зауважив, що чекав на підтримку нашого університету та його традицій. Мовчання. Торкнувся єврейської справи, а саме: натякнув на зле безглуздя щодо сіонських мудрих старців, на що він кинув: «Адже існує небезпечна міжнародна змова євреїв». За обідом він роздратовано зауважив, що розвелось надто багато професорів філософії: та це ж недоумство, на всю Німеччину вистачить двох або трьох. «І хто ж це?» - за-

питав я. Відповіді не було. «Хіба ж можна, щоб така неосвічена людина, як Гітлер, правила Німеччиною?» - «Це не потребує освіти, - відповів він. - Ви тільки подивіться на його чудові руки!»

Здавалось, змінився і сам Гайдеггер. Одразу ж на початку зустрічі між нами виникла напруга. Націонал-соціалізм одурманив населення. Я піднявся нагору, до кімнати Гайдеггера, щоб привітати його. «Все як у 1914 році, - почав я і хотів продовжити: «знову це обдурювання і одурманювання мас», - але був змушений проковтнути продовження при погляді на радісне обличчя Гайдеггера. Така радикальна зміна болісно вразила мене. Я не знав жодної людини, що була б здатною до таких перевтілень. Непокоїло мене і те, що сам Гайдеггер, здавалось, нічого не помічав. Хоч, можливо, він висловлював свою позицію тим, що після 1933 р. більше не відвідував мене і ніяк не відреагував на моє звільнення у 1937 р. Але мені розповідали ще у 1935 р., що він на лекції згадував свого «друга Ясперса». Сумнівно, чи зрозумів він принаймні сьогодні щось із того розриву.

Я був збентежений. До 1933 р. Гайдеггер приховував свої націонал-соціалістичні симпатії. В свою чергу я мав поговорити з ним. Але в останні роки він відвідував мене дуже рідко. А тепер уже пізно. При погляді на спантеличеного Гайдеггера у мене опускалися руки. Я не сказав йому, що він збився зі шляху. Вже не було довіри до його спотвореної сутності. Я ж сам відчував загрозу від тієї сили, до якої тепер був причетний Гайдеггер, і розмірковував, як не раз траплялось у моєму житті, над дотепністю Спінози.

Може, мене ввело в оману все те добре, що було між нами? Хіба ж я не сам винен у тому, що зосереджував усю увагу лише на позитивному, уникаючи радикальної полеміки з ним? Чи не було й моєї провини в тому, що відбувалося до 1933 р.: я не помітив своєчасно небезпеки, не сприймав серйозно націонал-соціалізму в цілому, хоча Ганна Арендт ще у 1932 р. попереджала мене про майбутні події?

Отже, в травні 1933 р. я проводжав Гайдеггера востаннє. Більше ми ніколи не зустрічалися. За часів націонал-соці-

лізму мої думки часто повертались до тієї духовної реальності, яку для мене втілював Гайдеггер. Несподівано, через свою громадську діяльність, він став моїм духовним ворогом. У спогадах з минулих часів мій колишній приятель ще стоїть мов живий перед очима, і я навіть сьогодні не можу забути його. Не хочу розповідати про наше листування, про мій відгук на нього у 1945 р. і т. п. Зупинюсь тільки на тому, як я відтоді думав про нього.

А думав я у двох незалежних аспектах: дійсне ставлення Гайдеггера до мене і рефлекс Гайдеггера у громадському житті. Останнє належить до першого. Вплив Гайдеггера на громадськість, відгуки, що порівнювали нас і ставили наші прізвища поруч, змушують говорити про наш зв'язок. Можливо, оприлюднення наших взаємних перспектив внесе сюди щось спотворене, чого ніколи не траплялось. Ось чому ми одночасно, незалежно один від одного, десь у 1937 р. відхилили можливість спільної дискусії у Парижі. Громадськість створює свої фантоми; таким сьогодні є, наприклад, екзистенціалізм із подачі Сартра, де поєднано усіх, хто торкається екзистенції, посилаючись на К'єркегора. Цей фантом є настільки впливовим, що доценти-філософи видають книжки, вважаючи, що розглядають його як цілісність, але ж у даному випадку передумови розтягуються на століття, а з поля зору випускається безпосередня історія. Не можу з цим погодитись; Гайдеггер, либонь, також. Власній свідомості тут нав'язується щось чуже.

Коли я розповідаю про Гайдеггера, все це відкидається. У нас були приватні філософські стосунки. Вони не мають нічого спільного з дослідженнями, де порівнюються наші праці та ми самі.

Запорукою проти публічного спотворення може бути тільки щира, відверта дружба, яка нічого не приховує, додає впевненості щодо вибору між правильним і помилковим, не зраджує словом, думкою чи дією, зміцнює солідарність. Ми обидва не можемо докоряти один одному, що наша дружба не

стала такою. Згодом виникла двозначність, нечіткість можливого.

Те, що трапилось із Гайдеггером у 1933 р. і що ще могло статися, спонукало до нових запитань. Нас робили супротивниками вже не тільки книжки, а й діяльність. Треба було розуміти філософські думки у зв'язку з діяльністю того, хто мислить.

Тут виникає запитання, якого я ще ніколи не ставив собі, а саме: чи сприяє мислення Гайдеггера чомусь, що могло б стати ворогом істини, до якої я дійшов? Раніше мені здавалося, що ми йдемо хоч різними, але близькими шляхами. Тепер, відштовхуючись від нерозривності мислення і його практики, я мусив визнати, що й філософія Гайдеггера може стати ворожою моїм зусиллям. Щоправда, це ще не було остаточно зрозуміло. Запитання все більше не давали мені спокою, а відповідей не знаходилося. Отже: чи може бути філософія істинною як теорія і одночасно неістинною за своєю функцією у фактичності того, що мислиться? Як відноситься мислення до практики? Чим є і що робить Гайдеггер насправді?

Замість того, щоб відповісти на ці запитання і спробувати дати критику гайдеггерівській філософії, розповім про позицію, що я її займав раніше.

У публікаціях, наскільки пригадую, я тільки двічі побіжно висловлювався про «Буття і час» Гайдеггера. Ці місця не є важливими. Розрив був дуже глибоким, щоб робити критичні зауваження про змістовні моменти, понятійні конструкції. Мене більше непокоїла прихована ворожнеча, яка не вважає себе такою, не відкривається, дивним чином вдаючи себе неіснуючою. Проте у конкретній ситуації спостерігається поведінка, що змушує вибирати: або не ставитись до неї серйозно, або протистояти тій сутності, котра у певному сенсі є тією, за яку видає себе. Щодо Гайдеггера я не робив ані першого, ані другого. Я відкладав це з року на рік. Ще й досі зберігаю у глибині душі внутрішню готовність сперечатися, що ґрунтується на спогадах двадцятих років. Я

не можу сказати «ні», якщо колись людина почула від мене «так», керуючись переконанням, що залишається непорушною субстанція, котру я сприйняв спочатку. Але, попри послідовно доброзичливе ставлення до людей, не можу обмінати присутнє, перекреслювати минуле ризикою забуття (крім тих випадків, коли спільне просвітлення дає змогу примиритись до кінця). Проте це не відповідало б рангові Гайдеггера і було б зрадою минулого.

Інколи трапляються непорозуміння, які я мушу розсіяти. Так, у моїх працях часто зустрічаються анонімні характеристики. Вони, безперечно, узагальнюють досвід сучасних подій, на які я не посилався у разі незбігу ідеально-типової характеристики реальності з її наявними рисами (наприклад, гурток Георге, націонал-соціалізм, шарлатанство у медицині і антропософії). Інколи вважають, що в таких характеристиках йдеться про Гайдеггера. Однак це безпідставно, адже Гайдеггеру не були притаманні ані освічений аристократизм світу Георге, ані підлість націонал-соціалізму, ані облудність медичних панацей. Але знов-таки виникає запитання: чи є в ньому щось таке, що дозволяє переплутати об'єкти критики у моїх творах?

Коли я працював над книгою «Про істину», набувало значення осмислення феномена Гайдеггера. Робота над «Філософією» у 20-х роках мала цілком інший характер. Тоді я відчував певний зв'язок із ним, хоч і невизначений, однак при розробці мого філософування це зовсім не спало мені на думку. Тепер він перетворився на відкритого субстанціонального ворога у дійсності життя і діяння, у тій дійсності, де досконале філософування є лишень функцією. Однак я так і не дійшов до критики Гайдеггера, головним чином тому, що займався філософією, жив своїм, а не публічним життям.

До планів, які я маю здійснити, належить спроба критики Гайдеггера, котрий репрезентує серед сучасників впливовий духовний факт. Однак така спроба передбачає з'ясування можливостей філософської критики взагалі. Це - одна з найцікавіших, надзвичайних проблем філософії, яка тяжіє до комунікації. Це також є питанням про змістовну полеміку

у філософуванні, як мені здається, воно ще не ставилося із достатньою чіткістю, не кажучи вже про відповіді. Стисло охарактеризую цю проблему:

1. Питання полягає в тому, чи взагалі можлива сутнісна критика і полеміка у випадку справжньої філософії; чи не треба сприймати її мовчки, як поезію, яку хоча й аналізують на підставі естетичних норм, даючи критичну інтерпретацію, але не можуть вступати з нею у полеміку, адже її субстанція перебуває поза судженнями: вона правдива і добра, бо окрилює людину, або неправдива й погана, тому що несе безсилля та безнадію. Тоді для філософії набули б значення такі питання: чи пробуджує вона можливу екзистенцію до входження у дійсність? Чи не збиває вона на обминання дійсності? Чи не є вона екзистенціально пустим мисленням?

Адже філософія - це вже не знання про щось, не витвір мистецтва мислення, а діяльність у мисленні сутності того, хто мислить, коли ця діяльність прагне до іншого, до трансценденції.

2. У цьому сутнісному мисленні, або внутрішній діяльності, яка породжує комунікативність філософування, зростають сили. Ті сили, що висловлюються через філософію, впізнають в ній одна одну, притягуються і відштовхуються, вводять в оману і збивають зі шляху; ось їх ми й хочемо побачити. Але це неможливо. Адже кожний крок нашого мислення відбувається в них, а не поза ними. Ми самі служимо цим силам, хоча й не можемо охопити оком їхній світ. «Світ сил» - це тільки метафора, яка вказує на те, про що йдеться у справжній критиці філософської дійсності твору.

Якщо ми сконцентруємо увагу на самих силах, то втрачимо з поля зору можливий предмет. Отже, вимогою до такого споглядання є дотримання шляху, що виводить поза предмети до витоків їхнього буття у думці і дійсного буття у силах. Слід уникати спрощення, коли здається, що можна досягнути самі сили у висловлюваннях прозріння. Адже прозріння завжди залишаються переднім планом. Якщо я вважатиму ці прозріння, остаточні у висловлюванні, за остаточні у дійсності, то тільки затьмарю сутнісне. Дуже важливо вияви-

ти у висловлених прозріннях те, що певною мірою залишилося невидимим. Хіба ж можна критикувати або схвалювати, коли йдеться не про предметно окреслені речі і змісти, а про філософів як мову сил?

3. Мовчазною передумовою співбесіди є спільна тема, так би мовити, справа філософування, об'єктивного філософського світу істини, над яким працює кожен із нас, незалежно від того, ким він є і що він мислить. І ось ми повертаємось до змісту, нападаємо у формі наукових дискусій на твердження і послідовність думок. Безперечно, це має сенс, але обмежений раціональною об'єктивністю. Оскільки вона є необхідним медіумом будь-якого говоріння, то така критика, хоча й залишається на поверхні, має сенс щодо засобів, за допомогою яких знаходять прояв глибинні сили. Але чи можна виявити ці сили, поставити до них запитання поза аргументацією, поза з'ясуванням справи, поза узгодженням з формами наукової дискусії? Як можна підвести підсумки не тільки думок, а й внутрішньої конституції, зробити висновки для тих, хто дав згоду разом йти саме цим шляхом? Як показати, в який спосіб думки стають підготовкою до чогось іншого?

Поверхова дискусія може непомітно перетворитись на профанацію. Отже, передумовою наукової дискусії є наявність спільної наукової філософії. Але в цьому випадку вже немає критики. Незалежно від того, про що йдеться, ненавмисно проголошується істинною субстанція суперника.

Поверхова дискусія є неминучою. Але вона набуває філософського значення тільки тоді, коли перетворюється на більш глибоке обговорення самих сил, а не тільки їхньої мови.

Мене дивує картина публічної філософської критики. У багатьох випадках критик міцно прив'язаний до свого суперника, тим міцніше, чим більш творчим є останній; тим самим критик непомітно для себе залучається до процесу мислення суперника. Це часто зустрічається у критиці Гегеля з боку гегельянців і антигегельянців. Така критика може бути дуже цікавою в історико-духовному аспекті, проте сама по собі вона є неістотною, адже тут немає справжнього суперни-

ка, а тільки його імітація, критик крокує дорогою суперника, дозволяє зв'язати себе, поневолити способом мислення, і все це несвідомо і проти власної волі. Таким чином, у псевдодискусії, незважаючи на сильні випадки, ніколи не почнеться справжня дискусія. Полонений, дригаючи ногами, хоче звільнитись від пут, але безуспішно.

4. Тепер поставимо питання до більш глибокого, до справжньої філософської сили, до цього «щось», яке відчуваєш або ні, яке не підкоряється зусиллям розсудку, яке є насправді діючим і здатним до висловлювання у духовній обдарованості: чи існує воно взагалі чи не існує? Цебто: є щось чи це чародійство? Ще одне питання: що за сила або що за сили прагнуть там до визнання? Остаточних відповідей ми ніколи не знайдемо. Певно, можна охарактеризувати силу, даючи їй опір або сприймаючи її. Усе завдання полягає в тому, щоб стати перед нею віч-на-віч, а не підвести її під родове або типове поняття.

Така полеміка має сенс, коли вона ставить питання про коріння й шукає правильної думки для правічних мотивів, що звідти виходять. Тоді виявлення сутностей, про які мислив суперник, навчить нас бачити те, що має значення не само по собі, а як знак, симптом, символ філософської суттєвої волі.

Не можна надавати такому пізнанню статусу всезагально-го. Критичне мислення відбувається тоді, коли, кружляючи, наближаєшся до того, що шукаєш, і воно починає висловлюватись; отже, це, знов-таки, тенденція, яка має своє власне походження і проголошує себе у різних видах осмислення, хоча сама потребує рефлексії і запитання.

У житті, що мислить філософськи, існує боротьба сил. Проте не слід забувати, що ніхто не огляне цього світу, не побачить організму споконвічних сил істини, що знаходяться у стані боротьби між самими собою. Так само ніхто не зможе здобути остаточного загального знання про всі відмінності буття, про можливу екзистенцію, розум, дійсність саморуйнівних сил неістинного або злого. Образом того, де ми знаходимося, є ціле, яке ми ніяк нездатні оглянути дійсно зовні або вийти за його межі.

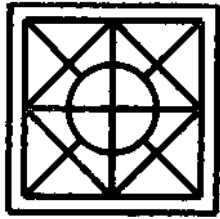
5. Якщо прозріння досягає споконвічних сил, це втілюється у діяльності мислителя, а також у змістовностях того, що він мислив. Те, що шукаєш, постійно питаючи, є загальним у окремому.

Саме тому до філософування належить жива людина в її фактичності, що стосується також і критики. Це є неминучим, адже зміст філософії вже перестав розглядатись як поступальне зростання знань, що нагромаджуються упродовж віків завдяки науковим дослідженням, відкриттям і доказам. Отже, межі і масштаби критики задає свідомість, яка не може встановити їх досить чітко, щоб рішуче дотримуватись: адже людину не можна осягнути і пізнати в цілому; це стосується й філософського мислителя та його творчості. У них можна проникнути, але їх нікому не осягнути. У них можна сумніватись, але ні в якому разі не роблячи остаточних висновків.

Існує аргумент, що одним ударом розбиває будь-яку спробу філософської критики, що прагне дійти до самих основ і, як здається, досягає межі майже необхідного переконання (насправді ж її ніколи не можна досягнути). Цей аргумент стосується, власне, лише сучасників, і тільки потенційно – мертвих. Він звучить так: не можна вимагати від суперника, щоб він перестрибнув через свою тінь, нав'язувати йому таку позицію, яка може паралізувати його творчість. Гете колись сказав, що нікому не дозволено йти проти передумов власного буття. Отже, щодо названого аргументу слід сказати: чудово, що у філософуванні то тут, то там набуває значення цей аргумент. Адже той, хто філософує, жадає усякого можливо прозріння. Дух зі своєю продуктивністю виступає для нього лише інструментом, а не самоціллю. Він буде і далі пізнавати, що цей інструмент працює тим краще, чим більше його захоплює натхнення істинного. Тому той, хто філософує, шукає самої поверхової критики.

Я підходив до мислення Гайдеггера з такими ось питаннями, які тут окреслені дуже загально, але ж це не є нахабством, яке задовольняється простими аргументами, звертаючись тільки до розсудку. Для сучасника була б більш

доцільною така критика, аналогом якої виступає наше ставлення, хоча й однобічне, до філософів минулого. В цій філософській автобіографії я ще не взявся за таку критику. Тут я обмежився своїми спогадами, які охоплюють десятиліття, стосуються ж вони не творчості Гайдеггера, а того, що відбувалося між нами, про що ми мислили і як діяли. Може, в цьому і криється щось істотне для критики, яка виростає із суперечки з творчістю. Філософська критика, яка досі представлена лише деякими моїми нотатками, мала б сенс у разі відповіді її співучасника. Доки ми живемо, можливості залишаються відкритими. Між мною і Гайдеггером після 1933 року і досі все відкрито. Я не можу закінчити. [Слід зазначити, що після війни Ясперс узяв безпосередню участь у долі Гайдеггера, коли тому як пропагандистові ідеології Третього рейху загрожувала конфіскація майна і насамперед бібліотеки. Комісія з денацифікації при Фрайбурзькому університеті звернулась до Ясперса у 1945 р. з проханням дати характеристику Гайдеггеру. У своїй характеристиці Ясперс високо оцінив професійну кваліфікацію свого колишнього приятеля, але звинувачував його у антисемітських настроях і вважав, що Гайдеггеру не можна доручати виховання молоді. Проте Ясперс пропонував порушити клопотання про персональну пенсію для Гайдеггера, щоб надати йому змогу займатись науковою роботою. У 1947 р. Ясперс став на захист Гайдеггера з порушенням клопотання про його повернення на професорську посаду, але таке рішення було прийняте лише через два роки. - Примітка перекладача.]

Г. Арендт

ДО 80-РІЧЧЯ МАРТІНА ГАЙДЕГГЕРА

Г. Арендт (1906-1975) - відомий політолог, соціолог і філософ. Навчалася в університетах Марбурга і Фрайбурга, де викладали Гайдеггер і Ясперс.

Мартін Гайдеггер святкував не тільки своє 80-річчя, а й ще один значний ювілей - півстоліття своєї громадської педагогічної діяльності. Платон сказав колись: «Початок є також богом, доки він знаходитиметься серед людей, все буде врятовано»¹.

Отже, дозвольте і мені повернутися до початку цієї громадської діяльності, не в Мескірху 1889 р., а у Фрайбурзі 1919, коли до університетської громади приєднався ще один викладач. Адже слава Гайдеггера старіша за першодрук «Буття і часу» в 1927 р.; то ще треба запитати, чи мала б ця книга такий надзвичайний успіх - не тільки сенсаційний вибух, що одразу привернув до себе увагу, а й надзвичайно тривалий вплив, яким можуть похвалитись дуже мало публікацій нашого століття, - якби не попередній педагогічний успіх Гайдеггера, що дістав підтримку, принаймні, у тих, хто навчався в ті часи.

Походження цієї слави було дуже дивним, навіть більш дивним, ніж ореол навколо Кафки на початку двадцятих

¹ *Arendt H. Martin Heidegger zum 80. Geburtstag // Merkur, 1969, № 10. S. 893-902.*

років, або на десятиліття раніше - у Брака й Пікассо (вони також залишались невідомими так званій громадськості, проте ставали надзвичайно впливовими). Але в нашому випадку відсутнє все, на чому могла б триматись слава: ніяких публікацій, тільки конспекти, які переходили із рук в руки; в цих конспектах йшлося про загальновідомі тексти, вони не містили ніякого вчення, що можна було б відтворювати і передавати іншим. Існувало лише ім'я, що подорожувало по всій Німеччині, наче чутки про таємничого короля. Все було зовсім не так, як у гуртках із «майстром» у центрі, що диригував своїм колом (наприклад, гурток Георге), адже їх добре знала громадськість, від якої вони відмежувались аурую таємниці. Тут не було ані таємниць, ані приналежності до вузького кола; щоправда, ті, до кого долинали чутки, знали один одного, бо всі були студентами, товаришували, час від часу утворювали угруповання, але ніколи не було гуртка або езотерики.

До кого ж долітали чутки і про що у них йшлося? Тоді, після Першої світової війни, в німецьких університетах ще не було заворушень, але поширювалось незадоволення процесом навчання на всіх факультетах, їх вже не хотіли сприймати як звичайні професійні школи; адже для більшості студентів навчання значило набагато більше, ніж підготовка до професії. Філософією ж не заробиш на хліб, вже тому ті, хто бажали її вивчати, голодували свідомо і саме тому були досить вимогливими. Але вони аж ніяк не шукали всесвітньої або життєвої мудрості, щоб розгадати усі загадки; для цього під рукою завжди був багатий вибір світоглядних пропозицій та поглядів. Щоб вибирати, не потрібно вивчати філософію. Вони й самі не знали, чого вони прагнули. Університет пропонував їм або школи (неокантіанство, неогегельянство, неоплатонізм і т. д.), або стару учбову дисципліну, філософію, акуратно розкладену по полицках: теорія пізнання, естетика, етика, логіка тощо; все це викладалось надзвичайно нудно. Проти цього зручного і, на перший погляд, солідного викладання вже тоді, ще до приходу Гайдеггера, були деякі висту-

пи. Спочатку Гуссерль зі своїм закликком: «До самих речей», що означало «Геть теорії, геть підручники» і встановлення статусу філософії як суворой науки, яка зрівнялася б з іншими академічними дисциплінами. Задум був, безперечно, дуже наївним і небунтарським, але з чимось таким, на що змогли посилатись спочатку Шелер, а потім Гайдеггер. А ще у Гайдельберзі був свідомий бунтар, що походив з іншої, нефілософської традиції; його звали Карл Ясперс, він - усім відомо - довго товаришував з Гайдеггером саме тому, що йому імпонувало бунтарське у намірах Гайдеггера, які мали щось від споконвічної філософії на фоні академічної балаканини про філософію.

Для цих небагатьох спільним було те, - скажу словами Гайдеггера, - що вони вміли провести межу «між навчальним предметом і осмислюваною справою» («З досвіду мислення», 1947) і досить байдуже ставились до навчального предмета. Чутки долинали до тих, хто більш-менш знав про розрив із традицією, а також про те, що настали «темні часи»; на цій підставі вони розцінювали вченість у філософській справі як пусту гру і підкорялись академічній дисципліні тільки тому, що для них була всім «осмислювана справа», або, як сьогодні висловився б Гайдеггер, «справа мислення» («До справи мислення», 1969). Чутки кликали їх до приват-доцента у Фрейбург, а трохи пізніше - до Марбурга, запевняючи, що дехто справді досяг того, що проголосив Гуссерль, що цей дехто знає про позаакадемічний характер такої справи, яка є завданням мислячої людини і не тільки зараз, а споконвічно, адже саме тому й розірвано нитку традиції, щоб заново відкрити минуле. З погляду техніки викладання важливим було, наприклад, не те, що говорили про Платона і в чому полягає собою його вчення про ідеї, а крок за кроком розкриття діалогу протягом усього семестру; питання ж не торкались тисячолітніх вчень, а тільки надзвичайно актуальної проблематики. Сьогодні це вже нікого не дивує, багато хто так робить, але до Гайдеггера такого не існувало. Чутки сказали про це дуже просто: мислення знову стало живим,

освітянські скарби минулого, що здавалися мертвими, заговорили. Ось тут і виявилось, що вони твердять щось зовсім інше, а не те, на що ми чекали з підозрою. Був учитель, а разом з ним - можливість повчитись мислити.

Отже, таємничий король у королівстві мислення, яке знаходиться поза цим світом і водночас так глибоко приховане в ньому, що не можна з певністю дізнатись, чи існує воно взагалі, проте його населення виявилось значно більшим, ніж ми гадали. Ну, як ще можна пояснити неповторний, нерідко підземний вплив мислення Гайдеггера і осмисленого читання текстів, що вийшов далеко за коло учнів і навіть за межі того, що звичайно ототожнювалося з філософією?

Адже вирішальним у формуванні духовного обличчя століття було мислення Гайдеггера, а зовсім не його філософія, про яку можна з повним правом запитати: а чи є така (що й зробив Жан Бофре)? Це мислення характеризується тільки йому притаманною особливістю, що знаходить свій прояв у мові, у вживанні дієслова «мислити» як перехідного. Гайдеггер ніколи не мислить «про» щось, він мислить щось. В цій цілком і повністю неконтемполятивній діяльності він пробурює до глибин, але не для того, щоб досягти цього виміру (про який можна сказати, що він є взірцем точності і розкриває останню і головну причину, або виносить її на поверхню), а щоб, залишаючись там, прокладати шляхи і ставити віхи (до речі, це назва збірки текстів з років 1929-1962). Це мислення може ставити завдання, займатись «проблемами»; безперечно, воно завжди має щось специфічне, залежно від того, про що йдеться зараз, або, точніше, чим воно занепокоєне; але не можна сказати, що воно має мету. Воно постійно діє і прокладає шляхи самому собі, не прагнучи досягти якоїсь наперед встановленої мети. Ці шляхи можуть спокійно бути «Лісовими стежинами», як він назвав одну зі своїх книг. ...Метафора «Лісові стежини» торкається чогось дуже істотного, але не в тому сенсі, що хтось натрапив на таку стежину у лісі, що не можна йти далі; ні, тут треба відчувати себе лісорубом, який прокладає

сам собі дорогу, причому прокладання дороги так само є його роботою, як і рубання дерев.

Там, на глибині, пробуреній мисленням, Гайдеггер за-
клав велику мережу таких стежок для думок; якщо ж оціню-
вати безпосередню результативність цієї діяльності, заслуго-
вує на увагу і зробило школу лише одне: цими підземними
ходами і бурінням він підрив будову традиційної метафізики,
де вже тривалий час ніхто не відчував себе добре, і вона за-
валилась, бо фундамент був недостатньо надійним. Це істо-
ричне звершення, може, навіть першого порядку, але нам не-
ма чого хвилюватись, адже перебуваємо поза всіма корпо-
раціями, включаючи історичну. Так, якщо розглядати Канта
в специфічній перспективі, то з повним правом його можна
назвати тим, хто «руйнує все», проте така характеристика
визначає лише історичну роль і нічого не дає для розуміння
того, ким був Кант. Так само й участь Гайдеггера у розвалі
метафізики, яка мала завалитись, дуже значна: йому і тільки
йому треба подякувати, що це падіння відбулося гідно, що
вдалося домислити метафізику до кінця, не випереджаючи
події. Це був «кінець філософії», як говорить Гайдеггер у ро-
боті «До справи мислення», але «такий кінець, що ушановує
філософію, надає їй гідності...»

Я сказала, що ми йшли навздогін за чутками, щоб навчи-
тись мисленню, а тепер дізналися, що мислення як чиста
діяльність, тобто діяльність, котра не залежить ані від допит-
ливості, ані від жаги пізнання, може стати пристрастю, яка,
щоправда, не стільки панує над усіма іншими здібностями і
нахилами, скільки упорядковує і пронизує їх. Ми так звик-
ли до старих протиставлень, - розум і пристрасть, дух і жит-
тя, - що нас певною мірою відлякує уявлення про пристраст-
не мислення, в якому зливаються мислення і живе буття. Як
свідчить анекдот, що користувався популярністю, Гайдеггер
одного разу сам висловив таке злиття - одним-однісіньким
лапідарним реченням: лекцію про Аристотеля він розпочав
замість звичного біографічного вступу такими словами:
«Аристотель народився, працював і помер». Все це, як ми

мали змогу довідатися згодом, було умовою можливості філософії взагалі. Але більш, ніж сумнівно, чи дізнались би ми про таке у нашому столітті без мислячої екзистенції Гайдеггера. Це мислення, яке виростає як пристрасть із простого факту буття - народження у світі, «починає міркувати над смислом, який панує над усім, що є» («залишеність»); воно не може мати іншої кінцевої мети, крім самого життя. Кінцем життя є смерть, але людина живе не задля смерті, а тому, що вона є живою істотою, так само людина і мислить не задля певних результатів, а тому, що вона «мисляча істота, а отже, така, що шукає смисл...»

Кожний з творів Гайдеггера нібито починає із самого початку, не відштовхуючись від попередніх публікацій, існує лише мовна, а отже, термінологічна спадкоємність, причому поняття є тільки «віхами», щоб орієнтуватись у новому напрямі думок. Гайдеггер нагадує про цю своєрідність мислення, підкреслюючи, що «критичне питання про справу мислення постійно і необхідно належить до самого мислення»; а також характеризує мислення Ніцше як таке, що нещадно все починає заново. Він наголошує: «Мислення має характер зворотного руху». І сам Гайдеггер здійснює такий зворотний рух, підкоряючись у «Бутті і часі» «іманентній критиці», або стверджуючи, що певна інтерпретація платонівської істини «не є довготривалою», або, коли йдеться про «озирання» на власне творіння, яке «постійно потребує перегляду», але не у сенсі відмови, а як нове осягнення того, що вже мислилося» («До справи мислення»).

Кожен мислитель, досягши певного віку, мусить стежити за тим, щоб не зупинятись на старих результатах свого мислення; для цього їх треба осмислювати знову. (Він повторює слідом за Ясперсом: «Отже, тільки побажаєш почати правильно, вже треба йти!»). Я, що мислить, не має віку, це прокляття і благословення мислителів - не старіти з віком, доки знаходишся у процесі мислення... Воно... не тільки не старіє, а й не має властивостей, є специфічно іншим. Мисляче Я - це не Я свідомості.

Гегель (у 1807 р. у листі до Цільмана) колись сказав про філософію, що вона є чимось «самотнім» і не тільки тому, що, як помітив Платон, «веде нечутну розмову сама із собою», а ще й тому, що в цій розмові має місце невисловлене, яке не можна повністю передати словами, та воно й само нездатне заговорити, повідомити про себе собі та іншим. Гадаю, що це «невимовне», про яке йдеться у Платона у сьомому листі, робить мислення чимось самотнім, воно має різний ґрунт для живлення, щоб постійно виростати і оновлюватись. Хоча з Гайдеггером такого ніколи не траплялось, але можна уявити собі, що пристрасть мислення оволодіває товариською людиною і веде до загибелі через сутнісну самотність мислення.

Наскільки мені відомо, першим і останнім, хто говорив про мислення як про пафос, про те, що зноситься страждаючи, був Платон; у Теететі він називає здивування початком філософії, безперечно, маючи на увазі не просто самоздивування чимось чужорідним. Здивування на початку мислення (як і здивування на початку науки) належить до буденного, звичайного і знайомого, що всім добре відоме, через що і віддалялось від пізнання...

Здивування само по собі породжує і поширює тишу, воно споконвіку й існує задля цієї тиші, затуляючись від усякого гомону, навіть від власного голосу, що є необхідною умовою розгортання мислення з подиву. Так відбувається перетворення всього, що потрапляє у коло цього мислення. У своїй істотній відчуженості від світу мислення має справу тільки з відсутнім, з речами або вчинками, які не можна сприйняти безпосередньо. ...Так, ми їдемо кудись, щоб у безпосередній близькості роздивитись визначні пам'ятки, але часто ми наближаємося до них саме озираючись назад, у спогадах, коли вже немає тиску враження, неначе вони тільки тепер починають розкривати свій смисл. Ця оберненість відносин і реляцій - коли мислення відсуває близьке, або саме віддаляється від нього, і притягує до себе віддалене, - є вирішальною, якщо ми хочемо з'ясувати, де знаходиться помешкання мислення. Спогад, що перетворюється у мисленні на прига-

дування, відіграє дуже значну роль в історії мислення про мислення - про мислення як ментальну здатність, оскільки він демонструє нам здатність близького і далекого, що дані нам чуттєво, до такого обернення.

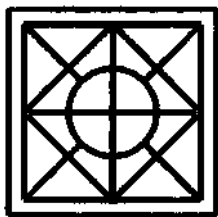
Гайдеггер висловлювався про це, ним самим відкрите житло, отже, про «помешкання мислення» тільки побіжно, натякаючи на нього, і здебільшого випадків негативно - так, він стверджував, що запитування мислення «не належить до звичайного порядку буденності», що воно є неможливим у «вирі невідкладної заклопотаності й задоволення домінуючих потреб», та й саме «запитування стоїть поза порядком» («Вступ до метафізики»). Але це відношення близького-далекого та їх обернення у мисленні пронизує всю його творчість; це обертон, на який все настроюється. Присутність і відсутність, прихованість і відкритість, близькість і віддаленість, - їх переплетіння та взаємовідносини не мають нічого спільного з тривіальною істиною, що без пізнання відсутнього не може бути присутнього, що нема близькості без даліни, відкритого без прихованого тощо. З перспективи помешкання мислення таке обернення... потребує тиші, яка створює саме мислення у своїй відокремленості. Тому що Аристотель, перед очима якого стояла як величний взірць жива постать Платона, наполегливо радив філософам унікати ролі королів у світі політики...

Всі ми знаємо, що колись і Гайдеггер піддався спокусі змінити своє «помешкання» і «підключитись», як тоді говорили, до світу людських справ. І цей світ обійшовся з Гайдеггером значно гірше, ніж із Платоном, адже тиран і його жертва знаходились не за морем, а у своїй країні. Щодо самого Гайдеггера, то з ним, як мені здається, сталося інше. Він ще був досить молодим і засвоїв урок із шоку, внаслідок ударів, що сипались на нього протягом шалених десяти місяців 35 років тому; ці штовхани пригнали мислителя до його власної оселі, щоб він мав змогу осягнути здобутий досвід...

Хоч наші помешкання знаходяться всередині світу, ми хочемо ушанувати мислителя, і нехай нам не до вподоби, що і Платон, і Гайдеггер втручались у людські справи, шукали притулку у тиранів і фіюерів. Це не можна звести тільки до відповідних історичних обставин, ще менш - до характеру; тут йдеться, радше, як кажуть французи, про *deformation professionelle**. Адже схильність до тиранії можна теоретично встановити майже у всіх видатних мислителів (Кант є великим винятком). Якщо ця схильність не завжди проявляється в їхній діяльності, то тільки тому, що мало хто з них, «маючи таланти дивуватись найпростішим із простого», наважився зробити «це здивування своїм помешканням».

І для цих небагатьох, зрештою, немає аж ніякого значення, куди їх заносили бурі їхніх століть. Адже буря, яка проходить крізь мислення Гайдеггера, - як і та, що після тисячоліть все ще дихає нам в обличчя з творів Платона, - породжена не століттям. Вона походить із правіків і залишає за собою тільки досконале, яке завжди в свою чергу припадає до споконвічного.

* *Deformation professionelle* - (*фр.*) професійна однобічність.

В. Бімель

М. ГАЙДЕГГЕР

Вальтер Бімель (нар. 1918 р.) - німецький філософ. Навчався у 40-х роках у Гайдеггера, під керівництвом якого готував дисертацію «Про поняття природи у Новаліса», яку не закінчив через війну. Після війни захистив дисертацію «Поняття світу у М. Гайдеггера», переклав низку праць Гайдеггера французькою мовою. З 1962 р. - професор філософи в Рейнсько-Вестфальській вищій технічній школі м. Аахена.

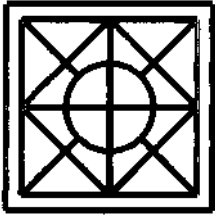
Тому, хто знає Гайдеггера лише з публікацій, важко уявити собі своєрідність його манери проводити заняття. За дуже стислий час навіть початківці привчалися у нього мислити, а не тільки висловлювати чужі думки або переказувати прочитане. Здавалось, немовби якимсь дивом оживає сократичний діалог.

Про Гуссерля ми знаємо, що той мав маніакальну пристрась до своїх думок і, як правило, визнавав тільки монолог. Один з університетських анекдотів передає цю атмосферу. Якимось після завершення семінару для старшокурсників Гуссерль сказав Гайдеггеру, що це засідання пройшло особливо успішно. На питання ж «Чому?» Гуссерль відповів: «Завдяки активності студентів». Проте весь час говорив тільки Гуссерль. У Гайдеггера на семінарах не було таких монологів - він сам унікав того і вимагав від нас. Якщо йшлося про текст, про який Гайдеггер вже щось надрукував, то забороня-

лося цитувати його інтерпретацію: професор не хотів слухати, що він писав про цей текст, а прагнув, щоб ми самі щось знайшли у тексті. Тому його семінари ніколи не перетворювалися на лекцію; на них віддавалась перевага безпосередній роботі над текстом. Траплялося так, що ми протягом семестру проробляли лише дві або три сторінки з твору якогось філософа і намагалися їх зрозуміти. Але ж завдяки цим сторінкам, що старанно добиралися, Гайдеггеру вдавалося занурити нас у своєрідність мислення цього філософа, і ми мали змогу довідатись про нього значно більше, ніж протягом багаторічних студій. І не тільки про самого філософа, а й водночас про історію, всередині якої він знаходився. Без осягнення історичного, поза історичним виміром неможливо дійти до розуміння - ми дізналися про це безпосередньо на семінарах Гайдеггера, де панувала така напруга, що ми виходили з маленької семінарської аудиторії на другому поверсі Фрайбурзького університету ніби наелектризовані. Підготовка до наступного семінару - він тривав годину - фактично займала увесь тиждень; цілком зрозуміло, що всі інші лекції і семінари відсувались на задній план. Один із нас мав вести протокол заняття, який потім записувався у маленький зошит у чорній обкладинці з ледерину. Протокол зачитувався перед початком наступного заняття, і ось тоді Гайдеггер починав свою критику. Це ще більше посилювало нашу нетерпеливу напругу упродовж тижня.

Гідна подиву участь Гайдеггера у становленні кожного, хто належав до його семінару: він десятиліттями спостерігав наш розвиток, пам'ятав навіть деталі, коли через багато десятиліть заходила мова про когось із семінаристів.

Гайдеггер дуже старанно готувався до семінарів. Він ніколи не покладався на несподіване натхнення, на експромт, а ретельно осмислював послідовність руху думок. В його рукописах можна знайти розгорнуті плани і нотатки для семінарів. Хоча він ґрунтовно знав тексти, що мали опрацьовуватись на семінарі, але завжди перечитував їх, щоб вибрати ті уривки, де приховане саме серце поставлених проблем.

К. Льовіт

**ДО ПИТАННЯ
ГАЙДЕГГЕРА ПРО БУТТЯ:
ПРИРОДА ЛЮДИНИ
І СВІТ ПРИРОДИ
(ДО 80-РІЧЧЯ ГАЙДЕГГЕРА)¹**

К. Льовіт (1897-1973) - німецький філософ, історик сучасної філософи, починав як учень М. Гайдеггера. Під його керівництвом захистив у Марбурзі дисертацію з філософської антропології «Індивід у ролі спів-людини». В 1941-1952 рр. перебував у США. Повернувшись з еміграції, обіймав посаду професора філософії у Гайдельберзькому університеті.

Завдяки цій унікальній нагоді я хотів би насамперед висловити особисту подяку за запрошення, адже я не належу до тих учнів, що продовжували мислити у напрямку, започаткованому Вами. Якщо ж я попри все відчуваю себе Вашим учнем, то причина цього полягає не в позитивному прийнятті Вашого питання про буття, а у Вашій самобутності як вчителя, який розкрив мені можливості заглиблення і концентрації під час філософської лекції; Ви надали мені рішучого поштовху для самовизначення у заплутаній ситуації після Першої світової війни, навчили суворо підходити до власних амбіцій, встановлювати масштаби і відкривати перспективи, або ж (скажу, вживаючи одне з Ваших влучних слів) Ви демонстрували «відмінності»: відмінність між тим, що є чимось, і тим, що є нічим. Я дозволю собі надати Вам слово,

53

¹ Löwith K. Zu Heideggers Seinsfrage: Die Natur des Menschen und die Welt der Natur // Löwith K. Aufsätze und Vorträge 1930-1970. Stuttgart, 1971. S.189-201.

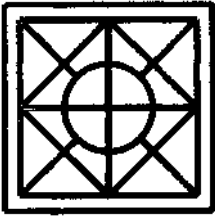
цитуючи деякі рядки з листів, які Ви писали мені протягом 1919-1929 рр.; ці листи є найціннішим, що я виніс зі студентських років; сьогодні ще раз хочу щиро подякувати Вам за те, що Ви ушанували мене, 22-річного, своєю дружбою. Отже, Ви писали мені у 1925 р.: «Сьогодні треба радіти, якщо знаходишся поза межами того, що тягне за собою або не тягне. Там, де так швидко старіють речі, там, напевно, відсутній ґрунт (...). Оскільки розумність і навички писання надзвичайно зросли, (...) стає дуже складним демонструвати інші відмінності» (30.06.25). Щодо оцінки Вашої діяльності учнями та можливостей її подальшого розвитку науковою молоддю, я дотримувався поради, яку Ви самі дали мені в одному з листів: «Клятою є моя робота через те, що маю рухатись у колі старої філософії і теології, і не будь-як, а критично, з певним інтересом до такого безглуздя, як категорії». Виникає видимість, начебто через критику заперечуваного, має протиставлятися щось відповідно змістовне. А ще: нібито ця робота щось дає для школи, напряду, сприяє продовженню, доповненню. Але ж ця робота обмежена, бо виконати її можу тільки я і тільки один раз, - з огляду лише на збіг обставин (26.03.24). Цю унікальність і самотність людини, що йде своїм шляхом, я приймав як Вашу істотну відмінність від Гуссерля, котрий згідно зі своєю ідеєю про філософію як строгу науку бажав і міг створити школу, проти якої Ви чинили опір розвитком власної самостійності, не чекаючи від «Буття і часу» безпосереднього впливу. «Мені цілком байдуже, піде хтось за «Буттям і часом», чи ні. Я також ніколи й не чекав, що моя робота може дати комусь безпосередньо і раптово якийсь справжній поштовх. Я погано розумів би власні наміри, якби не знав, що все спочатку має перекрутитись у балаканині. Але у мене навіть у мріях не було, що з цього зроблять моду, а нібито доброзичливі відгуки і інтерпретації професорів вражатимуть своєю примітивністю. Як я вдячний долі, що зробила мене з міцного дерева, що не гнеться додолу від цькування! Якби я знав, що мушу виносити сюди власний твір, то краще мовчав би, попри внутрішню потребу творити» (3.09.29).

В тому ж листі Ви пишете: «Молодь нічого не хоче знати про сектантство і вдячна, коли її виводять за межі кулуарних скандалів і зведення рахунків між ученими». Беручи до уваги Вашу позицію щодо сект, утворення шкіл, плекаю надію, що й Вам сподобалася б цитата із Ніцше, яку я наводжу у передмові до свого критично-полемічного твору: «Погано ставиться до вчителя той, хто назавжди залишається лише учнем. А чому б і вам не відщипнути від мого вінка?» І що ж, Ваш вплив і значення не стали від того меншими, що я відщипнув! Адже поштовхи, які я отримував від вас у молоді роки, залишаються тривалими і плідними, не зважаючи ні на що, а може, саме тому. Та й щипнув я з Вашого вінка не по поверненню з еміграції, а ще у дисертаційному рукописі Тоді в Марбурзі Ви мені не тільки дозволили, а й щиро порадили не писати дисертацію, сидючи біля Вас, а скористатися з нагоди попрацювати у Римі продавцем у книжковому магазині, щоб заробити грошей. «Все з Римом влаштовується як на замовлення. Ви не перший, хто готувався в Італії до захисту докторської дисертації. Мені здається, немає ніякої різниці, чи займатись водночас продажем книжок, чи розбирати каракулі. Я б ухопився за цю пропозицію обома руками. Сидіти тут - справжні тортури, бо змушений так чи інакше цікавитись поточними справами і прислухатись до них. Якби щось примусило мене виїхати до Японії (хоча це і маловірогідно), то тільки бажання втекти від своїх учнів, оскільки їм самим не спаде на думку повчитися десь в іншому місті. Тут так усе запліснявіло» (21.08.24). В 1927 р. я подав Вам роботу, і Ви висловили згоду її прийняти. Із цього приводу Ви поблажливо написали мені: «Для мене не є вирішальним для прийняття або відхилення дисертації, чи збігаються наші погляди, а чи ні, а також чи зрозуміли Ви всі принципи положення моєї роботи. У Ваших інтересах я зробив на полях нотатки, а саме: там, де критика є надто поверховою і недооцінюються труднощі проблем та їх передумов. Приховані напади і міцні кутові удари відповідають настрою, що супроводжує появу перших творів. Мине десятиліття, і все заспокоїться» (20.08.27). То був дуже оптимістичний прогноз! Відтоді збігло чотири десятиліття - і

без будь-яких змін. Через два роки після отримання цього листа, коли я занепокоївся, чи не образила Вас розбіжність наших позицій, Ви писали мені: «Хіба ж на це можна образатись! Якби так, то мені було б дуже легко не дати ходу Вашій дисертації. Спробуйте відшукати когось при владі і посаді, щоб дозволив учню захищати дисертацію, спрямовану проти нього! Я не потребую визнання, але дивуюся, що Ви так погано розумієте мене і мою позицію, припускаючи образи з такого приводу» (3.02.29).

Навіщо всі ці приватні спогади? Звертаюся до них тому, що не можу висловити свого ставлення до головної філософської праці Вашого життя, не торкаючись особистих стосунків. Якщо філософія є справою всієї людини, справою її «екзистенції», то стає неможливо відокремити особистість від справи. Про це я також писав Вам ще у свій перший фрайбурзький семестр. Я тоді не міг погодитися з Вашим акцентуванням науково-понятійної сторони за рахунок екзистенціально-го пафосу, яким я захоплювався у Ніцше і К'єркегора.

Чого мені бракувало в екзистенціально-онтологічній постановці питання, то це природи - навколо нас і в нас самих. Адже коли відсутня природа, то зникає не тільки якесь одне існуюче або одна сфера існування між іншими; ні, тоді руйнується цілісність існуючого у своїй буттєвості, - значить, її не можна ввести заднім числом як доповнення. Адже чим має бути тоді природа, як не всім існуючим? її породжуюча сила витворює із себе все існуюче в його тимчасовості, і людина не є винятком. На ці мої юнацькі роздуми і спроби суперечити Ви відповідали: «Природа людини не є чимось для себе, що приліплюється до духу. Питання ж ось у чому: чи існує можливість, відштовхуючись від природи, встановити основу і знайти дороговказ для понятійної інтерпретації буття, а чи таке встановлення потребує звернення до «духу», а може, ні до жодного з них, - а виводиться первісно із цілісності конституції буття, де для понятійного аналізу можливості онтології взагалі набувають значення екзистенціали. Адже онтологічний аспект антропологічної інтерпретації можна розробляти лише на основі просвітленої онтологічної проблематики» (20.08.27).

К. Льовіт

**ОКАЗІОНАЛЬНА
РІШУЧІСТЬ
К. ШМІТТА¹**

«Фюрер», щоб продемонструвати єдність Німеччини і Гітлера всьому світу, оголосив нові вибори. Гайдеггер наказав фрайбурзьким студентам прямувати до урн і там віддати голоси за Гітлера. Обрання Гітлера йому здавалось ідентичним з вибором «свого буття»! Привітання виборів було витримане цілком у дусі націонал-соціалістичного стилю і водночас містило популярний виклад гайдеггерівської філософії рішучості: «Німецькі чоловіки і жінки! Фюрер закликає німецький народ на вибори. Але фюрер нічого не прохає від народу. Щобільше перед народом відкривається найбезпосередніша можливість надзвичайно вільного вибору: увесь народ або хоче прямувати до власного буття, або ні. Ці вибори не можна порівняти ні з якими попередніми. Своєрідність цих виборів зумовлюється величиною прийманого рішення. Однак неухильність простого і остаточного не терпить вагань і зволікання. Це останнє рішення торкається крайньої межі буття нашого народу. А що ж то за межа? Це прапотребва всього буття у збереженні і спасінні власної сутності... 12 листопада німецький народ як ціле обирає своє майбутнє. Воно пов'язане з фюрером. Народ не може обрати це майбутнє, не

57

¹ *Löwith K. Der okkasionelle Dezisionismus von Carl Schmitt // Löwith K. Gesammelte Abhandlungen zur Kritik der geschichtlichen Existenz. Stuttgart, 1960. S. 93-127.*

відаючи своє «За» фюреру та очолюваному ним руху. Не існує ані зовнішньої, ані внутрішньої політики. Існує тільки воля до повного буття держави. Цю волю пробудив у народу фюрер і з'єднав єдиним рішенням. Ніхто не може бути осторонь у день прояву цієї волі» («Фрайбургер штудентенцайтунг», 10.11.1933).

Це звернення до публіки... надало історичного і політичного змісту формальній рішучості, яка сама через рішення породжує своє «для чого». Серед студентів ходив анекдот про лекції Гайдеггера: «Став рішучим, тільки не знаю нащо». Цей анекдот несподівано звучав дуже застережливо, адже енергійний пустобіг екзистенціалів («вирішувати на користь самого себе», «відстоювати самого себе перед ніщо», «воліти своєї долі», «ввіряти собі себе») став наповнюватись змістом і перетворився у загальний політичний «рух».

Те, що Гайдеггер дав згоду обиратись на посаду ректора у рішучий момент німецького піднесення, було надзвичайною подією, бо у цей критичний час всім іншим університетам бракувало «фюрера», який мав би не тільки значок члена партії, а й наукові досягнення. Маса німецької інтелігенції була або політично реакційною, або індіферентною. Гайдеггер не прийняв запрошення до Берліна, але спокусився на керівництво власним університетом. Його рішення мало нелокальний сенс і дістало повсюдний резонанс, адже Гайдеггер тоді був у zenіті своєї слави й мав великий авторитет. Берлінське студентство висунуло вимогу, щоб усі університети «підключалися» на зразок Фрайбурга. Вступаючи на посаду ректора, Гайдеггер проголосив промову про «Самоствердження німецького університету».

Порівняно з іншими численними брошурами і промовами професорів, що старанно «підключалися», ця доповідь є дуже вишуканою, дивує майстерністю визначень і композиції. Якщо ж міряти її мірками філософії, то на поверхню виходить подвійний смисл, адже тут екзистенціально-онтологічні категорії використовуються на потребу «вульгарно-історичного часу» та ще й створюючи подобу апіорного узгодження

філософських завдань з політичним становищем, а свободи дослідження - з державним примусом. Трудова і військова служба ототожнюються зі «служінням знанням», отож, наприкінці доповіді вже не знаєш, чи відкривати монографію Дельоза про досократиків, чи марширувати разом зі штурмовиками. Саме тому цю промову не можна оцінити ані із суто політичного, ані із суто філософського погляду. Як політична промова вона дуже слабка, і примітивна, якщо вважати її філософською. В ній гайдеггерівська філософія історичного існування втиснута у німецькі події, тим самим його воління до дії вперше відчуло під собою ґрунт, а формальне окреслення екзистенціальних категорій набуло вирішального змісту.

Промова починається суперечністю: висловлюється опозиція державній політиці порушення самостійності університетів у їх «самоутвердженні» і одночасно заперечується «ліберальна» форма академічної свободи та самоврядування на користь безумовного підпорядкування націонал-соціалістичній схемі «ведення» і «слідування». Обов'язком ректора ставало духовне керівництво викладачами і студентами. Та й він сам - фіюрер - був підпорядкований «духовному дорученню свого народу». Залишається невідомим зміст цього історичного доручення і як воно дає знати про себе. В останній інстанції замовником виявляється доля, якої треба бажати. Ця нез'ясованість доручення посилюється ще й його «невблаганністю». Отже, доля народу і доля університету пов'язані між собою безумовним диктатом: університет і народ мають спільне доручення. Німецька наука і німецька доля збігаються в одній волі суцього до влади. Воля до суцього тишком-нишком ототожнюється тут з волею до влади, що є принциповим для націонал-соціалістичного розуміння волі як такої. Прометей, символ європейського воління, тут ушановується як «перший філософ», якого треба наслідувати. Завдяки такому прометеївському волінню європейська людина, починаючи з греків, «повстала проти існуючого», щоб запитати про своє буття. Це революційне повстання начебто характеризує «дух», який хоча і схиляється перед вищою си-

лою долі, але стає творчим саме в цьому безсиллі. Дух - це не загальний розум, не розсудок, не інтелігенція, навіть не дотепність, ні, це - «рішучість, що знає» і прямує до сутності буття, а дійсний духовний світ стає «світом зовнішньої і внутрішньої небезпеки». Із солдафонською твердістю вимагається від студента, щоб той, воліючи до знань, «просувався» до «надзвичайно небезпечних позицій», щоб він марширував, визначався і призначався, був стійким, демонстрував виправку і взагалі набирив рішучості, щоб прийняти німецьку долю, якою тут проголошується Гітлер. Служіння ж знанням тут зводиться до зв'язку з фігурою і народом, їх честю і долею. А відповідь на питання Ніцше, чи ще хоче Європа самої себе, чи ні, звучить: «Ми хочемо самих себе». Це означає, що вся молода сила німецького народу вже здійснила позитивний вибір на користь самоутвердження - не тільки університету, а взагалі всього німецького буття.

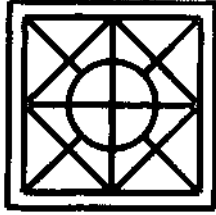
Проте, щоб цілком зрозуміти «красу і велич цього піднесення», треба згадати мудрий вираз Платона, який Гайдеггер, до речі, дуже спотворюючи, перекладає таким чином: «Все велике вистає в бурі»². Ось як гриміла громами мудрість Гайдеггера, і, безперечно, входила у серця молодих есесівців з німбом грецьким, німбом цієї дуже німецької бурі. Так само і спільність вчителів та учнів розглядається як бойова; знання ж здобуваються і примножуються тільки в битвах. В одній з лекцій тих часів стверджувалось: «уса сутність» розкривається тільки мужністю, а не дається у спогляданні; істина ж пізнається якраз настільки, наскільки стає мужності до істини. Так само і ворог є не тільки наявним, ні; буття має створити собі свого ворога, щоб не отупіти. Взагалі все, що існує, «керується боротьбою», а там, де відсутні боротьба і панування, настає занепад. Сутність сутніє у боротьбі.

Правління Гайдеггера тривало тільки рік. Після кількох розчарувань і неприємностей він склав із себе своє «доручен-

² Правильний переклад: «Високе є найвразливішим» (переклад К. Льовіта).

ня», щоб знову звично сперечатися з новим «das Man», брати на себе сміливість робити на лекціях гіркі зауваження, котрі, однак, не підривали його субстанційної приналежності до націонал-соціалізму у вигляді руху віри, що чинить опір і заперечує. Адже «дух» націонал-соціалізму зовсім не так міцно пов'язаний з національним і соціальним, а радше з тією радикальною рішучістю і динамікою, що відхиляють усяку дискусію і розуміння, покладаючись лише на себе - на своє власне (німецьке) вміння бути. Невипадково вокабуляр націонал-соціалістичної політики і промов Гайдеггера містить в собі так багато виразів про рішучість і насильство. Диктаторському стилю у політиці відповідає безапеляційність патетичних формулювань Гайдеггера. Вони відрізняються лише рівнем, але не методом, який визначає внутрішню диференціацію слідування за фюрером, наприкінці якого виступає доля, що виправдовує усяке воління, прикриваючи його буттєво-історичною мантією.

На цьому історико-політичному тлі висвітлюється специфічно німецьке значення понять, за допомогою яких Гайдеггер описує буття: екзистенції і рішучості, буття і вміння бути, витлумачення цього вміння як долі і примусу, загострення «власного» (німецького) вміння бути, постійне повторювання слів: дисципліна і примус (примушувати треба навіть до «прозорості знання»), твердий, невблаганний, суворий, підтягнутий і загострений (загостреність «тут-буття»); відстоювати, стояти на своєму, призначатись, піддаватись небезпеці, переворот, піднесення, прорив. Всі ці слова відображають катастрофічний спосіб мислення покоління німців після Першої світової війни. Менш за все таке мислення цікавили «походження», «кінець» або «гранична ситуація». У своїй основі всі ці поняття та слова є виразом гіркої і впертої рішучості волі, яка утверджує себе перед ніщо і пишається тим, що з презирством ставиться до щастя, розуму і здатності співчувати.

Г. Піхт

ВЛАДА МИСЛЕННЯ¹

Г. Піхт (1913-1982) - відомий німецький філософ, автор кількох монографій з етичних проблем пізнання. З 1965 р. займав посаду професора філософії релігії на теологічному факультеті Гайдельберзького університету

Вперше я відвідав лекцію Гайдеггера 18-річним студентом. Все, про що йшлося там, викликало у мене враження майже фізичної загрози моїм уподобанням і цінностям. Вже після другого тижня я зрозумів: якщо ця людина говорить правду, тоді культура, до якої я належу, і наука, яку вивчаю, не мають під собою ґрунту. Мій інстинктивний міцний опір був, однак, неспроможний подолати потяг до нового. Мені було моторошно. Вже на порозі аудиторії давала про себе знати влада мислення: я дуже явно відчував її силу, саме тоді усвідомив зміст давньогрецького слова. На тлі гайдеггерівської критики науки я переживав політичну перемогу Гітлера як катастрофу європейської думки, що давно зрадила сама себе. Моральна капітуляція німецького університету перед новими володарями сприймалась емпіричним підтвердженням достовірності моїх міркувань. Від спокуси «національного звеличення» мене відвело оточення, в якому я формувався, щира любов до єврейських друзів моїх

¹ *Picht G. Die Macht des Denkens // Erinnerung an Martin Heidegger. Hrsg. S. Neske. Pfullingen, 1977. - S. 197-205.*

батьків, захоплення Брюнінгом, позацерковна форма християнської віри, а також деякі приватні обставини. Отже, це не моя заслуга. Скажу більше: під впливом Гайдеггера здавалися слабкими й непереконливими всі політичні і духовні аргументи проти націонал-соціалізму. Гайдеггерівська критика тієї науки, яку реабілітували після 1945 р., ще й досі бентежить мене.

Та й сам 1933 рік відкотився кудись у середньовіччя. Але ніколи не забуду того недільного ранку, коли на головній вулиці Фрайбурга пролунав хвалькуватий брутальний заспів: «Як жидівська кров проллється, всім нам добре заживеться». Проте чим був і став насправді націонал-соціалізм, з'ясувалось лише після путчу 1938 р. А восени 1933 бачу як крокую по Кайзерштрассе разом з двома іншими студентами, які записались на семінар до Гайдеггера: праворуч - велетень есесівець, ліворуч - штурмовик, а я, цивільна людина, - посередині. Розмова раптово перейшла на політику. Може, тому, що я розповів дещо про нові злочини. На це есесівець відреагував так гучно, що почали озиратись люди навіть на іншому боці вулиці: «Ми добре усвідомлюємо, що зараз, на першій фазі революції, правління захопила банда злочинців». Це висловлювання було виразом настрою тієї частини студентства, яка під впливом Гайдеггера носилася з ідеєю університету як рушійної сили справжньої революції. Уявлення самого Гайдеггера щодо такої революції розкрилися за несподіваних обставин. Вийшла директива про те, що з метою політичного виховання раз на місяць усі студенти мають відвідувати спеціальні лекції. В університеті навіть не було такої великої аудиторії, яка вмістила б всіх. Орендували найбільший зал у місті. Гайдеггер (він був тоді ректором) запросив на першу лекцію свояка моєї матері Віктора фон Вайцекера. Це всіх спантеличило. Адже кожен знав, що фон Вайцекер не належав до партії. Але слово Гайдеггера було законом. У бесіді з Гайдеггером, в якій я брав участь як супроводжувач фон Вайцекера, стало очевидним, що і думки Вайцекера точились близько коло того, що Гайдеггер уявляв

під словом «революція». Потім я запитав родича, чи може він мені пояснити, чому Гайдеггер ідентифікує себе з націонал-соціалізмом. Він відповів: «Я переконаний, що це непорозуміння. Таке часто трапляється в історії філософії. Але в одному Гайдеггер випередив усіх: він помітив - тут відбувається те, що інші навіть і не підозрювали». Шадевальд, людина близька до Гайдеггера, до якого я розгублено звернувся за допомогою визначити своє ставлення до цієї націонал-соціалістичної революції, сказав: «Не завжди можна говорити про все. Але майте на увазі: той, хто рикає, боїться». Коли тобі двадцять років, нелегко переварити все це. Сьогодні ніхто і знати не хоче про тодішнє запаморочення найвидатніших голів. Так, у березні 1933 р. до мого діда завітав сам Є. Розеншток-Гюссі, автор солідної книги про європейські революції. Він хотів ознайомити нас із доповненням до своєї монографії, а саме: прочитати новий розділ про націонал-соціалістичну революцію. Я не можу пригадати всіх деталей, але в пам'ять врізалась жажлива теза про націонал-соціалістичну революцію як спробу німців здійснити мрію Гьольдерліна. Влітку я навчався у Кілі. Мене дуже здивувало, що такий видатний вчений і бездоганна людина, як Фелікс Якобі, почав лекцію про Горація з таких слів: «Як єврей я знаходжусь у скруті. Але як історик я навчився оцінювати історичні події поза приватною перспективою: мені пощастило бути свідком піднесення німецької нації». Пізніше він емігрував до Англії і викладав у Оксфорді. Після війни у нього гостював один з наших приятелів, якому старий професор знов-таки продемонстрував незламність свого німецького націоналізму. Серед ось такого запаморочення Гайдеггер зберіг здатність гострого критичного мислення і демонстрував її також тим, хто був при владі, не зважаючи на свої політичні помилки. Ми, тоді ще зовсім молоді люди, не все могли зрозуміти, але враження від мислення нашого вчителя було сильним. Запала в душу його перша лекція після складення обов'язків ректора. Без зайвих слів і жестів, з аскетичною суворістю він окреслив завдання філософії -

чіткіше і стисліше, ніж зазвичай. Я відчував: ось це і є справжній духовний опір націонал-соціалізму.

В 1944 р. Гайдеггер зміг заявити на лекції, що з погляду метафізики цілковито ідентичними є комунізм, американізм і націонал-соціалізм. Це характеризує його політичну позицію у другій половині війни. Мене зовсім не здивувало застереження одного з молодших колег: «Прошу не питати мене про джерела моєї інформації. Але для вас особисто дуже небезпечно так часто знаходитись у товаристві професора Гайдеггера». Я подякував і додав, що не маю наміру змінювати свою поведінку. Гайдеггер був одним з тих небагатьох людей, які в ті часи мали мужність відверто говорити про політику. Коли мене у 1942 р. звільнили з посади вчителя у школі Бірклегофа, віддавши ставку комусь із есесівців, він через археолога Шлухгардта допоміг мені влаштуватись асистентом із класичної філософії, попри безпартійність. Хто знає, може, це і врятувало моє життя.

Слід зауважити, що учнем Гайдеггера я став лише у 1940 р. після кількох берлінських семестрів. На семінарі з античної філософії, куди я записався, була дуже сприятлива атмосфера для розвитку самостійного мислення. Гайдеггер вмів сприяти подоланню невпевненості, з ним можлива була розмова як учня майстра з майстром-ремісником. Одного разу я звернувся до нього за порадою щодо літератури з філософії, щоб засвоїти цю дисципліну. «Читайте «Логіку» Лотце», - порекомендував професор. Я слухняно придбав цю книжку. Але чим більше я бився над нею, тим усе менш зрозумілим ставало, як можна через такий матеріал наблизитись до філософії. Врешті-решт запитав самого Гайдеггера. Він пояснив: «Я хотів показати Вам все, що довелося долати мені». Зараз у марбурзьких лекціях Гайдеггера з логіки 1925/26 рр. вже можна прочитати, яке значення мала полеміка з Лотце для становлення його філософії. У наступному семестрі робота семінару була присвячена інтерпретації першого розділу IV книги «Метафізики» Аристотеля. Йшлося про «*analogia entis*». Я дав йому на рецензію свою роботу,

де на підставі ґрунтовного філологічного аналізу намагався обґрунтувати нову інтерпретацію, неспроможність якої зараз добре усвідомлюю. Гайдеггер вшанував мене особливою увагою: цілу годину присвятив розглядові мого реферату, тези якого спростовував дуже обережно і поблажливо. Після цього професор вже ставився до мене не як до студента, а як до молодшого колеги. Він доручив мені протягом кількох семестрів проводити зі студентами - учасниками семінару - систематичні читання Платона. Ми жили по сусідству. Після семінару Гайдеггер мав звичку йти додому пішки; ми з дружиною супроводжували його. Отак протягом чотирьох років мені поталанило бути його співрозмовником. Розмови - часом пожвавлені, часом дуже сконцентровані - точились навколо філософії, а також торкались усього іншого, що непокоїло людину у воєнні часи. Тоді вже була небезпека бомбардувань. Мені було доручено зберігати частину його рукописів, разом із дозволом працювати над ними.

На заняттях у Гайдеггера ми вчилися дуже інтенсивно. Але був величезний розрив між цариною його мислення і можливостями студентського сприйняття. Для самого Гайдеггера семінар був священною справою. Йому завжди був притаманний пафос свідомості: тут і зараз починається нова епоха всесвітньої історії, і ви присутні при цьому. З позицій сучасності мені все більше здається, що він мав рацію. Його стиль проведення семінарів сьогодні назвали б авторитарним. А коли професор втомлювався, то часом перетворювався у шкільного вчителя в його не найкращому варіанті: ставав нетерплячим, навіть роздратованим через невдалі відповіді. Над тим, хто, виступаючи, не міг переконливо і чітко обґрунтувати свої твердження, нависала загроза відрахування. Усякі непродумані висловлювання, те, що сьогодні називають дискусією, він розцінював як пусті балачки. Цей стиль викладання мав відбиток старої католицької традиції, але він прищеплював дисципліну мислення, брак якої відчувається у гуманітарних науках. І все ж таки є доля провини Гайдеггера в тому, що деякі з його учнів вдалися до догматизму і фор-

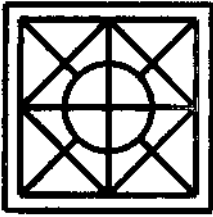
малізму, всупереч намірові їхнього вчителя, якого вони боялись. Проте він сам не терпів жодних пристосувань. Коли одного разу студентка почала читати протокол, нашпигований його ж фразеологією, він різко обірвав її вже після кількох речень: «Не потрібно тут гайдеггерувати. Ближче до справи!» Я прийняв це все близько до серця. Відкритість наших філософських бесід, до яких він залучав мене, уможлилювала моє вміння залишатися самим собою і говорити тільки те, що розумію.

Чи можна описати Гайдеггера як людину? Він жив у грозовому ландшафті. Його монументальна просвітленість і великомасштабна стратегія духу співіснували безпосередньо з незахищеністю, вразливістю і лагідністю, які могли раптово переходити у приховану хитрість і постійну настороженість селянина. Рани, яких завдало йому життя, ніколи не загоїлись. Хоча окремі випадки його ставлення до студентів, колег і навіть друзів не можна виправдати, я все ж таки вважаю їх реакцією самозахисту людини, яка постійно відчувала зовнішню і внутрішню небезпеку. Історія буття здатна раптово увірватись у сферу приватного, а приватне - в те, що тільки ще має бути осмисленим. Дивує і вражає, що він при цьому не втратив ясності, самодисципліни й суверенності, впевнено крокуючи своїм шляхом. Я й сьогодні вдячний йому за підтримку і настанову бути самим собою у спілкуванні з ним.

Одного разу - це було по війні - ми гуляли з ним у лісі неподалік його дому. Я набрався мужності і спробував пояснити, чому мені здається непереконливою його інтерпретація платонівської притчі про печеру. Це була центральна точка, адже на ній трималася вся його інтерпретація європейської метафізики. Більш ніколи я не зустрів людину, яка б так уміла слухати. Потім постала низка влучних, чітких і приховано-пристрасних запитань, від яких я не ухилився. Він зупинився і сказав: «В одному мушу з Вами погодитися: структура платонівського мислення є для мене суцільною темрявою». Ми надовго замовкли. «Ну, що ж, треба повертатись».

На зворотному шляху йшлося тільки про буденні справи, але я відчував, що зі мною розмовляють як зі зрілим співрозмовником. Коли я незабаром знову відвідав Гайдеггера, він порадив мені поквартитися з реабілітацією: ось-ось почнуть працювати університети, і важко буде влаштуватись. Але я ще не йшов своїм шляхом і відповів, що перебуваю у стані філософської апорії, отож не маю права за таких обставин подавати філософський голос. Він скося подивився на мене, немовби раптом упали всі зависи, і сказав: «Я перебуваю в такому стані вже майже двадцять років».

Початком моїх власних пошуків було питання, яким Гайдеггер закінчує «Буття і час»: «Чи проявляє час сам себе як горизонт буття?» В нашій останній 1952 року розмові він сказав: «Між іншим, я вже заборонив собі вживати слово "горизонт"». Я побажав дізнатись, чому. І тут вперше він був неспроможним висловити свою думку. То навіщо ж бентежити людину запитаннями, які їй вже не потрібні? Настала тиша, яку я навіть не намагався порушити. Повернення до умовностей не відповідало нашим стосункам. Я більше з ним не зустрічався. Час від часу ми ще обмінювались вітаннями, інколи я бачив його, але все це вже не мало ніякого сенсу. В 1972 році він надіслав мені зворушливого листа з приводу смерті моєї матері. Це було останнє, що я одержав від нього.

Г. Л. Готшалк

ГАЙДЕГГЕР НА ПОСАДІ РЕКТОРА¹

*Г. Л. Готшалк (нар. 1904) - син колеги Гайдеггера -
Й. Кона (прізвище змінив у 1922 р.). Професор кафедри
арабістики та ісламознавства Віденського університету.*

Я тільки двічі слухав публічні виступи Гайдеггера. Перший раз це була лекція з приводу його вступу на посаду ректора, відбувалась вона в актовому залі Фрайбурзького університету. Трохи пізніше мені випало слухати лекцію про Платона, а саме: інтерпретацію притчі про печеру. Обидві лекції справили дуже сильне враження, хіба що тлумачення грецьких текстів здавалось мені, класичному філологу за фахом, досить примітивним. Своєю зовнішністю і манерою читати лекції він був дуже схожий на теолога Карла Варта; нічого дивного - обидва були типовими алеманцями. Наприкінці 1928 р. я відвідав Г. Рікerta у Гайдельберзі. Розмова зайшла про Гайдеггера. Рікерт розповів, що Гайдеггер був тут проїздом і завітав до нього як учень до вчителя. Так начебто висловився сам Гайдеггер. Рікерт це було дуже приємно, він з насолодою повторив ще раз, щоб показати, як його шанує академічна молодь. Гайдеггер був учасником Першої світової війни, але ні до чого не дослухився і не мав ніяких нагород.

69

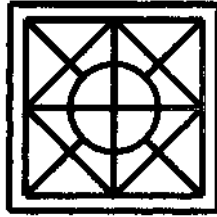
¹ *Gottschalk H. L. Heideggers Rektoratszeit // M. Heidegger im Gespräch. Pfullingen, 1989. S. 184-189.*

Наскільки пам'ятаю, він служив охоронцем при фрайбурзькій пошті. Там зібрались численні «духовні» особистості - мистецтвознавець Фрідлендер, поет Бурте та інші. А ось Р. Кронер і Ю. Ебінгауз були офіцерами і брали участь у бойових діях. Хтозна, може, цей факт був прикрим для Гайдеггера. Після цієї війни, як пише Ясперс, за Гайдеггером уже йшла слава, а з появою «Буття і часу» Гайдеггер став філософом свого покоління. У 1930 р. його запросили до Берліна, але він відмовився. Отже, він не мав, як інші, комплексу меншовартості, вступаючи до партії. Проте, на відміну від Л. Куртіуса і Л. Дейбнера, Гайдеггер ніколи не належав до націоналістичного і реакційного крила філософського факультету у Фрайбурзі. Він підтримував тісні дружні стосунки з Гуссерлем, численними неарійськими студентами і викладачами. Отже, Гайдеггер не був ані антисемітом, ані расистом.

Тепер повернімось до 1933-1934 рр., а саме: до процедури обрання ректора у Фрайбурзькому університеті. Переважна більшість віддала голоси за обрання на новий строк колишнього ректора - анатома Мьолендорфа. За Гайдеггера була незначна меншість - десь близько 17 професорів. Проте, попри всі правила, ректором обрали саме його. На цій посаді він завжди був коректним. 1 квітня 1933 р. мій батько хотів звільнитися за власним бажанням, - щоб уникнути неприємностей і не починати кожну лекцію «гітлерівським салютом». Ректор не прийняв цієї відставки. Щобільше, Гайдеггер намагався стримувати антисемітські акції студентів, які вже неможливо було припинити. Коли до нього прийшли студенти з пропозицією видати наказ, щоб єврейські професори друкувалися своєю рідною мовою, Гайдеггер відмовився і зауважив, що кожен ганьбить себе, як може. Ми також не були позбавлені прав користування бібліотекою. Незадовго до моєї еміграції до Англії ми зустрілись біля каталога університетської бібліотеки. Гайдеггер дуже дружелюбно привітав мене і голосно сказав: «Все це колись закінчиться». Загальновідомо і зрозуміло, що обрання на посаду ректора

негативно вплинуло на його стосунки з Гуссерлем. Адже Гуссерль у 1928 р. зробив його своїм заступником, вважаючи Гайдеггера «своїм» учнем. «Закон про неарійців» боляче вдарив по родині Гуссерля: один з його синів загинув на фронті Першої світової війни, другий - професор римського права у Нільському університеті - був тяжко поранений, а дочка Еллі всю війну працювала медсестрою. Безперечно, ми, «єврейські християни», дуже ображались, коли наші друзі після 1933 р. ставали нацистами і допускалися нетактовних висловлювань.

Поведінка Гайдеггера в 1933 р. викликала обурення не тільки у колег. Я пам'ятаю, як різко відгукувався про нього єпископ Конрад Грьобер, який підтримував Гайдеггера в дитячі та юнацькі роки. З іншого боку, на цій посаді Гайдеггер дратував і нацистських бонз. Взагалі він не мав хисту до діяльності керівника і був змушений звільнити ректорське крісло вже в 1934 р. Отже, не було аж ніякої політичної демонстрації Гайдеггера, а просто скінчилась безславна епоха, завершення якої спостерігав зі зловтішною посмішкою увесь університет.

**З ІНТЕРВ'Ю
ПРОФ. А. ІЗЕНШМІДА
З ПРОФ. Г. ЙОНАСОМ
ДЛЯ ШВЕЙЦАРСЬКОГО РАДІО
(ТРАНСЛЯЦІЯ ВІД 9.10.1987)¹**

Г. Йонас (нар. 1903) - вивчав філософію, теологію, історію мистецтв в університетах Фрайбурга, Берліна, Гайдельберга і Марбурга. Під керівництвом Гайдеггера захистив у 1928 р. дисертацію. Професор кількох університетів Канади і США. Живе в США.

ЙОНАС: Гайдеггер був, безперечно, одним з найвидатніших філософських мислителів Німеччини. Навіть можна сказати, що він є найвидатнішим філософським мислителем цього століття. Коли за часів моєї молодості хотіли вивчати філософію, то йшлося не просто про звичну або традиційну університетську філософію. Ні, існувало два прізвиська. Одним був тоді вже старий Едмунд Гуссерль у Фрайбурзі, засновник феноменології, яка, попри свій тісний зв'язок з філософською традицією, вже певною мірою була початком нового, тим, що заслуговувало на увагу в Німеччині поза неокантіанством. Щодо неокантіанства, зосередженого переважно у Марбурзі, то слід зазначити, що Г. Когену (він вже не жив тоді), П. Наторпу і М. Гартману, попри їхню популярність, бракувало оригінальності. Оригінальними були феноменологи. Там, у Фрайбурзі, працював молодий приват-доцент, асистент Гуссерля на прізвиське Мартин Гайдеггер. От-

¹ Interview von Prof. Dr. Andreas Isenschmid mit Prof. Hans Jonas für den Schweizer Rundfunk vom 9.10.1987 // M. Heidegger im Gespräch. Pfullingen. 1989, s. 221-229.

же, я знаходився одночасно, так би мовити, у межах подвійного вибуху особистостей цих двох великих і дуже своєрідних вчителів, масштабних мислителів, а саме: Едмунда Гуссерля і Мартина Гайдеггера; останній був незрівнянно привабливіший.

ІЗЕНШМІД: Чому ж?

ЙОНАС: Вас, може, здивує моя відповідь. Гайдеггер не завжди говорив зрозуміло, інколи обривав речення на півслові, але при цьому завжди залишалось враження: щось криється за всім цим, це варто осягнення, бо тут починається робота з чимось новим.

ІЗЕНШМІД: Я не зрозумів ані слова, але знаю, це була філософія, як хтось висловився.

ЙОНАС: Авжеж! Саме так і було: я нічого не розумів, але ж знав, що це є необхідністю. Тут наближаєшся до осердя філософського мислення. Воно ще не відкрите, однак щось уже діється, а саме: - ну, як би висловитись, - йдеться про остаточне завдання мислення взагалі, про філософію. До всього цього слід ще додати, що мислення Гуссерля вже почало дерев'яніти, його лекції були постійним повторенням того, що він вже казав, що було в його книжках. Безперечно, це вартє вивчення і уваги. Однак на лекціях і семінарах у Гуссерля зовсім не відкривалися нові перспективи, все було, як у школі. Згодом, у певному сенсі, Гайдеггер також став запроваджувати школярство, але я хотів розповісти зовсім не про це. Зрозуміло, що мені насамперед треба було засвоїти усталене вчення, але не хотілося перетворюватись на пасивного прихильника школи, нехай і дуже авторитетної.

ІЗЕНШМІД: У Гайдеггера йдеться про кінцеве завдання філософії. Стара тема, але висвітлюється принципово новою мовою і, на мою думку, відкриває цілком нові перспективи. Чи були у Гайдеггера якісь таємниці, коли йшлося про кінцеві завдання філософії?

ЙОНАС: Безперечно. Нагадаю, що феноменологія дескриптивна, вона описує феномени. Але які? Феномени свідомості. Гайдеггер говорив про тут-буття, однак не про таке,

що уявляє собі світ через акти знання, а про таке, способом буття якого є турбота, яке чимось занепокоєне. І він визнає це тут-буття як таке буття, яке у своїй буттєвості турбується своїм буттям. Ось такої тональності не було у Гуссерля. Адже «чисте Я» у Гуссерля було принципово інтелектуальним Я. Як вже сказано, інтелігібельне та інтелектуальне Я чистої свідомості робить світ предметом, тим, що йому протистоїть. Тут-буття Гайдеггера сприймається інакше: воно з турботою вплетене у світ. Щось йому не байдуже; а це значить: воно є. Так, власне кажучи, воно сутнісно завжди знаходиться в дорозі. Скажу не як філософ - Гайдеггер не вживав такого виразу - це «заклопотане Я», на відміну від Я, що суверенно протистоїть світу.

ІЗЕНШМІД: Як же ці погляди поєднуються з політичною позицією Гайдеггера?

ЙОНАС: Їх зв'язок проявився ще задовго до війни, у 1933 р. Гайдеггер вийшов зі своєї схованки. До того часу він не виявляв своїх політичних нахилів і симпатій, хоча, слід сказати, демонстрація крові й коріння була у нього завжди. Він дуже підкреслював своє шварцвальдське походження. Я маю на увазі захоплення лижами, домівку у горах, у Тоднауберзі, і справа зовсім не в тому, що він любив кататись на лижах із гір; в тому було щось від світоглядного самоутвердження. Треба бути ближче до природи і т. д. Його деякі репліки, наприклад про французів, свідчать про примітивний націоналізм. Ось таким був Гайдеггер. Тоді я ще не пов'язував з усім цим його філософію, а розглядав як певні особисті риси, з яких він робив культ, наприклад, із манери одягатись. Він видумав собі костюм, щось традиційно-фольклорне, з акцентуванням ландшафту: штани до колін з довгими панчолами і жилет. У цьому вбранні, дещо імітуючи шварцвальдських селян, він з'являвся в лекційній аудиторії. Над цим ми не замислювались, для нас були важливими не властивості людини Мартина Гайдеггера, а його мислення і вчення.

Він був чудовим вчителем, не тільки оригінальним, а й - можна сказати - чарівливим. Ніколи до тієї пори і згодом я більше не бачив, щоб так старанно конспектували. Конспекти його лекцій я возив за собою під час еміграції.

ІЗЕНШМІД: Чи існує зв'язок між цими двома компонентами - великий мислитель, чудовий вчитель і шовініст, що вийшов із схованки у 1933 році? Це дві різні речі, чи вони мають спільне коріння?

ЙОНАС: Останнє. Але це лише згодом доходило до мене. Коли у 1933 р. він проголошував оту свою горезвісну промову, що є зрадницькою у філософському сенсі, мене охопив жах, я сказав тоді друзям: «І це від Гайдеггера, найвидатнішого мислителя часу!» На що був змушений вислухати: «Ну, чого ти так дивуєшся, все це давно сиділо в ньому і навіть відповідає способу його мислення». І тут мені навели певні зразки гайдеггерівського мислення. Як же довго я нічого не помічав!

ІЗЕНШМІД: Якими ж рисами характеризувались ті зразки?

ЙОНАС: Ви ставите для мене дуже важке питання. На нього можна відповісти тільки все спрощуючи. Наприклад, таким спрощенням є поняття рішучості. Все, що Гайдеггер мав сказати про справжність і несправжність існування у своєму аналізі буття, було вперше оприлюднено у роботі «Буття і час», яка вийшла з друку у 1927 р., отже, після того, як я протягом кількох років навчався у Гайдеггера. Йдеться про те, що буття тут-буття може відбуватись у різних модусах, репрезентуватись різними способами буття, з яких домінуючою є буденність. Тут-буття схоплено, спіймано безособовістю, отже, це буття суспільства, яке позбавлено персональності, є знівельованим, анонімним. [...] Йому протиставляється екзистенція, шлях до якої веде через своєрідне самоосягнення, особливо через так зване забігання вперед, до смерті.

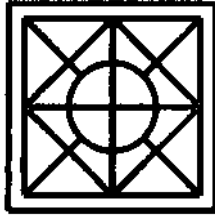
Мені здається, що у Гайдеггера - може, це залишки переживань Першої світової війни - було складне ставлення до

власної смерті; до власної конечності як до однієї зі спонук, що повертає тут-буття до своєї правдивості, визволяючи його від панування безособовості. Ознакою цієї істинності є рішучість. Це рішучість сама по собі, вона не залежить від того, навіщо і задля чого приймати рішення. Рішення як вибір стає справжнім знаком справжнього буття. Приводи ж для рішучості постачає історія. Цілком незалежно від політичної дійсності Гайдеггер розробив своє власне вчення про розвиток в історії, тобто в історії думки, а саме: про процес відпадиння від витоків, унаслідок чого втрачається коріння, початок і виникає, так би мовити, рутини у процесі мислення. Він інтенсивно вивчав і відкривав для нас греків - особливо Аристотеля, а також досократиків, Платона, Августина; це означало для нього повернення до коренів мислення, але такий рух співіснував з дуже негативною оцінкою досягнень подальшого розвитку європейської думки. Він наголошував на вторинності, похідному характері філософського мислення, наприклад, неокантіанства, і взагалі німецької філософії, що викладалась в університетах.

Наприкінці 20-х років відбулась, як пригадую, публічна дискусія між Кассіером і Гайдеггером. Якщо Кассіер був «гомо гуманус» у традиційному сенсі, то його суперником виступав, можна сказати, «варвар» Гайдеггер, у якого все просвітлене знову-таки відступало у тінь. Це була безперебільшення освітянська катастрофа, коли найавторитетніша німецька університетська філософія зникло відступала під новим натиском і новими запитаннями, які сипав на Кассієра Гайдеггер. Мені згодом розповідали, що Кассіер був дуже збентеженим; безперечно, він відчував також, що серця і душі глядачів належали Гайдеггеру. Це все було болісним само собою, але його також дратував «чорнявий демон», викликаючи антипатію. Отже, Кассіер вчасно розпізнав його.

Як би там не було, а в січні 1933 р. настала вирішальна година. Треба було кинутись у цю нову долю, вистрибнути із безпринципної, слабкої, занадто цивілізованої і приглушеної

духовної атмосфери німецьких університетів (йшлося тут передовсім про філософію) у нову дію, у новий початок. Саме тоді я усвідомив усю жахливу сумнівність мислення Гайдеггера. Якщо він звинувачував ідеалістичну філософію в певному ідеалізмі (там вивчались форми мислення, категорії, що упорядковують світ, і все це на певній дистанції), то він сам заслуговує на серйозніші дорікання за абсолютний формалізм філософії рішучості, де рішення само собою проголошується вищою чеснотою. Вибір у дійсності - фюрера і партії - він ототожнював з самим принципом вибору і рішучості. Коли ж я збагнув, що то була не тільки особиста помилка Гайдеггера, а наслідок його мислення, - мені розкрилася сумнівність екзистенціалізму як такого, а саме: притаманного йому нігілістичному елементу.

К. Льовіт

ОСОБИСТІТЬ ГАЙДЕГГЕРА¹

У 1926 р. у Марбурзі незадовго до захисту дисертації я записав свої ширі враження від особистості Гайдеггера - ту характеристику з незначними доповненнями хочу відтворити зараз: Студенти дали Гайдеггеру прізвисько «маленький чарівник з Мескірха». Він був дуже маленьким на зріст, походив з неможливої родини, що мешкала у селі Мескірху, освіту здобув, долаючи злидні. Його молодість пройшла «під жорнами теології» - в єзуїтському монастирі Фельдкірха. Не можна забути жесту й промовистого погляду, коли, показуючи фотографію померлого пастора у домовині, було сказано: «Оцей давав нам на горіхи!» На знімку ми побачили тіло аскета із загостреними рисами. Його бідне походження відчувалося постійно. У 1933 р. я зайшов до нього у ректорський кабінет: у цьому великому помпезному приміщенні він сидів похмурий, розгублений; навіть розпорядження і накази мали на собі відбиток якоїсь зникаючості. Це враження посилювалося ще й незвичайністю вбрання: він носив щось на кшталт шварцвальдського селянського сюртука із широкими обшлагами і напіввійськовим коміром, штани до колін; усе це - з коричневого сукна, з претензією на «справжній одяг», щоб з порога відкидати усяке там «das Man»; тоді ми тільки

¹ Löwith K. Heideggers Personlichkeit // Löwith K. Mein Leben in Deutschland vor und nach 1933. Stuttgart, 1986. S. 42-45.

підсміювались над цим костюмом, і навіть на думку не спадало, що це був своєрідний компроміс між цивільним одягом та уніформою штурмовиків². Коричневий колір добре пасував до смаглявого обличчя і чорного волосся. Це був маленький чорнявий чоловік, який вмів показувати фокуси: від слухачів ховалося те, що він тільки-но відкрив. Техніка його лекцій була зведенням якоїсь споруди із думок, щоб потім знести її і залишити захоплених слухачів у пустоті, на самоті із загадкою. Між іншим, вміння зачаровувати мало також і дуже сумнівні наслідки: воно приваблювало більш-менш психопатичних осіб; одна студентка після трьох років розгадування загадок скінчила життя самогубством.

Важко описати обличчя Гайдеггера, адже він ніколи не дивився досить довго перед собою. Типовим виразом був працюючий лоб, завіса на обличчі, потуплені очі, які він раз по раз підводив на мить, щоб переконатись у ситуації. Якщо ж він був змушений, скажімо, у приватній розмові, дивитись просто у вічі, тоді обличчя ставало закритим, втрачало впевненість, він не мав природної ширості у спілкуванні, що компенсувалось насторожено-хитрою селянською недовірою. Лекції він читав, дивлячись у записи, без будь-яких жестів і гучних фраз. Єдиним риторичним засобом була вишукана неупередженість і схожа на тези чітка побудова, що викликала напругу. Тоді його обличчя ставало дуже виразним завдяки неприхованим зусиллям, спрямованим на концентрацію, - виникали хоч і негарні, але дуже цікаві асиметрії. На випуклому лобі сильно виступала жила, вона додавала обличчю життєвості і працювала, не зважаючи на слухачів; промова

² Штурмовики - члени так званого «штурмового загону» (Sturmabteilung), утвореного 1921 р. як об'єднання добровільних, військово організованих бойових і охоронних груп НСНРП. Ці групи мали свою уніформу коричневого кольору, на рукаві - пов'язку зі свастикою. В університетах також були групи штурмовиків, які у 20-х роках ніхто не сприймав серйозно. Див.: *Kammer Я., Bartsch E. Nationalsozialismus Begriffe aus der Zeit der Gewaltherrsung 1933-1943. Hamburg: Kowohl, 1992. S. 191.*

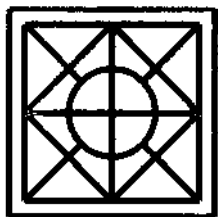
їх зворушувала, хоча й не промовляла до них. Він навмисне стояв відсторонено за кафедрою, перегортаючи і проголошуючи сторінку за сторінкою з упевненістю, що давно перетворилася на звичку. На останній лекції у Марбурзі студенти поклали на кафедру букет білих троянд. Він прийшов, як завжди, дивлячись собі під ноги, піднявся на кафедру, щоб завершити свій курс у вже напівпорожній аудиторії. Як же не пасували до всього цього троянди, які він незадоволено ігнорував!

Захоплений енергійною серйозністю цього маленького гіганта, котрого ми з моменту виходу «Буття і часу» називали «мудрецем часу», я витратив марно чотири роки, щоб встановити людські стосунки з тим, хто все життя уникав особистих контактів і тільки на лекціях, понятійно перенасичених та адресованих до «всіх і нікого», виголошував те, що не міг або не бажав сказати віч-на-віч. Його знання простягались у межах недовіри. Здобутком цієї недовіри, з якої вони походили, стала майстерна критика існуючої традиції. Наукову освіту він здобув з перших рук. Його бібліотека була не зібранням книжок, вона обмежувалась класичними творами, які він вивчав ще у молоді роки. Провідні вчення античності та середньовіччя він знав досить добре, проте не терпів ані соціології, ані психоаналізу. Його надмірна критика всього, що пов'язано з освітою і культурою, притягувала і відштовхувала нас; сам же він з підозрою оберігав усі входи і виходи своєї лисячої нори, де також не почувався добре. Він страждав від свого навмисного усамітнення, часто робив спроби розширити коло спілкування, звідки знову втікав у самого себе, втягуючись у роботу, яка сприяла закам'янілості й застиглоті його сутності, що у своїй основі була м'якою і вразливою.

За походженням він був простим сином ремісника, який у професійному житті перетворився на патетичного представника свого стану, одночасно заперечуючи його. Єзуїт за вихованням, він - через обурення - став протестантом; він є схоластичним догматиком за освітою і екзистенціальним праг-

К. Льовіт. Особистість Гайдеггера

матиком з досвіду, теологом завдяки традиції і атеїстом у дослідницькій діяльності, ренегатом своєї традиції як історик. Йому була притаманна екзистенціальність К'єркегора, гегелівська воля до системи, діалектичний метод поруч із браком змістовної глибини, аподиктичні твердження, що походили із духу заперечення, прихильність до втаємничення; він був допитливий як ніхто інший, радикальний в останніх запитаннях і компромісний у передостанніх, - ось так суперечливо впливала ця людина на своїх учнів, які, незважаючи ні на що, залишалися з ним, адже своїм філософським болінням він значно перевищував усіх інших університетських професорів.

К. Ясперс

**НОТАТКИ ПРО
МАРТИНА ГАЙДЕГГЕРА¹
1928/38 рр.**

1

Гайдеггер:

Добре: Розбір з позицій начал.

Розбіжності.

(Я: Історичність і історія).

Ані перше, ані друге: Філософія історії. Тотальність
(з початку до кінця: Кант з початку до сучасності як до кінця: Гегель).

Запитати: Перенапруженість поняття часу. Загублення
поняття просвітлення тут-буття², просвітлення
екзистенції і метафізика у Гайдеггера.

Гайдеггер і я брали як щось само собою зрозуміле:

Я, наприклад, 2: Осягнення. Ситуація. Незаступно
(Дільтей!)

«Теперішній час»: слід розглядати і розуміти не як
цілісність, самопокладання, втручання, осягнення у конкретній ситуації.

С. 3: «наявність»

¹ Jaspers K. Notizen zu Martin Heidegger // Hrsg. H. Saner. München, 1989.

² Нім. Dasein.

4: ворожість до теперішнього часу
10: signum (знак), 11: «пуста оболонка»
Гайдеггер: С. 3: «начеркуючи»
16: годиннико-час (Uhr-Zeit)

Справжня участь у нашому ще не завершеному філософуванні.

2

*Гайдеггер (Реф. докт. Йонаса)*³

Буття можна зрозуміти тільки разом з феноменом часу. Відокремлення поняття часу неможливо.

- { Онтологічно: смисл, що фактично діє, передпосилається, ens як transcendens'
- { Онтично: усе суще, що перевищує само себе [?]

- { першоначально
- { за своїм походженням: власне право, смисл проте слід розуміти тільки у зворотному зв'язку, не фактично.

Буття вказує на розуміння буття, це буття людського тут-буття: Тема: «часовий спосіб буття людського тут-буття».

Первісні структури:

Сутність тут-буття, його екзистенція: буття, якому в його бутті свідчиться власне буття.

К'єркегор: ставитись до себе як до можливості.

³ Як зазначає Г. Занер, у нотатках Ясперса знаходився реферат Ганса Йонаса, який вивчав філософію у Гуссерля, Гайдеггера і Ясперса, останній аналізував реферати своїх студентів (с. 270). Спогади Г. Йонаса про Гайдеггера у даному виданні див. с 72-77.

⁴ ens - лат. суще, transcendens - лат. те, яке переступає, виходить за межі, «первісне поняття часу».

«моє найближче»: справжність і несправжність.

Занепад у невласне буття.

Буття у світі (це екзистенціал)

Екзистенціали - категорії

(Буття тут-буття - буття речей світу)

Світськість світу: значимість

Посилаючий зв'язок. Можливість застосування.

Мета: само тут-буття.

- 1 { Розуміння зв'язку.
(не форма наближення до чогось, а екзистенціали:
«бути моження» (Seinkonnen).
Начерк тут-буття само собі начеркує можливості: у
забезпеченні довкілля і у ставленні до самого себе.

- 2 { Не усякі можливості. Лише ті, що отримані, адже
тут-буття завжди вже у світі. Потребують один
одного.
Фактичність: завжди вже є у фактичній констеляції
як можливий простір начерків.
«Закинутість» (апріорна пасивність) напередданість.
«сама собі перевідповідаюча, кинута можливість»
Знаходжуваність. Настрій. Дає знати про себе
взаємопотреба «брати на себе відповідальність».

- 3 { Буття при світі. Можливість занепаду. Захоплення
світом. Більше не бачити самого себе.
«Man»⁵

Начеркувати: випереджати себе. Не знаходитись у пункті
«тепер».

Піклування (турбота): єдність різних структурних моментів
тут-буття.

⁵ das Man - субстантивация безособового займенника Гайдеггера
вживається для опису примусового характеру несправжнього буття.

Буття - це інтерес до власного «бути моження».

поперед себе	бути вже у	бути при
майбутнє	бувшість (Gewesenheit)	Теперішній час Занепад

6

Гайдеггер

Вважає за «правильне» те, що він подає у екзистенціальному аналізі. Отже, виникає вчення...

Він не розрізняє «дослідження» і «філософію».

Феноменологія для нього є «дослідженням», що дає результати, незалежно від того, чи йдеться про «ейдетичну» феноменологію Гуссерля, чи про його, «герменевтичну».

Не розрізняє просвітлення буття і просвітлення екзистенції. Намагається як Кант, Гегель, Аристотель - дати інтерпретацію буття, конструктивно відштовхуючись від коренів. Такі конструкції мали символічний характер - і в цьому сенсі були істинними, проте їх не можна розглядати як результати з обов'язковим значенням. Отже, символічний характер Гайдеггера: рішучість, гірке напруження витримування.

Цілком неісторично розглядає він усю попередню філософію у площині істинного. Не зважаючи на його часовість, тут все позачасово (фактично, а не у висловлюваннях).

Те, що є істинним у історичному плані - як коріння і момент - не є таким у теперішньому часі. Звідси - штучність і притягування силою.

Дуже сильно: «Мат», «Буття обличчям до смерті».

Але абсолютизується.

7

Гайдеггер

Нема свободи, бо бракує іронії.

Знання як дослідження «самих речей».

Двозначність: боротьба з Платоном і Аристотелем
«самі речі»
«екзистенція»

Нищівне зауваження щодо К'єркегора.

-
1. Напруженість, смислова наповненість, зв'язок цілого «система».
 2. Нема комунікації, нема світу, нема Бога.
 3. Двозначність

Гайдеггер зводить до купи розуміння, начерк, майбутнє. Я ж розумію якраз минуле: зрозуміле і незрозуміле у ньому. Орієнтуючись на майбутнє, я живу, начерки ж хтось несе.

8

Гайдеггер

Справжність затуляє собою саме справжнє, що є дійсно екзистенціальним:

у комунікації. Нескінченне і зовсім нездатне до об'єктивації завдання. Можливість дружнього буття. Любов.

Замість цього вимога безтурботної «мужності до самого себе».

Фактично стає закритою онтологічна система.

Метод «виводу». Те, що виводиться, називається похідним.

Але те, від чого воно походить є:

справжнє,

буттєва структура турботи,

рішучість,

буття перед смертю

смысл турботи: буттєва цілісність тут-буття.

Головний нерв усього:

Проблема занепаду, виведення, походження.

Це вірно у психологічно-екзистенціальному відношенні, але у різноманітних проявах.

Але ж Гайдеггер все однобічно абсолютизує, як час.

Власне кажучи, Гайдеггер відкидає насправді дійсний зміст - правильне - і розглядає власну онтологію як справжню істину. У занепаді «Man», зміщується продуктивність і деградація, істина і занепад.

19

Гайдеггер

Поглиблення феноменологічного методу через дію - вже не предмети свідомості, -

а «тут-буття» (Dasein) у світі, - у свідомості спрямованість лише на саму свідомість, на саме буття -

доведення шляхом аналізу основних феноменів, таких як: турбота, буття з обережністю смерті, буття у світі, начерк, - наявність, підручність - «Man» - справжність

Теперішність у просвітленому безпосередньому, висловлена енергійною мовою, влучними і змістовними описами, що діють як заклинання буття -

Що у цьому мистецтві розгорнутих формулювань є основною позицією - власне філософією - у що тут вірять, що люблять - все це залишається не з'ясованим, багатозначним - позиція «науковості» філософії Гуссерля, - вдивлювання, нарис речей, начебто сам мислитель здатний залишатись нейтральним -

Питання: який же це спосіб мислення -

у філософуванні:

замість речі -

замість власного буття, -

вірогідність яким чином? -

Основна операція сама по собі не привела до чіткої свідомості -

Таке враження, що не можна дискутувати, дискутувати по-справжньому, зла самотність, поверхова комунікація, -

Гайдеггер

Що ж може бути основною операцією?

Інколи здається, що він будує сталеві конструкції, до яких у нелюдський спосіб залучається слухач - є щось вимушене, панівне, претензійне у цьому способі мислення -

потім щось таємниче, нібито він дає відчутти, що ось-ось будуть проголошені величезні зміни, але потім залишається пуста, -

викликає подив його філософське ставлення до поезії та текстів: те, що він спочатку зрозумів самостійно, нерідко є поверхово-невірним, втрачається основний смисл, проте інколи виникає чаруюча можливість розуміння, яка нікому не спадала на думку -

дотик до справжнього спекулятивного мислення, - він, здається, помічає те, чого ще ніхто не побачив - але потім кидає напризволяще, шкандибаючи до абсурдного -

У нього я, здається, нічому не навчився, - хіба що залишився сам факт як такий певного філософування, котрий був сприйнятий мною, відверто кажучи, поза серцем і душею, неістотно.

Спільним є подолання традиційної професорської філософії як учбової дисципліни -

повна віддаленість у рішучому зверненні до розуму, любові, прислуховуванні до мови світу шифрів -

Те, що нам здається помилкою, здатне окрилювати, коли воно знаходить сильний прояв:

88

це багатозначність, але не в сенсі невизначеності, а як основна тенденція -

невпевненість такої самообґрунтованої філософії, бо не можна знати, де знаходишся - аналогія між філософією і життєвою дійсністю.

20

Гайдеггер. Що таке метафізика

(Heidegger. Was ist Metaphysik?

5 Aufl., S. 12)

«Тоді мислення, що покладається сушим як таким, а тому є напередпокладеним і просвітлюючим мисленням, змінюється на мислення, що походить від самого буття, а тому є мисленням, приналежним до буття» -

Буття і суще - філософія і метафізика -

«Подання» - _____

основна думка Шеллінга, але у нього завдання інше, не таке, як у наведеному випадку.

У Гайдеггера, порівняно з попереднім (у цьому вступі)

1. Ставлення до власного твору «Буття і час» - раніше: не читати, ходити навколо - тепер це канонічна книга, належить до інтерпретації, щоб запобігти непорозуміння.
2. Говорить про це замість того, щоб безпосередньо філософувати.

Запал Гайдеггера є правильно спрямованим, але

1. це тільки напрям, що й залишається таким, не перетворюючись на зміст філософування
2. бракує логічного самоусвідомлення - залишається зі словами як «попередпокладання» на відміну від «домислювання»
3. хвалькувата самооцінка, не хоче визнавати, що вже зроблено на цьому шляху, - особливо Шеллінгом.

Гайдеггер

Куди веде шлях філософування і людини - адже це - одне й те ж?

Не прогнози, тільки тенденції.

Свідомість епохи, -

Воля створити нову людину (тоталітаристи: нацисти і більшовики), замість того, щоб визволити її, як революціонери на чолі з Ленініним, для того, щоб вона була такою, якою є, -

Загальне питання - для народів, для Європи, для людства, -

Тип епохального філософування - помітний у Ніцше, потім - у Клагеса - витоки у гегель'янців, -

футурологічні романи і утопії, починаючи з 19 ст., спрямовані не на розкриття сутності, а є описом технічних, соціологічних, політичних утворень - сьогодні: Оруелл.

Сучасними філософами-пророками, що мислять у майбутньому, глибоко занурюючись у епохальне є: Юнгер і насамперед Гайдеггер -

Нові твори Гайдеггера суттєво є підготовкою підготовки, звертаються до усїєї Європи, спрямовані на щось абсолютно нове, яке він «відчуває», -

звідси: передчуття і заклинання усюди, де воно дає знати про себе - поруч з необмеженим руйнуванням «залишків» метафізики і захопленням тим, що слід подолати:

Декартом, Гегелем, Ніцше, Рільке -

при цьому він знаходить у Гьольдерліна - здається, також і у інших (наприклад, у Ніцше), - рядки, до «яких ми ще не дозріли».

53

Гайдеггер залишив філософування, що керується масштабом істини, -

не тільки терен обґрунтувань, аргументацій -

не тільки простір просвітлень -

а істину у смислі відповідності - дійсності. -

На користь «висловлювань» - не у формі віщування пророків, - а у формі дослідництва, що здійснюється магом -

Тут жодний смисл не заявляє про себе, але досягається глибина, з якої він міг би говорити, -

Це безбентежно двозначне з точки зору посилення і обіцянки - затьмарене мовлення.

Ствердження марксизму у «Листі про гуманізм», - у цей момент - фатально - бо безвідповідально - те, що він проголошує, має певну рацію, але говорити тільки про це - цілком і повністю неправильно, - безвідповідально.

«Якість» - як поняття застосоване до мистецтва і поезії - у мене не викликає жодного сумніву («дух»), але його важко охарактеризувати -

Слід поставити питання: яке відпадіння - де воно стає переконливим? - з чого воно складається?

Що уможливорює вирок «нісенітниця»? - у чому помиляється такий вирок? -

Чи існує «люциферичне»? - згвалтований дух, спантеличений дух? -

Дійсність духу у людині - не слід випробувати раціонально, здійснювати «випробування».

Останнє: «якість» має бути такою, щоб її можна було сприйняти у самій людині.

Як її можна сприйняти у Гайдеггера? В дії, але у постійній двозначності.

Гайдеггер міг би відповісти мені:

Він хоче займатись справжньою філософією, він мало пише, але це мислення, спрямоване у середину, - творче мислення у ході філософування.

Моя філософія знецінює себе, є психологією на самому високому рівні, але вона відмовляється від справжньої філософії.

Мої напади спрямовані більше проти філософії, ніж проти нього, вони виростають зі слабину напівфілософії -

78

У духовній ситуації, що характеризується завершеними можливостями рефлексії, він хоче у новий спосіб говорити і мислити споконвічно.

Звідси: шанування досократиків -
: відмова розуміти великих філософів у цілісності їх творів, замість того: заглиблення у речення і уривки з використанням методу розтлумачення, що нехтує правилами розуміння загального смислу -

: частково успадкований від Гуссерля метод осучаснення - на передньому плані, у феноменологічному баченні, у мовному аналізі, а також у використанні мови для створення ефекту, спрямуванні уваги на власний, безпосередній, етимологічний смисл слова - на порядок слів, використання пауз у мовленні -

: на місце «справи» заступає чарівна манера прикувати увагу до безпосередньої загадки - манера питати, «випитувати» -

: місце мислення займає «згадування», «заговорення».

79

Якщо нас і наших сучасників, хоча ми всі такі малі, порівняти з велетнями класичного часу, взірцями, то Клагес здається схожим на Шеллінга, Гайдеггер - на Фіхте, М. Гартман - на Гегеля, Юнгер - на Фрідріха Шлегеля. Я ж прагнув наслідувати Канту, і тому навіть у часи моєї молодості вже був «старомодним».

Гайдеггер

Хіба ж оце метод, - ставити глибокі питання, але так, що відповідь мусить залишатись поза висловлюваннями?

Чи можна запитувати із ситуації тотального нещастя?

А наслідком є стан, що все дозволяє, знімає усяке рішення, він завжди був сильним у запереченні, у руйнуванні, - сказав лише один раз «так» - націонал-соціалізму.

Залишення поза увагою розумного мислення, завдання філософування: повернути людину до самої себе, щоб вона розумно мислила і діяла.

Але ще більше, він спокусив її відмовитись від розуму на користь нескінченних зусиль задля даремної біганини, при якій якщо і трапляються зустрічі зі змістовностями, то залишаються цілком традиційно поза усякими питаннями, є банальними, як декламації і затьмарювання очей -

Відмова від певних і конкретних питань задля таємничих абсолютистостей, трансценденцій, що вже містяться у самому питанні і задовольняються цим -

Ось це і є: запитувати питання. Кант про помилкове: один доїть цапа, другий підставляє під нього решето.

Збіг цього мислення - як і у Юнгера (у цього у більш естетичній формі вільної суверенності артистичної майстерності опису) - зі смутою у Німеччині, запамороченням багатьох німців, виправдання через заперечення завдяки фальшивій прозорості мови, -

це тримання за поручні мови і *тільки* мови - хіба не є воно цілком безсенсовним?

Критичне питання

Що виникає у того, хто мислячи йде разом?

Який імпульс спонукає до такого руху думок і способу висловлювання?

Треба щось викликати?

Має відбутись пізнання?

Необхідно досягти непередметної - містичної схованки?

Треба пробудити прагнення дії, підготуватись до неї?

Чи усвідомлює все це той, хто мислить, або робить усе несвідомо?

Де знаходяться межі його питання про передумови?

Які з них є для нього очевидними, або розглядаються в окремому випадку як очевидні?

113

Стислі ствердження не сприяють полеміці. Я міг би щось зауважити в такому дусі: коли Клагес розглядає і засуджує «дух як суперника душі» (заголовок його провідної праці), коли Гайдеггер називає «самим стійким суперником мислення розум», який возвеличували віками, то здається, що такі тези знаходяться саме у тому місці, з якого я, докладаючи постійних зусиль, почав вибиратись ще з юності. Чим є розум, чим він був у таких різних філософів, як Спіноза і Кант, чим він також залишився у Ніцше, - все це сама філософія, але ніколи остаточна, змушуючи нас прислуховуватись не тільки до основ логіки і реальностей, які можна довести, але й до самих дійсностей. Але якщо у таких положеннях висловлюю лише те, що виступає «проти», то ще не розпочинається полеміка з Гайдеггером і Клагесом. Адже слова, чи це «розум», чи «мислення», чи «дух», самі по собі є невизначеними, багатозначними, причому настільки, що мало говорять про положення Клагеса і Гайдеггера. Щоб зрозуміти їх у цілісності власного мислення, треба наближатись до них, сперечаючись, з одного боку зі слововжитком, з іншого - враховуючи багатозначність, що притаманна кожному окремому мислителю. Будь-яке положення, що суперечить їм, буде

щось значити тільки тоді, коли ці обидва значні і живі філософи, з якими, колись, здавалось, я був близьким, а потім трапилось так, що ми стали чужими, зможуть завдяки полеміці, котра у спілкуванні через твори висвітлюватиме їх мислення, наблизитись разом з критиками одночасно до читача, керуючись екзистенціальними мотивами пригнічення і відштовхування. Питання про можливість філософської критики є однією з найважливіших проблем філософії, що прагне до комунікації.

117

Якщо я кількома словами спробую охарактеризувати деякі першорядні положення Гайдеггерівського мислення, то це можуть бути, наприклад, такі:

Виключення сучасної науки з філософування, що відбувається, проходячи повз неї, розуміння науки не як загальнозначущої, а як такої, що має свої основи у історичному процесі, є не тільки фактично історичною, але саме за своїм смыслом часово визначеним пізнанням.

Проголошення пізнання, що висуває такі ж самі об'єктивно-предметні вимоги, як і наука, формуючи тим самим вихідну позицію, за якою воно стосується тільки речі, а не особистості.

Пропонується трансцендентне мислення у формі вчення. Знання про людину догматизується у предметній конструкції. Просвітлення екзистенції перетворюється на знання про екзистенцію через екзистенціали. Його можна застосовувати у психології та антропології - незважаючи на наступне попередження Гайдеггера, адресоване психіатрам: не філософувати.

Зображення просвітлення буття, як просвітлення екзистенції, але у вигляді гностичного знання, яке, шоправда, утримується від об'єктивації, проте рішуче постає у вигляді об'єктивізуючих понять.

Особливо це відчувається у тотальному розумінні історії і тотальних судженнях про досократиків, Платона і так до нових філософів - потім в інтерпретації буття про все суще як сутність, про самість історичного процесу.

Претензії на тотальне оновлення, перетворення і новий початок у філософії у всесвітньо-історичній перспективі - замість скромного оновлення як повороту до справжньої філософії від її професійних академічних представників 19 і 20 ст.

Натякання на історію буття, до якої він начебто причетний як єдиний оновлювач, єдиний голос, час, для якого настав час, а саме: для провокацій і затримування способу його мислення, що спонукає вбачати в ньому чарівника і обожнюваного пророка.

Розуміння мовності (Sprachlichkeit) як мовності, що приховує у собі прасмисл істинного, котрий як такий може бути відкритим, магізація мови.

Відрив філософії від життя, - схильність до естетичних жестів у трансцендентному - відрив від можливої екзистенції на користь знання про екзистенцію і знання про буття або ж - таки відхід від розпитування про них.

142

Гайдеггер

Він не вказує на походження своїх думок або на імпульси, що надали їм поштовху:

К'єркегор, Шеллінг

Лютер, Августин

Схоластика (особливо Дуне Скот - рання праця)

96

Як теми наголошуються:

Аристотель

Платон

Гегель

Анаксимандр

Ніцше

Цитати наводяться випадково, насамперед поза часом.

Первісність, що не підлягає сумніву, видається за оригінальність -

тим самим створюється радикальна відстань, стає можливим твердження про стрибок через усю попередню історію.

Наскільки ж можна усе затьмарювати - хіба належить це до справжньої свободи оригінальності?

Робити із давніх думок мовні образи, котрі можуть бути виразними, - або напустити темряви до старого, не вносячи нового і не висловлюючи більш ясно попереднє.

143

Гайдеггер

Вносить до «наукової філософії», формально продовжуючи її, фундаментальну онтологію як «змістовності», як «екзистенціали». Але те, про що він говорить у більшій частині - К'єркегор-Паскаль, як Августин, як Лютер: претенційно, спонукаючи, захоплюючи -

Він плутає категорії повідомлення зі смыслом істини.

Він стримується, бо до нього це не доходить, або доходить замало як до хіміка -

Він висуває вимоги, прагне до влади, і все це набуває випереджаючого значення, стягуючи до однієї позиції світовий поворот, прорив, оновлення

В основі неістина і неістинність.

Зауваження до Гайдеггера і до себе

«Невизначеність», розмитість того, що сподівались отримати -

До цього: 1. Смысл невизначеності у філософії

2. Невизначеність у понятті: замість того, щоб прояснити «рішення» у його екзистенціальному смислі конкретно, як К'єркегор, у русі, подає «рішучість», яка, щоправда, потім залишиться у хибній невизначеності.
3. Невизначеність того, що мислиться, і двозначність імпульсу, що діє і породжується у мисленні.
4. Невизначеність, що виникає через спосіб її дії та здійснення -
5. Розрізнення програми, вказівки, плану дії - також екзистенціального зворушення і приведення у рух: конкретно треба показати навіть наслідки, в думках і у житті, не вдаючись до раціональної дедукції, а ілюструючи у розвитку.

«Пріоритет»

В чому? У відношенні до чого?

1. Утворювання понять, формулювань, конструкцій
2. Смысли, начала, «конституції»

У філософії 1. Має сенс лише у відношенні до 2.

2. щодо його сутності, неможливо вважати пріоритетом:

йти назустріч, збігатись, зустрічатись або інше:

бути зворушеним, розуміти з інших витоків, видимість близькості, що якраз приховує несумісне - але чим досягається ілюзія?

з самого початку не було почуте гетерогенне -
наполягання на спільному -
фактична спільнота у запереченні: «Ні» до міцного ко-
лишнього, - навіть коли інакше обґрунтовується -
аналогічно у позиціях і методах, що завжди дозволяє у
ретроспективі давати все більш точну характеристику
та виділяти контрасти. Так само з формами: принципо-
во несумісне. Поява суперника тільки як спотворення і
ілюзія істини -
Звідси ще суб'єктивно або об'єктивно релевантне питання:
хто перейняв щось у іншого без правильного розуміння?
У чому приховуються наївності?

174

«Система» Ніцше

Чи охоплюється суттєве у Ніцше, коли у центр висувається
вічне повернення, воля до влади, переоцінка усіх цінностей,
стаючи масштабом, підґрунтям усього іншого?

Нема сумніву, що для самого Ніцше все це було суттєвим у
1881-1888 рр.

Але ось питання: чи те, що він вбачає, дізнається, про що су-
дить хіба не цілком із інших витоків - до 1881 р. А потім це
посилюється і розгортається після 1881 р. і до кінця.

Хіба може все це залишатись у тіні тих трьох моментів?

Хіба ж не це мав на увазі Ніцше при задумках свого основ-
ного твору:

ґрунт екзистенціальних неможливостей?

Щось, без чого не виникли би духовні зміни психопатич-
ної природи, які врешті-решт привели до краху 1889 р.?

Щось, спрямоване проти способу мислення Ніцше, що од-
ночасно стає ненадійним якорем у нігілізмі і разом з тим
сприяє безумству, ворожому розуму і філософії?

І усе це має сенс, коли міститься не у метафізичних форму-
люваннях, а у досвіді насправді побаченої глибини, про яку
він сповістив різноманітним чином, включаючи також і сис-

тему понять, причому до неї, як правильно зауважує Ніцше, належить також і сам мислитель -

Ніцше

Чітко у Гайдеггера, Ніцше I, 410⁶

Ідея вічного повернення того ж самого

Ніцше: «Можливо, він неправий - нехай з ним борються інші!» Я виділив це місце.

Тут Ніцше, що завжди залишається самим собою

Гасло Г.[айдеггера]: 1,7 «Експеримент того, хто пізнає»...

Коментар Г.[айдеггера] до цього:

можна зробити висновок:

«Ніцше сам мав сумнів щодо істини думки і не ставився до неї серйозно,

тільки грав з нею як з можливістю» 1.

«Це напевно мислилося поверхово» 2.

(А як же тоді мислить Ніцше «внутрішньо»?)

«Ніцше, щоправда, ставився з сумнівом до цієї думки, як і до усякої суттєвої,

адже це належить до стилю його мислення. 3.

Але з цього *неможливо* твердити: отже, він не сприймав серйозно саму думку;

скоріш слід зробити висновок: отже, він сприймав її дуже серйозно, пропускаючи через своє випитування, випробуючи її, і, таким чином, настроюючи себе на своє мислення, дізнаючись, що суттєвим у тому, що слід мислити, є *можливість*. 4.

То «можливо, він неправий» достатньо чітко розкриває цей можливісний характер (Moeglichkeitscharakter).

Ніцше знає тільки ті думки, з якими треба боротися; 5.

⁶ Ясперс цитує за: Heidegger M. Nietzsche. Erster Band. Pfullingen. 1961. 662 S.

відкритим є завжди інше питання, чи залишається він сам господарем і переможцем думки, або треба, щоб спочатку з нею боролися інші».

До цього: 1. Хіба «грати» значить «не сприймати серйозно»?

Гру слід відрізнити від грання, бавлення.

Грати у значенні мислити відповідає випробувальному характеру життя і мислення у Ніцше.

Що значить «ставитись серйозно»: дізнатись про послужливість думки, - обмірковуючи її не як думку-витівку, а керуючись «екзистенціальним інтересом», - адже тут нема «справ», вони є тільки у науках, - те, що тут можна було би назвати «справою» - це тільки одне з класів серйозного - філософського мислення -

2. Відмінність зовнішнього і внутрішнього (на якій підставі?) мислення: Що значить «зовнішнє»; адже мислення, що займається лише утворюванням понять без співприсутності, але фіксуючи у тексті належний смисл, - не є зовнішнім - хоча воно «насправді» мимоволі погоджується з тим, що інтерпретується таким чином. Внаслідок чого стають неспроможними власні передумови:

стан речей, про які слід було би запитати, їхній зміст.

3. «Стиль його мислення»: Цей мовний зворот, узятий із звичного мовлення, не означає нічого понятійного, але суттєво є загальним, загальноодиничним, так називається визначальне, що фактично перейшло у мислительську позицію Гайдеггера.

Чим же є тут «стиль»? - визначальне тут характеризується одним словом, яке не є самозрозумілим, але одночасно повинно охопити ціле у його глибинній сутності, що проявляється.

4. Спочатку проголошувалась тільки «гра з можливістю», тепер: «суттєве, що маємо тут мислити, є можливістю»,

«можливо, він неправий», - ось як називається оцей можливісний характер.

Те, що тут Гайдеггер визнає як суттєве, лежить в основі моєї інтерпретації Ніцше, -

Тут, у єдиному місці у зв'язку з ідеєю повернення, - говорить попередній Ніцше, той, що залишається назавжди, незважаючи на усі спокуси, які виростають на ґрунті хвороби, той Ніцше, котрий з 1881 р., граючи, створював нову філософію, - але то була насправді дуже серйозна гра. Проте саме цей характер спокушувального інтерпретується Гайдеггером, його метафізична інтерпретація у своїй основі збігається (щоправда, з іншими питаннями і підходами), з інтерпретаціями Боймлера та Льовіта⁷: Ніцше постає у одному ряду з догматичними, некритичними докантівськими метафізиками, таким він частково став в останні роки свого життя через хворобу, проте і тут він залишився своєрідною величиною, хоча і спотвореною, фігурою - величиною через приступи відчаю, падіння, самоподолання - усе є величним завдяки новому фундаментальному досвіду, який саме у такий спосіб не може бути, вистраждати, здійснити жодна здорова людина - вона здатна хіба що зрозуміти, відтворити, але ніколи не може мати це як своє надбання.

Поширеним є простий феномен *deja vu*⁸, не пов'язаний з тяжким захворюванням, але з іншими психопатичними явищами.

5. Що значить «боротися з думкою»?

а) проведення дослідження (у науках)

⁷ Ясперс посилається на наступну роботу: *Löwith K. Nietzsches Philosophie der ewigen Wiederkehr des Gleichen*. Stuttgart, 1956, що містить як критику інтерпретації Боймлера, так і спільні моменти обох філософів.

⁸ *deja vu* - фр. вже побаченого.

- б) обмірковування, коли думка набуває понятійної форми, - коли приймаються до уваги усі наслідки, що витікають з неї
- в) екзистенціальна боротьба зі змістом істини, що знаходиться поперед усякої логіки і набуває ясності лише у логічному, і тим самим, захищаючись і захоплюючи, потрапляє у стосунки боротьби.

175

Усім шифрам підвестись і ширяти - багатозначність - рух. Чи значить це те ж саме, що: ставити питання, продовжувати питати, «запитувати наскрізь» і закінчити питанням? Ні, але все це співвідноситься.

176

Ніцше Гайдеггера

Якщо я сконструюю для нас обох спільну і узгоджену перехідну позицію, ту, з якої ми потім вирушимо радикально різними напрямками, ось тоді «збіжності» будуть здаватись кожному як криве віддзеркалення або перекручення, або утікання.

Г: Подолання усієї західної метафізики - і це шляхом приєднання її до себе, щоб потім переступити через неї.

Я.: Перетворення західної метафізики (*наскільки* вона претендує на об'єктивне знання) у шифри здатні до польоту на основі знання про буття.

Г.: Думка сама є буттям - розводити розмови навколо цього, натякати, не наближаючись до неї. -

Я.: Думка має екзистенціальну релевантність - яку вона посвідчує у внутрішній дії медитуючого (підготовуючи, вис-

ловлюючи) і здійснює у життєвій практиці - і все це може відбуватись поза філософським твором.

Г.: Наголошення значення «поняття», «строного мислення», більш строного, ніж уся наука. -

Я.: Загострення мислення, щоб поставити його на службу розуму, зняття того, про що мислили, у ширянні можливого.

Г.: Характеризує науки як незнання, що немає для філософів ніякого значення, за умов, що ці науки не псують філософію.

Я.: Розрізнення між філософією і науками, але у такий спосіб, що науки - наукова позиція і методична свідомість тепер стають невіддільними від істини філософії.

Г.: З моєї точки зору: філософія у вигляді псевдонауки.

Я.: З точки зору Г.: несерйозне ставлення до поняття.

Г.: Проголошення мислителя моментом думки. Крайня аристократія: мало хто розуміє, або взагалі ніхто.

Я.: Думка, яка не має принципового значення для екзистенції, є байдужою, зайвою, нескінченною.

Г.: Хочє того, що є самою істиною, самим буттям - через спілкування у мисленні з великими мислителями, чії біографії сприймаються байдуже або як перешкоди - виступаючи суперечністю у сутності мислителя як самого буття, у мисленні речі.

Я.: Акцентування охоплюючого, у якому ми рухаємося, коли мислимо, де суб'єкт і об'єкт виступають рівновагомими - у різних способах охоплюючого, враховуючи різний характер обох сторін.

Г.: Погляд на історію як на буття і «долю» - знання.
«Історія» як нова сила, що наростає.

Я.: Вимога реального дослідження, розуміючого засвоєння - і у чіткому відокремленні - суперечливі, рухливі шифри можливого погляду на історію у цілому.

Г.: Відмовлення від перевірки і випробування філософського мислення на практиці, у приватному, громадському і політичному житті певного моменту і епохи - протиставляючи цьому розпачливий і безглуздий прорив у протилежність 1933.

Я.: Не виводити із філософії, що робити, а випробувати характер її мислення науковою дією та будь-якою практикою.

Г.: Захоплюється мисленням Ніцше 1881-1888 рр., і тут тільки виділяє «метафізику», «єдину думку» і поняття навколо неї.

Я.: Захоплююсь досвідом мислення Ніцше у цілому, зневажаючи якраз оту «метафізику», оскільки вона із польоту можливостей переходить у віру, у вчення і навіть у «систему» як цілісність думок - там, де Г. вбачає велич Ніцше, переді мною постає несамовите збочення, що суперечить йому самому і яке він у певні моменти опановує за допомогою первісної сили способу мислення, пронесеного через усе життя і дійового вже з самого початку.

Г.: Вважає, що серйозно сприймає Ніцше у тій «одній думці».

Я.: Вважаю, що сприймаю Ніцше серйозно у свободі його сучасного мислення, яке охоплює усе мислиме, людське і теоретичне [?] ⁹, що насправді постійно крокує уперед, у відкрите. -

⁹ Пунктуація Ясперса.

ПРИМІТКИ:

Наведені вище нотатки були зібрані Г. Занером - дослідником спадщини К. Ясперса. Вони походять з приватного архіву філософа - з його записних книжок, що не призначалися для друку. Цим начеркам властивий фрагментарний характер, їм бракує завершеності. У перекладі зберігається архітектоніка оригіналу, яка має і стилістичне, і смислове навантаження, відтворюючи спонтанність і щирість щоденникових записів, теоретичного діалогу «на самоті з собою», зі «своім-іншим» - другом-ворогом М. Гайдеггером. Якщо прагнути віднайти в історії філософії аналог стосунків між цими велетнями екзистенціальної думки, то одразу ж приходять на згадку молодший за віком, сповнений творчих піднесень та поразок, Шеллінг, і Гегель, життєвий шлях якого був більш рівноважним. Повертаючись до нотаток Ясперса, зауважимо, що вони подаються за номерами відповідно до оригіналу, а в дужках наводяться сторінки видання (див. Jaspers K. Notizen zu Martin Heidegger // Hrsg. H. Saner. München, 1989). Там, де сам Ясперс посилається на певні сторінки, не завжди наводяться джерела, адже він робив нотатки для власного користування, його записи мають цінність як лабораторія екзистенціального мислення і специфічний, особистісно забарвлений вступ до філософії Гайдеггера. Отже джерела будуть подаватись у виносках лише тоді, коли вони зазначені у авторському тексті.

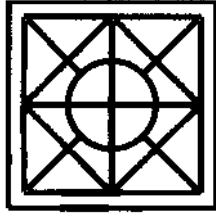
Заголовки до нотаток, там, де вони є, зроблено самим Ясперсом. У записних книжках Ясперса містяться також реферати його учнів, які відвідували лекції Гайдеггера. Безперечно, Ясперс наводить тільки максимально стислі положення, власне фіксує рух думок.

106

Він усе життя стежив за розвитком філософського мислення і свого молодшого колеги. З великої кількості нотаток, підготованих до друку Г. Занером, ми вибрали ті, які відбивають дух теоретичної полеміки між обома філософами на різних етапах творчої еволюції Гайдеггера. Нотатки Яс-

перса діалогічні. Він неначе мислить вголос, звертаючись до Гайдеггера, наводить його можливі контраргументи, робить критичні зауваження. Часто фраза обривається і мовчки слово надається підтексту. Такий «телеграфний стиль» не дозволяє дотримуватись правил пунктуації. Думка тут випереджає граматичні і синтаксичні правила, спрямовуючи світло критичного «прожектора» на багатовимірний феномен Гайдеггера.

Проте в запропонованому перекладі ми дещо наблизили (шляхом мінімальної трансформації тексту) ясперсівські нотатки до загальнозживаних стандартів граматики та пунктуації. Головною метою цього кроку було прагнення покращити сприйняття перекладу читачами.

ОСНОВНІ ДАТИ ЖИТТЯ М. ГАЙДЕГГЕРА¹

- 1889 26 вересня, у містечку Мескірх у родині бондаря Фрідріха Гайдеггера та його дружини Йоганни Гайдеггер (Кемпф) народився М. Гайдеггер.
- 1903-1906 Відвідує гімназію у м. Констанці.
- 1906-1909 Навчається у гімназії Фрайбурга.
- 1909 Починає вивчати теологію у Фрайбурзькому університеті.
- 1911 Починає студіювати філософію, гуманітарні науки та природознавство у Фрайбурзі.
- 1912 Захист дисертації «Вчення про судження у психологізмі».
- 1916 Захищає габілітаційну працю «Вчення Дунса Скота про категорії та значення».
- 1915-1918 Призивається на військову службу.
- 1917 Одружується з Ельфрідою Петрі.
- 1918 Народження сина Йорга.
- 1919 Народження сина Германа.
- 1922 Одержує запрошення до Марбурзького університету, де працює з 1923 по 1928 рр.
- 1927 Публікація «Буття та часу».

¹ Подаються за *Biemel W. Heidegger. Hamburg. 1984, s. 152-155.* Вихід публікацій тут не подається. Основний акцент робиться на ще недостатньо висвітленій лекторській діяльності Гайдеггера. Відомості про першодруки його творів подаються окремо.

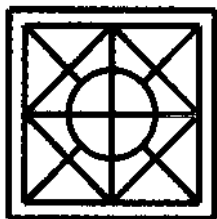
- 1928 Запрошується до Фрайбурзького університету на посаду звичайного професора наступником Е. Гуссерля.
На запрошення М. Шелера виступає з лекцією «Тут - буття та істинне буття» у Кантівському товаристві Кьольна.
Читає курс лекцій на тему «Кант і проблема метафізики» в інституті ім. Гердера у Ризі.
- 1929 Виступає з доповіддю «Філософська антропологія буття» у Франфурті-на-Майні (24.01).
Читає курс лекції на курсах для вищих шкіл у Давосі на тему «Кант і проблеми метафізики» (березень).
Виступає з промовою до 70-річчя Е. Гуссерля (9 квітня). Виступає перед зібранням професорів та студентів Фрайбурзького університету з лекцією «Що таке метафізика» (24.07).
Виступає з доповіддю у Карлсруе «Сьогодення проблемна ситуація у філософії» (грудень).
- 1930 Робить доповіді «Проблемна ситуація сучасної філософії» та «Гегель і проблема метафізики» на Науковому зібранні у Амстердамі (21 і 22 березня).
З лекцією «Про сутність істини» виступає у Бременні (жовтень), Марбурзі (грудень) та Дрездені (грудень).
- 1933 Обирається ректором Фрайбурзького університету.
Виступає з промовою «Самоствердження німецького університету», заступаючи на посаду ректора (27.05.33).
- 1934 Йде з посади ректора.
- 1935 Виступає з доповіддю «Походження твору мистецтва» на засіданні Спільки мистецтвознавців у Фрайбурзі (13.11; цю ж лекцію він потім повторює у Цюриху на початку 1936 р.).
- 1936 Виступає з доповіддю «Гьольдерлін та сутність поезії» у Римі (2.04).
- 1938 Робить доповідь «Обґрунтування через метафізику новочасової картини світу» на засіданні Товариства

природодослідників та медиків у Фрайбурзі (червень), у межах тематичної рубрики «Обґрунтування картини світу у Новий час».

- 1939 Виступає з доповідями, присвяченими інтерпретаціям гімнів Гьольдерліна.
- 1940-1942 Виступає з доповідями, присвяченими інтерпретаціям гімнів Гьольдерліна та лекцією «Вчення Платона про істину».
- 1943 У колі друзів та однодумців презентує доповідь «Слова Ніцше «Бог є мертвим»» (потім увійшло до книги «Лісові стежини»).
- 1944 Призивається до народного ополчення.
- 1945 Позбавляється окупаційною владою права на викладацьку діяльність до 1951 р.
- 1946 У вужькому колі робить доповідь «Поет-навіщо?», присвячену 20-й річниці з дня смерті Рільке (увійшло до книги «Лісові стежини»).
- 1947 Виступає з доповідями циклу «Польова дорога з досвіду мислення» (видано під тією ж назвою).
- 1949 Робить чотири доповіді на запрошення Бременського клубу у грудні 1949 р. під загальною назвою «Проникнення у те, що є (Річ-постав-небезпека-поворот)».
- 1950 Виступає з лекцією «Річ» у Баварській академії мистецтв (6.06).
Робить доповідь «Мова» (Бюлергьойе, 7.10).
- 1951 У межах дискусії «Людина і простір», що проводилася у Дармштадті виступає з доповіддю «Будувати. Жити. Мислити».
- 1951 Офіційно одержує право на професорську пенсію.
- 1953 Виступає з доповіддю «Хто такий Заратустра Ніцше?» у Бременському клубі (8.05).
Робить доповідь «Питання про техніку» у Баварській академії мистецтв (18.11).
- 1954 Виступає з доповіддю «Опритомнення» у Цюріху, Констанці та Фрайбурзі (червень).

Основні дати життя М. Гайдеггера

- 1955 На святах з нагоди 175-річчя композитора К. Кройцера робить промову «Покинутість» (30.10 Мескірх). У Франції читає лекцію «Що це таке - філософія?» (вересень 1955).
- 1957 На своїй дачі у Тодтнаумберзі робить доповідь «Онтотеологічна конституція метафізики» (опублікована під назвою «Ідентичність і диференція»). У літньому семестрі Фрайбурзького університету у рамках загального курсу читає п'ять лекцій під загальною назвою «Принципи мислення», а у зимовому семестрі - три лекції під спільною назвою «Сутність мови».
- 1958 З курсом лекцій «Гегель та греки» запрошується до Франції.
- 1959 В учбових закладах Німеччини та різних колах виступає з доповідями, присвяченими інтерпретації творчості Гьольдерліна та проблемам мови. Стає почесним громадянином м. Мескірха 27.07. З цієї нагоди проголошує промову «Подяка моїй вітчизні - Мескірху». У Баден-Бадені виступає з доповіддю «Призначення мистецтв у сучасну епоху».
- 1960 З доповіддю «Мова і вітчизна» виступає у Вессельбурені (2.06).
- 1962 Подорож до Греції.
- 1967-1969 Проводить семінари з німецької історії філософії у Франції (Ле Торе).
- 1975 Виходить у світ перший том зібрання творів.
- 1976 Смерть 26 травня у Мескірху, де через два дні було поховано М. Гайдеггера.

БІБЛІОГРАФІЯ*

ПЕРШОДРУКИ

(у хронологічному порядку)

- 1912 Das Realitätsproblem in der modernen Philosophie. In: Philosophisches Jahrbuch 25 (1912), S. 353-363
Neuere Forschungen über Logik. In: Literarische Rundschau für das katolische Deutschland 38 (1912), Sp. 465-472; 517-524; 565-570
- 1914 Die Lehre vom Urteil im Psychologismus. Ein kritisch-positiver Beitrag zur Logik. Leipzig 1914. VIII, 110 S. [Dissertation]
- 1916 Die Kategorien- und Bedeutungslehre des Duns Scotus. Tübingen 1916. 245 S. [Habilitationsschrift]
Der Zeitbegriff in der Geschichtswissenschaft. In: Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik 161 (1916), S. 173-188
- 1927 Sein und Zeit. Erste Hälfte. Halle 1927. XI, 438 S. (Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung. 8)
- 1929 Was ist Metaphysik? Bonn 1929. 29 S.

*На основі бібліографії В. Бімеля. Див.: *Biemel W.* Heidegger. Hamburg. 1984. S. 159-175.

- Kant und das Problem der Metaphysik. Bonn 1929. XII, 236 S. Vom Wesen des Grundes. In: Festschrift, Edmund Husserl zum 70. Geburtstag gewidmet. Halle 1929. S. 71-100 (Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung. Ergänzungsband)
- 1933 Die Selbstbehauptung der deutschen Universität. Rede, gehalten bei der feierlichen Übernahme des Rektorats der Universität Freiburg i. B. am 27. Mai 1933. Breslau 1933. 22 S.
- 1936 Hölderlin und das Wesen der Dichtung. In: Das Innere Reich 3 (1936), S. 1065-1078
- 1941 Hölderlins Hymne *Wie wenn am Feiertage ...* Halle 1941. 32 S.
- 1942 Platons Lehre von der Wahrheit. In: Geistige Überlieferung 2 (1942), S. 96-124
- 1943 Vom Wesen der Wahrheit. Frankfurt a. M. 1943. 28 S. Andenken. In: Hölderlin. Gedenkschrift zu seinem 100. Todestag, hg. von P. Kluckhohn. Tübingen 1943. S. 267-324
- 1944 Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung. Frankfurt a. M. 1944. 50 S.
Enthält: *Heimkunft / An die Verwandten.*
Hölderlin und das Wesen der Dichtung. [Wiederabdruck von 1936]
- 1947 Platons Lehre von der Wahrheit. Mit einem Brief über den Humanismus. Bern 1947. 120 S. (Überlieferung und Auftrag. Reihe: Probleme und Hinweise. 5)
Enthält: Platons Lehre von der Wahrheit.
[Wiederabdruck von 1942]
Über den *Humanismus*. Brief an Jean Beaufret, Paris.
- 1949 Der Zuspruch des Feldweges. In: Sonntagsblatt, Jg. 2, Nr. 43, Hamburg, 23. Oktober 1949, S. 5
- 1950 Holzwege. Frankfurt a. M. 1950. 345 S.
Enthält: Der Ursprung des Kunstwerks.
Die Zeit des Weltbildes.

Hegels Begriff der Erfahrung.
Nietzsches Wort «Gott ist tot».
Wozu Dichter?
Der Spruch des Anaximander.

- 1951 Brief an Emil Staiger. In: Staiger, Zu einem Vers von Mörike. Ein Briefwechsel mit Martin Heidegger. In: Trivium 9 (1951), S. 1-16
Logos. In: Festschrift für Hans Jantzen. Berlin 1951. S. 7-18
Das Ding. In: Gestalt und Gedanke. Ein Jahrbuch. Hg. von der Bayerischen Akademie der Schönen Künste. München 1951. S. 128-148
- 1952 Bauen Wohnen Denken. In: Mensch und Raum. Darmstadt 1952. S. 72-84 (Darmstädter Gespräch. 2)
Was heißt Denken. In: Merkur 6 (1952), S. 601-611
- 1953 Einführung in die Metaphysik. Tübingen 1953. 156 S.
Georg Trakl. Eine Erörterung seines Gedichtes. In: Merkur 7 (1953), S. 226-258
- 1954 Aus der Erfahrung des Denkens. Pfullingen 1954. 27 S.
... dichterisch wohnt der Mensch ... In: Akzente 1 (1954), S. 57-71
Heraklit. In: Festschrift zur Feier des 350jährigen Bestehens des Heinrich-Suso-Gymnasiums in Konstanz. Konstanz 1954. S. 60-76
Die Frage nach der Technik. In: Gestalt und Gedanke 3. Hg. von der Bayerischen Akademie der Schönen Künste. München 1954. S. 70-108
Wissenschaft und Besinnung. In: Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel, Jg. 10, Nr. 29, Frankfurt a. M., 13. April 1954, S. 203-211
Anmerkungen über die Metaphysik. In: Im Umkreis der Kunst. Eine Festschrift für Emil Preetorius. Wiesbaden 1954. S. 117-136
Vorträge und Aufsätze. Pfullingen 1954. 283 S.
- Enthält: I. Die Frage nach der Technik. [Wiederabdruck von 1954]

- Wissenschaft und Besinnung. [Wiederabdruck von 1954]
Überwindung der Metaphysik
Wer ist Nietzsches Zarathustra?
- II. Was heißt Denken? [Wiederabdruck von 1952]
Bauen Wohnen Denken [Wiederabdruck von 1952]
Das Ding [Wiederabdruck von 1951], mit einem Nachwort: «Ein Brief an einen jungen Studenten»
... *dichterisch wohnt der Mensch* ... [Wiederabdruck von 1954]
- III. Logos (Heraklit, Fragment 50). [Wiederabdruck von 1951] Moira (Parmenides, Fragment VIII, 34-41). [Teilweiser Wiederabdruck aus: Was heißt Denken? 1952] Aletheia (Heraklit, Fragment 16). [Wiederabdruck von: Heraklit. 1954]
Was heißt Denken? Tübingen 1954. 174 S.
- 1955 Über *Die Linie*. In: Freundschaftliche Begegnungen. Festschrift für Ernst Jünger zum 60. Geburtstag. Frankfurt a. M. 1955. S. 9-45
- 1956 Was ist das - die Philosophie? Pfullingen 1956. 46 S.
Zur Seinsfrage. Frankfurt a. M. 1956. 43 S. [Wiederabdruck von: Über *Die Linie*. 1955]
Der Satz vom Grund. In: Wissenschaft und Weltbild 9 (1956), S. 241-250 Gespräch mit Hebel. Mein *Schatzkästlein* zum Hebeltag 1956. Lörrach 1956 (Aus der Schriftenreihe des Hebelbundes. 4)
- 1957 Der Satz vom Grund. Pfullingen 1957. 212 S. [Enthält u. a. Wiederabdruck von 1956.]
Der Satz der Identität. In: Die Albert-Ludwigs-Universität Freiburg 1457-1957. Die Festvorträge bei der Jubiläumsfeier. Freiburg i. B. 1957. S. 69-79
Identität und Differenz. Pfullingen 1957. 76 S.
Enthält: Der Satz der Identität. [Wiederabdruck von 1957]

Die onto-theo-logische Verfassung der
Metaphysik.

Hebel als Hausfreund. Pfullingen 1957. 39 S. [Erweiterte
Fassung von: Gespräch mit Hebel. 1956]

1958 Grundsätze des Denkens. In: Jahrbuch für Psychologie
und Psychotherapie 6 (1958), S. 33-41

Vom Wesen und Begriff der PHYSIS, Aristoteles *Physik*
B 1. In: Il Pensiero 3 (Mailand 1958), S. 131-156;
265-290

1959 Gelassenheit. Pfullingen 1959. 73 S.

Enthält: Gelassenheit.

Zur Erörterung der Gelassenheit. Aus einem
Feldweggespräch über das Denken.

Der Weg zur Sprache. In: Gestalt und Gedanke 5. Hg.
von der Bayerischen Akademie der Schönen Künste.
München 1959. S. 137-170

Hegel et les Grecs. Traduit par J. Beaufret et P.-P.
Sagave. In: Cahiers du Sud, année 45, no. 349, Paris
1959, S. 355-368

Unterwegs zur Sprache. Pfullingen 1959. 270 S.

Enthält: Die Sprache.

Die Sprache im Gedicht. Eine Erörterung von
Georg Trakls Gedicht. [Wiederabdruck von:
Georg Trakl. 1953]

Aus einem Gespräch von der Sprache. Zwischen
einem Japaner und einem Fragenden.

Das Wesen der Sprache.

Das Wort.

Der Weg zur Sprache. [Wiederabdruck von
1959]

1960 Hölderlins Erde und Himmel. In: Hölderlin-Jahrbuch 11
(1958-1960), S. 17-39

Sprache und Heimat. In: Hebbel-Jahrbuch 1960. Heide
1960. S. 27-50

Hegel und die Griechen. In: Die Gegenwart der Griechen
im neueren Denken. Festschrift für Hans Georg Gadamer

БІБЛІОГРАФІЯ

- zum 60. Geburtstag. Tübingen 1960. S. 43-57 [Übersetzung von: Hegel et les Grecs. 1959]
- 1961 Nietzsche. Erster Band. Pfullingen 1961. 662 S.
Enthält: Der Wille zur Macht als Kunst.
Die ewige Wiederkehr des Gleichen.
Der Wille zur Macht als Erkenntnis.
- Nietzsche. Zweiter Band. Pfullingen 1961. 494 S.
Enthält: Die ewige Wiederkehr des Gleichen und der Wille zur Macht.
Der europäische Nihilismus.
Nietzsches Metaphysik.
Die seinsgeschichtliche Bestimmung des Nihilismus.
Die Metaphysik als Geschichte des Seins.
Entwürfe zur Geschichte des Seins als Metaphysik.
Die Erinnerung an die Metaphysik.
- Dank an die MeBkircher Heimat. Ansprache von Professor Martin Heidegger anlässlich seiner Ernennung zum Ehrenbürger der Stadt MeBkirch am 27. September 1959. In: MeBkirch gestern und heute. Heimatbuch zum 700jährigen Stadtjubiläum 1961. S. 84-86
- Sprache und Heimat. In: Dauer im Wandel. Festschrift zum 70. Geburtstag von Carl Jacob Burckhardt. München 1961. S. 174-193
- 1962 Die Frage nach dem Ding. Zu Kants Lehre von den transzendentalen Grundsätzen. Tübingen 1962. VII, 189 S.
Kants These über das Sein. In: Existenz und Ordnung. Festschrift für Erik Wolf zum 60. Geburtstag. Frankfurt a. M. 1962. S. 217-245
- Die Technik und die Kehre. Pfullingen 1962. 47 S. (Opuscula aus Wissenschaft und Dichtung. 1)
- Enthält: Die Frage nach der Technik. [Wiederabdruck von 1954]
Die Kehre.

- 1963 Ein Vorwort. Brief an P. William J. Richardson, Freiburg i. B., Anfang April 1962. In: W. J. Richardson, Heidegger. Through Phenomenology to Thought. The Hague 1963. S. VIII-XXIII. (Phaenomenologica. 13)
- 1964 Aus der letzten Marburger Vorlesung. [Leibniz] In: Zeit und Geschichte. Dankesgabe an Rudolf Bultmann zum 80. Geburtstag. Tübingen 1964. S. 491-507
Über Abraham a Santa Clara. Hg. von der Stadt MeBkirch. MeBkirch [1964]. 16 S.
- 1967 Wegmarken. Frankfurt a. M. 1967. VII, 398 S. [Enthält den Wiederabdruck von zwölf Aufsätzen aus den Jahren 1929-1964.]
Der europäische Nihilismus. Pfullingen 1967. 296 S. [Enthält den Wiederabdruck von zwei Aufsätzen aus dem Jahre 1961]
- 1969 Die Kunst und der Raum. - L'art et l'espace. (Traduction: Jean Beaufret et François Fédier.) Sankt Gallen 1969. 26 S.
Zur Sache des Denkens. Tübingen 1969. 92 S.
- 1970 Heraklit. Seminar Wintersemester 1966/1967. (Zusammen mit Eugen Fink) Frankfurt a. M. 1970. 261 S.
Phänomenologie und Theologie. Frankfurt a. M. 1970. 47 S.
- 1971 Schellings Abhandlung Über das Wesen der menschlichen Freiheit <1809>.
Hg. von Hildegard Feick. Tübingen 1971. IX, 237 S.
- 1972 Frühe Schriften. Frankfurt a. M. 1972. XII, 386 S.
Enthält: Die Lehre vom Urteil im Psychologismus.
Die Kategorien- und Bedeutungslehre des Duns Scotus.
Der Zeitbegriff in der Geschichtswissenschaft.
[Alle Wiederabdrucke.]
- 1975 Die Grundprobleme der Phänomenologie. Vorlesung S. S. 1927, Hrsg. Fr.-W. von Hermann. Gesamtausgabe Bd. 24, Frankfurt a. M. 473 S.

БІБЛІОГРАФІЯ

- 1976 Logik - Die Frage nach der Wahrheit. Vorlesung W. S. 1925/26, Hrsg. Walter Biemel. Gesamtausgabe Bd. 21, Frankfurt a. M. 418 S.
- 1977 Phänomenologische Interpretation von Rants Kritik der reinen Vernunft. Vorlesung W. S. 1927/28, Hrsg. Ingrid Gölend. Gesamtausgabe Bd. 25, Frankfurt a. M. 436 S.
- 1978 Metaphysische Anfangsgründe der Logik. Vorlesung S. S. 1928, Hrsg. Klaus Held. Gesamtausgabe Bd. 26, Frankfurt a. M. 291 S.
- 1979 Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs. Vorlesung S. S. 1925, Hrsg. Petra Jaeger. Gesamtausgabe Bd. 20, Frankfurt a. M. 447 S.
Heraklit. 1. Der Anfang des abendländischen Denkens. 2. Logik. Heraklits Lehre vom Logos. Vorlesung S. S. 1943 und S. S. 1944, Hrsg. Manfred Frings. Gesamtausgabe Bd. 55, Frankfurt a. M. 406 S.
- 1980 Hegels Phänomenologie des Geistes. Vorlesung W. S. 1930/31, Hrsg. Ingrid Gölend. Gesamtausgabe Bd. 32, Frankfurt a. M. 221 S.
Hölderlins Hymnen «Germanien» und «Der Rhein». Vorlesung W. S. 1934/35, Hrsg. Susanne Ziegler. Gesamtausgabe Bd. 39, Frankfurt a. M. 296 S.
- 1981 Grundbegriffe. Vorlesung S. S. 1941, Hrsg. Petra Jaeger. Gesamtausgabe Bd. 51, Frankfurt a. M. 126 S.
Aristoteles, Metaphysik 1.-3. Vorlesung S. S. 1931, Hrsg. Heinrich Hüni, Gesamtausgabe Bd. 33, Frankfurt a. M. 227 S.
- 1982 Vom Wesen der menschlichen Freiheit. Einleitung in die Philosophie. Vorlesung S. S. 1930, Hrsg. Hartmut Tietjen. Gesamtausgabe Bd. 31, Frankfurt a. M. 307 S.
Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung, Hrsg. Friedrich-Wilhelm von Herrmann. Gesamtausgabe Bd. 4, Frankfurt a. M. 208 S. Hölderlins Hymne «Andenken». Vorlesung W. S. 1941/42, Hrsg. Curd Ochwad. Gesamtausgabe Bd. 52, Frankfurt a. M. 203 S.

- Parmenides. Vorlesung W. S. 1942/43, Hrsg. Manfred Frings. Gesamtausgabe Bd. 54, Frankfurt a. M. 252 S.
- 1983 Aus der Erfahrung des Denkens (1910-76), Hrsg. Hermann Heidegger. Gesamtausgabe Bd. 13, Frankfurt a. M. 254 S.
- Die Selbstbehauptung der deutschen Universität. Das Rektorat 1933/34 (Text von 1945), Hrsg. Hermann Heidegger. Frankfurt a. M. 43 S.
- Die Grundbegriffe der Metaphysik (Welt - Endlichkeit - Einsamkeit). Vorlesung W. S. 1929/30, Hrsg. Friedrich-Wilhelm von Herrmann. Gesamtausgabe Bd. 29/30, Frankfurt a. M. 542 S.
- Die Herkunft der Kunst und die Bestimmung des Denkens (Vortrag 4. April 1967 in Athen), Hrsg. Petra Jaeger und Rudolf Lüthe, in: Distanz und Nähe (Walter Biemel zum 65. Geburtstag), S. 11-22, Würzburg.
- 1984 Hölderlins Hymne «Der Ister». Vorlesung S. S. 1942, Hrsg. Walter Biemel. Gesamtausgabe Bd. 53, Frankfurt a. M. 209 S.
- Zur Frage nach der Bestimmung der Sache des Denkens, Hrsg. Hermann Heidegger. St. Gallen. 21 S.
- Die Frage nach dem Ding. Zu Kants Lehre von den transzendentalen Grundsätzen. Vorlesung W. S. 1935/36, Hrsg. Petra Jaeger. Gesamtausgabe Bd. 41, Frankfurt a. M. 254 S.

**ОСНОВНІ ЗАХІДНІ ПРАЦІ, ПРИСВЯЧЕНІ
ФІЛОСОФІЇ ГАЙДЕГґЕРА У ЦІЛОМУ:**

Waelhens, A. de: La philosophie de Martin Heidegger. Louvain 1942. XI, 379 S. - Neudruck: 1946. - 5. Aufl. 1967

Diemer, A.: Grundzüge des Heideggerschen Philosophierens. In: Zeitschrift für philosophische Forschung 5 (1950/51), S. 547-567

Langan, Th.: The meaning of Heidegger. A critical study of an existentialist phenomnology. New York 1959. 247 S.

БІБЛІОГРАФІЯ

Vycinas, V.: Earth and Gods. An introduction to the philosophy of Martin Heidegger. The Hague 1961. XII, 328 S.

Pöggeler, O.: Der Denkweg Martin Heideggers. Pfullingen, 1963. 318 S.

Richardson, W. J.: Heidegger. Through phenomenology to thought. Preface by Martin Heidegger. The Hague 1963. XII, 764 S. (Phaenomeologica. 13)

Herrmann, F. W. von: Die Selbstinterpretation Martin Heideggers. Meisenheim am Glan 1964. 278 S. (Monographien zur philosophischen Forschung. 32)

Ijsseling, S.: Heidegger. Denken en danken - geven en zijn. Antwerpen 1964. 156 S. (Filosofie en kultuur. 2)

King, M.: Heidegger's philosophy: A guide to his basic thought. New York 1964. XX, 193 S.

Kockelmans, J. J.: Martin Heidegger. A first introduction to his philosophy, Pittsburgh-Louvain 1965. VII, 182 S.

Mehta, J. L.: The philosophy of Martin Heidegger. New York-Louvain 1971

Naber, A.: Von der Philosophie des *Nichts* zur Philosophie des *Seins-selbst*. Zur großen *Wende* im Philosophieren M. Heideggers. In: Gregorianum 28 (Rom 1947), S. 357-378

Bröcker, W.: Über die geschichtliche Notwendigkeit der Heideggerschen Philosophie. In: Actas del primer Congreso nacional de Filosofia 2 (Mendoza 1949), S. 998-1004

Waelhens, A. de: Reflexions on Heidegger's development. A propos of a recent book. In: International Philosophical Quarterly 5 (1965), S. 475-502

Sinn, D.: Heideggers Spätphilosophie. In: Philosophische Rundschau 15 (1967), S. 81 f

ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ ГАЙДЕГГЕРА У ЗАХІДНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Lukács, G.: Heidegger redivius. In: Sinn und Form 1,3 (1949), S. 37-62

Gandillac, M. de: Entretien avec Martin Heidegger. In: Les temps modernes 1,4 (1945/46), S. 713-716

Löwith, K.: Heidegger, Denker in dürftiger Zeit. Frankfurt a. M. 1953. 110 S.

Erickson, S. A.: Martin Heidegger. In: Review of Metaphysics 19 (New Haven, Conn. 1965/66), S. 462-492

КРИТИКА ГАЙДЕГГЕРА У ТВОРАХ ЙОГО СУЧАСНИКІВ

Hühnerfeld, P.: In Sachen Heidegger. München 1961. 132 S.

Schneeberger, G.: Nachlese zu Heidegger. Dokumente zu seinem Leben und Denken. Mit 2 Bildtafeln. Bern 1962. XVI, 288 S.

Adorno, Th. W.: Jargon der Eigentlichkeit. Zur deutschen Ideologie. Frankfurt a. M. 1964. 139 S.

Fédier, F.: Trois attaques contre Heidegger. In: Critiques 234 (1966), S. 883-904

Waelhens, A. de: La philosophie de Heidegger et le nazisme. In: Les temps modernes 3 (1947/48), S. 115-127

Vgl. *Löwith, K.:* Réponses á M. De Waelhens. In: Les temps modernes 4 (1948), S. 370-373

Waelhens, A. de: Réponse á cette réponse. In: Les temps modernes 4 (1948), S. 374-377

Schwan, A.: Die politische Philosophie im Denken Heideggers. Köln-Opladen 1965. 206 S. (Ordo politicus. 2)

Palmier, J.M.: Les écrits politiques de Heidegger. L'Herne 1968. 348 S. (Coll. Essais et philosophie)

Martin Heidegger im Gespräch. Hg. von *Richard Wisser*. (... Sendung des Zweiten Deutschen Fernsehens zum 80. Geburtstag von Martin Heidegger am 26. September 1969 ...) Freiburg i. B. - München 1970. 77 S.

**СПЕЦІАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ.
ГАЙДЕГґЕР І ФІЛОСОФСЬКА ТРАДИЦІЯ**

Seidel, G. J.: Martin Heidegger and the Pre-Socratics. An introduction to his thought. Lincoln 1964. X, 169 S.

Waelhens, A. de: Heidegger, Platon et l'humanisme. In: Revue philosophique de Louvain 46 (1948), S. 490-496

Siewerth, G.: Das Schicksal der Metaphysik von Thomas zu Heidegger. Einsiedeln 1959. XXIV, 520 S. (Horizonte. 6)

Rioux, B.: La notion de vérité chez Heidegger et Saint Thomas d'Aquin. In: S. Thomas d'Aquin aujourd'hui. Brügge 1963. S. 197-217 (Coll. Recherches de Philosophie. 6)

Dufrenne, M.: Heidegger et Kant. In: Revue de métaphysique et de morale 54 (1949), S. 1-28

Vuillemin, J.: L'héritage Kantien et la révolution copernicienne. Fichte, Cohen, Heidegger. Paris 1954. 312 S.

Schultz, U.: Das Problem des Schematismus bei Kant und Heidegger. [Phil. Diss.] München 1964. 195 S.

Hommes, J.: Zwiespältiges Dasein. Die existenziale Ontologie von Hegel bis Heidegger. Freiburg i. B. 1953. VIII, 363 S.

Meulen, J. van der: Heidegger und Hegel oder Widerstreit und Widerspruch. Meisenheim am Glan 1953. 216 S.

Birault, #.: L'onto-theo-logique hegelienne et la dialectique. In: Tijdschrift voor Philosophie 20 (1958), S. 646-723

Hommes, J.: Krise der Freiheit. Hegel-Marx-Heidegger. Regensburg 1958. 332 S.

Hübscher, A.: Von Hegel zu Heidegger. Gestalten und Probleme. Stuttgart 1961. S. 243-265; 278

Gadamer, H. G.: Anmerkungen zu dem Thema *Hegel und Heidegger*. In: Natur und Geschichte. Karl Löwith zum 70. Geburtstag. Stuttgart 1967. S. 123-131

Belh, L.: Wittgenstein und Heidegger. In: Duns Scotus Philosophical Association 27 (1963), S. 70-115

Marx, W.: Heidegger und die Tradition. Eine problemgeschichtliche Einführung in die Grundbestimmungen des Sein. Stuttgart 1961. 268 S.

Merlan, Ph.: Time consciousness in Husserl and Heidegger. In: Philosophy and Phenomenological Research 8 (1947/48), S. 23-54

Gurvitch, G.: Les tendances actuelles de la philosophie allemande. E. Husserl; M. Scheler; E. Lask; M. Heidegger. Paris 1949. 235 S.

Levinas, E.: En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger. Paris 1949. 107 S.

Biemel, W.: Husserls Enzyklopaedia-Britannica-Artikel und Heideggers Anmerkungen dazu. In: Tijdschrift voor Philosophie 12 (1950), S. 246-280 [Mit Auszügen aus einem Brief Heideggers an Husserl.]

Waelhens, A. de: Phénoménologie et vérité. Essai sur l'évolution de l'idée de vérité chez Husserl et Heidegger. Paris 1953. XIII, 167 S.

Spiegelberg, H.: The phenomenological movement. A historical introduction. Bd. 1. The Hague 1960. S. 271-357. (Phaenomenologica. 5)

Theunissen, M.: Intentionaler Gegenstand und ontologische Differenz. Ansätze zur Fragestellung Heideggers in der Phänomenologie Husserls. In: Philosophisches Jahrbuch 70 (1962/63), S. 344-362

Tugendhat, E.: Der Wahrheitsbegriff bei Husserl und Heidegger. Berlin 1967. XII, 415 S.

Alquie, F.: Existentialisme et philosophie chez Heidegger. In: La revue internationale 10 (1946), S. 224-252; 333-342

Waelhens, A. de: Heidegger et J.-P. Sartre. In: Deucalion 1 (1946), S. 15-37

Delfgaauw, B.: Heidegger en Sartre. In: Tijdschrift voor Philosophie 10 (1948), S. 289-336; 403-446

Löwith, K.: Heidegger: Problem and background of existentialism. In: Social Research 15 (1948), S. 345-369

Peursen, C.A. van: Riskante Philosophie. Een karakteristiek van het hedendaagse existentiële denken. Amsterdam 1948. VII, 138 S.

Müller, M. Existenzphilosophie im geistigen Leben der Gegenwart. Heidelberg 1949. 113 S.

Wahl, J., und V. Jankélévitch: Les philosophes et l'angoisse. [Heidegger, Jaspers] In: Revue de Synthèse Historique 25 (1949), S. 67-98

Jolivet, R.: Le problème de la mort chez Martin Heidegger et J.-P. Sartre. Abbaye S. Wandrille 1950. 111 S.

Gabriel, L.: Existenzphilosophie. Von Kierkegaard bis Sartre. Wien 1951. 416 S. [Besonders: S. 113-166]

Knittermeyer, H.: Die Philosophie der Existenz von der Renaissance bis zur Gegenwart. Wien-Stuttgart 1952. 504 S. [Besonders: S. 207-322]

Pfeiffer, J.: Existenzphilosophie. Einführung in Heidegger und Jaspers. 3. erw. Aufl. Hamburg 1952. 57 S.

Marx, W.: Heidegger's new conception of philosophy. The second phase of *Existentialism*, In: Social Research 22 (1955), S. 451-474

Wisser, R.: Verantwortung im Wandel der Zeit. Jaspers, Buber, v. Weizsäcker, Guardini, Heidegger. Mainz 1967. 280 S.

Beaufret, J.: Dialogue avec Heidegger. I: Philosophie Grecque. Paris 1973, 148 S. - II: Philosophie moderne. Paris 1973, 227 S. - Approche de Heidegger. Paris 1974, 239 S.

Biemel, W. : Heideggers Stellung zur Phänomenologie in der Marburger Zeit. In: Phänomenologische Forschungen Bd. 6/7 (1978), S. 141-223

Pöggeler, O.: Heidegger und die hermeneutische Philosophie. Freiburg /München 1983. 448 S.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Августин 28, 96, 97
Аквінський Тома 28
Анаксимандр 96
Арендт Г. 3, 4, 5, 11, 13, 19, 33, 42
Аристотель 16, 46, 49, 65, 76, 85, 86, 96
Барт К. 69
Бімель В. 15, 51
Бірклеггоф 65
Боймлер А. 20, 102
Бофре Ж. 45
Брак 43
Бурге 70
Габермас Ю. 5, 8
Гадамер Г.-Г. 10
Гартман М. 72, 92
Гегель 9, 13, 38, 48, 85, 90, 96, 106
Гейгер А. 25
Георге 36, 43
Геге 40
Гітлер 33, 57, 60
Готшальк Г. Л. 69
Грьобер К. 71
Гумільов М. 17
Гуссерль Е. 9, 11, 15, 16, 24, 25, 28, 31, 44, 51, 54, 71, 72, 73, 74, 87, 92
Гьольдерлін 13
Дейбнер Л. 70
Декарт 90
Дільтей 9
Ебінгауз Ю. 70
Занер Г. 106
Ізеншмід 72, 73, 74
Йонас Г. 3, 72, 73, 74
К'єркегор 26, 34, 56, 81, 83, 86, 96, 97, 98
Кант 7, 9, 14, 22, 46, 85, 92
Кассінер 9, 76
Клагес 90, 92, 94
Коген Г. 72
Крік Е. 20, 21
Кронер Р. 70
Куртіус Л. 70
Ласк 27
Ленін 90
Лотц 65
Лютер 7, 26, 28, 96, 97
Льовіт К. 3, 4, 8, 53, 78, 102
Манн Т. 6
Міш Г. 8
Наторп П. 72
Ніцше 8, 47, 56, 60, 90, 94, 97, 99, 100, 101, 102, 103
Пікассо 43
Піхт Г. 3, 62
Платон 42, 44, 48, 49, 50, 60, 66, 69, 86, 96
Рікерт 16, 27, 31, 69
Рільке 90
Розеншток-Гюссі Є. 64
Сократ 6
Спеман О. 20
Спіноза 33, 94
Фіхте 22, 92
Цезар 8
Цільман 48
Шадевальд 64
Шелер М. 9, 44
Шеллінг 28, 89, 92, 96, 106
Шель 32
Шлагетер Л. 20
Шлухгардт 65
Шмітт К. 57
Штайнер 18
Юнгер 90, 92
Якобі Ф. 64
Ясперс К. 3, 5, 8, 9, 10, 15, 16, 21, 22, 24, 29, 41, 42, 44, 47, 82, 105, 106, 107

ЗМІСТ

Кулгаєва М. Д. М. Гайдеггер у спогадах колег та учнів.....	3
Ясперс К. Гайдеггер.....	24
Арендт Г. До 80-річчя Мартина Гайдеггера (скорочено).....	42
Бімель В. М. Гайдеггер.....	51
Льовіт К. До питання Гайдеггера про буття: природа людини і світ природи (до 80-річчя Гайдеггера).....	53
Льовіт К. Оказіональна рішучість К. Шмітта.....	57
Піхт Г. Влада мислення.....	62
Готшалк Г. Л. Гайдеггер на посаді ректора.....	69
З інтерв'ю проф. А. Ізеншміда з проф. Г. Йонасом для швейцарського радіо (трансляція від 9.10.1987).....	72
Льовіт К. Особистість Гайдеггера.....	78
Ясперс К. Нотатки про Мартіна Гайдеггера 1928/38 pp.....	82
Основні дати життя М. Гайдеггера.....	108
Бібліографія.....	112
Іменний покажчик.....	126

Наукове видання

МАРТІН ГАЙДЕГТЕР ОЧИМА СУЧАСНИКІВ

українською мовою

Технічний редактор *Н. Гриненко*

Художній редактор *Ю. Бородай*

Обкладинка *Ю. Бородай*

Коректор *О. Бахмацька*

Підп. до друку 11.02.2002. Формат 60x84/16.

Папір офс. Друк репрогр. Гарнітура BookUkr.

Ум. друк. арк. 8,0. Об.-вид. арк. 9,2.

Наклад 1250 прим. Замовл. № 067

Видавництво «Стилос».

04070, Київ-70, Контрактова пл., 7.

Свідоцтво Держкомінформу України (серія ДК № 150 від 16.08.2000 р.)

Надруковано ТОВ «Поліграфічний центр «Фоліант».

04176, Київ-76, вул. Електриків, 26.

Свідоцтво Держкомінформу України (серія ДК № 149 від 16.08.2000 р.)